

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ НАУКОВО-
ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-
ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНФРАСТРУКТУР:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД, ТЕНДЕНЦІЇ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Колективна монографія
за редакцією А.М. Любич, І.В. Огієнко

Електронне видання

Харків 2023

УДК [346.1:001.89](477)
 П 69
 JEL K31, O19, O32, J 31, J 38

Рекомендовано до друку вченою радою

*Науково-дослідного інституту правового забезпечення
 інноваційного розвитку Національної академії правових наук України
 (протокол № 8 від 30 жовтня 2023 року)*

Автори:

*Н. М. Вапнярчук – розд. 6 (співавт. О.М. Ярошенко), А.П. Гетьман – розд. 7 (співавт. І.В. Огієнко),
 О. С. Головащенко – розд. 2, В.П. Кохан – розд. 3, А.М. Любчич – вступ (співавт. І. В. Огієнко), розд. 1
 (співавт. В.І. Шeverдіна), І.В. Огієнко – вступ (співавт. А.М. Любчич), розд. 7 (співавт. А. П. Гетьман),
 М. О. Петришина – розд. 4, А.М. Юшко – розд. 5, О. М. Ярошенко – розд. 6 (співавт. Н.М. Вапнярчук),
 В.І. Шeverдіна – розд. 1 (співавт. А.М. Любчич).*

Рецензенти:

Ірина ПУЧКОВСЬКА – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Олена УСТИМЕНКО - кандидат юридичних наук, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Інна КИЛИМНИК - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедрою патентознавства та основ правозастосовної діяльності Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова.

П 69

Правове забезпечення науково-дослідницьких інфраструктур: зарубіжний досвід, тенденції та перспективи для України : монографія / [Н. М. Вапнярчук, А.П. Гетьман О. С. Головащенко та ін.]; за ред. А. М. Любчич та І. В. Огієнко. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2023. 190с.

ISBN 978-617-7806-48-5

Монографію присвячено дослідженню питань правового забезпечення науково-дослідницької інфраструктури: зарубіжний досвід, тенденції та перспективи для України. Зосереджено увагу на розгляді практики ЄС щодо розвитку дослідницьких інфраструктур, як передумови здійснення фундаментальних та прикладних досліджень закордоном та в Україні. Розкрито особливості політики відкритої науки в умовах розвитку дослідницької інфраструктури, інноваційної складової муніципальної політики, справедливої оплати праці та державної підтримки для науковців та ін.

Наукове видання розраховано на науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів юридичних вищих навчальних закладів, спеціалістів у сфері правового забезпечення науково-дослідницької інфраструктури в Україні, а також усіх тих, хто цікавиться проблемами адаптації молодих вчених як суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення й розвитку України.

© **Н. М. Вапнярчук, А. П. Гетьман**
 О. С. Головащенко та ін., 2023

© **Науково-дослідний інститут правового**
забезпечення інноваційного розвитку НАПрН
України, 2023

ISBN 978-617-7806-48-5

**NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE SCIENTIFIC AND
RESEARCH INSTITUTE OF PROVIDING LEGAL FRAMEWORK FOR THE
INNOVATIVE DEVELOPMENT**

**LEGAL SUPPORT OF RESEARCH INFRASTRUCTURES: FOREIGN EXPERIENCE,
TRENDS AND PROSPECTS FOR UKRAINE**

Monograph

Golovashchenko O., Kokhan V. & Ogienko I. et al. (2023). Legal support of research infrastructures: foreign experience, trends and prospects for Ukraine: monograph. In A. Liubchych & I. Ogienko (Ed.). Kharkiv: Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine. 190 p.

UDC [346.1:001.89](477)

ISBN 978-617-7806-48-5

JEL: K31, O19, O32, J 31, J 38

The monograph is devoted to the study of legal support for research infrastructure: foreign experience, trends and prospects for Ukraine. The author focuses on the EU practice of developing research infrastructures as a prerequisite for conducting basic and applied research abroad and in Ukraine. The features of the open science policy in the context of research infrastructure development, the innovation component of municipal policy, fair wages and state support for scientists, etc. are revealed.

The scientific publication is intended for scientists, teachers, doctoral students, graduate students, students of legal higher educational institutions, specialists in the field of legal support of scientific and research infrastructure in Ukraine, as well as all those who are interested in the problems of adaptation of young scientists as subjects of scientific and scientific and technical activities in the conditions of martial law and post-war reconstruction and development of Ukraine.

Key words: research infrastructure, young scientists, European integration, legal support, scientists.

© Golovashchenko O., Kokhan V. & Ogiyenko I., 2023

© Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	5
1. Політика відкритої науки в умовах розвитку дослідницької інфраструктури	
1.1. Політика відкритої науки в Європі.....	7
1.2. Державна політика відкритої науки в умовах розвитку дослідницької інфраструктури в Україні.....	32
2. Теоретико-практичний аналіз європейських дослідницьких інфраструктур: стан та загрози в умовах сьогодення.....	37
3. Суб'єкти наукової діяльності у дослідницьких інфраструктурах.....	61
4. Інноваційна складова муніципальної політики: проблеми та перспективи формування та реалізації під час дії воєнного стану та у повоєнний період	86
5. Правове регулювання праці при наданні освітніх послуг в галузі інформаційних технологій та його адаптація до потреб цифрової економіки в Україні.....	120
6. Справедлива оплата праці для науковців – можливість зупинити процес відтоку наукового потенціалу як людського ресурсу за кордон	139
7. Система заходів державної підтримки молодих вчених в умовах розвитку науково-дослідницьких інфраструктур в Україні.....	165
Перелік публікацій авторів	

ВСТУП

Колективна монографія виконана в рамках теми фундаментального дослідження «Правові механізми нової науково-дослідницької інфраструктури» РК УкрІНТЕІ №0121U113768. Присвячена досвіду Європейського Союзу щодо використання дослідницьких інфраструктур як чинника наукової інтеграції, який становить інтерес у контексті розвитку українських унікальних наукових установок. У монографії наведено огляд дослідницьких інфраструктур Європейського союзу, розкрито питання щодо суб'єктів наукової діяльності у дослідницьких інфраструктурах, справедливої оплати праці для науковців, як можливість зупинити процес відтоку наукового потенціалу як людського ресурсу за кордон тощо. Описано особливості організації роботи дослідницьких інфраструктур у ЄС. Як приклад розглянуто дорожню карту з розвитку дослідницьких інфраструктур. Зроблено висновок, що європейський досвід організації наукових досліджень може бути затребуваний для подолання викликів, що стоять перед Україною на період дії правового режиму воєнного стану та післявоєнної відбудови. Сформульовано низку кроків щодо адаптації методів і підходів ЄС до українських реалій.

На сьогоднішній день Європейський Союз є одним зі світових лідерів у галузі досліджень та інновацій. Саме наукові знання, досвід, високі стандарти проведення досліджень, розвинена науково-дослідницька інфраструктура є гарантією багаторічного

успішного співробітництва ЄС з іншими країнами. Співпраця України та ЄС у сфері науково-технічного співробітництва розвивається досить активно. Продуктивність взаємодії ЄС і України багато в чому залежить від "реалізації спільних проектів, спрямованих на розроблення спільних освітніх програм".

В умовах євроінтеграційних перетворень в Україні питання щодо праці молодих науковців залишається одним із ключових. Необхідність оновлення системи оплати праці вчених, яка повинна бути конкурентною, багатоканальною, сприяти залученню у галузь найкращих фахівців (зокрема молодих учених) та сприяти їхньому поверненню в Україну. І тоді кадровий науковий потенціал буде спроможним здійснювати проведення якісних досліджень високого рівня і забезпечить створення конкурентоспроможних наукових розробок.

Розглядувана ситуація потребує змін до законодавства, насамперед, доповнення Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» положеннями про правовий статус фахівців із дослідницької інфраструктури як суб'єктів наукової діяльності: визнання фахівця із дослідницької інфраструктури суб'єктом наукової діяльності; надання визначення терміну «фахівець із дослідницької інфраструктури»; встановлення обсягу його прав та обов'язків; визначення заходів держави із соціальної підтримки цієї категорії суб'єктів наукової діяльності.

1. Політика відкритої науки в умовах розвитку дослідницької інфраструктури

1.1. Політика відкритої науки в Європі

У світовому виробництві наукового знання давно відомі "вузькі місця" і складнощі, які не вдається подолати. Серед них питання наукової сумлінності та відтворюваності результатів, інклюзивності, якості експертизи, забезпечення кар'єрного зростання молодих вчених та інші. Концепція відкритої науки (Open Science), що з'явилася на початку 2010-х рр., у своїй початковій версії була спрямована на фрагментарну зміну системи, в основному в частині розширення можливостей доступу до результатів наукових досліджень.

Сьогодні "відкрита наука" являє собою парасольковий термін¹, який об'єднує комплекс ініціатив, що ґрунтуються на спільній роботі та нових способах проведення досліджень, що забезпечують більшу прозорість, доступність та відтворюваність, та більш відкрите, справедливе та рівноправне розповсюдження знань, їхнє спільне використання та співпрацю². Деякі дослідники розглядають відкриту науку як синонім інклюзивної науки³, оскільки кінцевою метою є надання особам будь-якого походження/рівня кваліфікації повноцінного доступу до наукових знань. У відкритій науці можна точніше визначити обсяг і цінність результатів

¹ Wachholz, P. (2022). Transparency, openness, and reproducibility: GGA advances in alignment with good editorial practices and open science. *Geriatrics, Gerontology and Aging* 16, e0220027.

² Vicente-Saez, R., Martinez-Fuentes, C. (2018). Open Science now: A systematic literature review for an integrated definition. *Journal of Business Research* 88, 428–436. DOI: 10.1016/j.jbusres.2017.12.043

³ Ledgerwood, A., Hudson, S., Lewis, N., Jr., Maddox, K., Pickett, C. et al. (2022). The pandemic as a portal: Reimagining psychological science as truly open and inclusive. *Perspectives on Psychological Science* 17(4), 937–959.

досліджень, а отже, покращити розподіл ресурсів. Оскільки така наука стає якіснішою та ефективнішою, вона, імовірно, має впливати на динаміку технологічного розвитку, робити більший внесок в економічне зростання⁴.

Реалізація принципів відкритої науки відбувається через набір практик, до основних з яких належать:

- використання відкритих даних (відкритого коду), які можна вільно застосовувати та розповсюджувати, за умови зазначення джерела та на умовах, передбачених для вихідних даних;

- відкрите рецензування, що передбачає розкриття імен авторів і рецензентів, публікацію рецензії разом зі статтею, участь фахівців у рецензуванні на основі краудсорсингу;

- попередня реєстрація, за якої до початку написання статті вчені відкрито представляють план своєї роботи, включно з постановкою дослідницьких запитань і описом методів аналізу, і розміщують інформацію у спеціальних репозиторіях; за умови попередньої реєстрації можливе відкрите рецензування поданих даних;

- відкритий доступ, що передбачає розповсюдження результатів наукових досліджень в Інтернеті без справляння плати за доступ до них;

- громадянська участь, що об'єднує створення наукових знань, обмін ними з громадськістю та сприяння співпраці громадян у науковій активності⁵;

- функціонування відкритих освітніх ресурсів, що містять електронні навчальні, навчально-методичні та дослідницькі матеріали, створені та ліцензовані для безоплатного і повторного використання іншими особами.

Публікації на тему відкритої науки почали з'являтися з початку 2000-х рр., вочевидь, після ухвалення Будапештської ініціативи відкритого доступу

⁴ Tennant, J., Jacques, D., Collister, L. (2016). The academic, economic and societal impacts of Open Access: an evidence-based review. F1000Research. DOI: 10.12688/f1000research.8460.1

⁵ Turrini, T., Dörler, D., Richter, A., Heigl, F., Bonn, A. (2018). The threefold potential of environmental citizen science-Generating knowledge, creating learning opportunities and enabling civic participation. *Biological Conservation* 225, 176–186. DOI: 10.1016/j.biocon.2018.03.024

(до якої долучилася і Росія)⁶, а різкий стрибок уваги до концепції стався після того, як поняття відкритої науки затвердив Європейський союз⁷.

Сучасні дослідження демонструють, що застосування методів відкритої науки підвищує довіру до результатів досліджень⁸, і полегшують доступ до них⁹. Накопичений досвід застосування практик відкритої науки показує, що знайти вдале розв'язання проблем, про існування яких відомо не один десяток років, непросто.

У минулому науковцям доводилося працювати в межах географії та їхніх спеціальностей, тоді як нові способи спілкування та інформації забезпечили науковцям більшу мобільність і надали нові можливості в наші дні. Іншими словами, спосіб наукового виробництва змінився так, що його можна назвати «комунікаційною системою, що розвивається»¹⁰. У науковому співтоваристві концепція «відкритої науки» є новим підходом до науки та процесу її створення, моніторингу та розповсюдження, що охоплює три компоненти відкритих дослідницьких даних, відкритої наукової комунікації та відкритого доступу¹¹. В екосистемі «відкритої науки» дані, методи, рецензування, програмне забезпечення, інструменти, результати досліджень, навчальні програми та брошури мають бути максимально доступними та

⁶ Simard, M.-A., Ghiasi, G., Mongeon, P., Larivière, V. (2022). National differences in dissemination and use of open access literature. *PLoS ONE* 17(8), e0272730. DOI: 10.1371/journal.pone.0272730

⁷ Leonelli, S. (2021). Open science and epistemic diversity: Friends or foes? *Philosophy of Science* 89(5), 1–21. DOI: 10.1017/psa.2022.45

⁸ Rosman, T., Bosnjak, M., Silber, H., Koßmann, J. (2022). Open science and public trust in science: Results from two studies. *Public Understanding of Science* 31(8), 1046–1062. DOI 10.1177/09636625221100686.

⁹ Zarghani, M., Nemati-Anaraki, L., Sedghi, S. et al. (2023). Iranian researchers' perspective about concept and effect of open science on research publication. *BMC Health Service Research* 23, 437. DOI: 10.1186/s12913-023-09420-9.

¹⁰ Gibbons M., Limoges C., Nowotny H., et al. (1994) *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. Sage.

¹¹ Moradi S. (2020) *Presenting a Model for Open Sciences Facilitator Policies in Iran*. Tehran: National Research Institute for Science Policy (NRISP).

придатними для повторного використання¹². У багатьох міжнародних організаціях, таких як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Світовий банк, Європейська комісія, Європейський парламент та Організація економічного співробітництва та розвитку, згадується, що ОС вирішує серйозні суспільні проблеми¹³. ЮНЕСКО також розробляє довідник з «відкритої науки», щоб сформулювати узгоджену перспективу, загальні принципи та загальні цінності «відкритої науки» для всіх країн¹⁴.

Як і будь-яка інша інновація чи дія, перехід до «відкритої науки» вимагає перегляду бюджету, відповідних правил, процедур, політики та стандартів; тому перевизначення структур управління, включаючи перегляд або формулювання політик, які є критично важливими факторами впровадження «відкритої науки», стоїть на порядку денному багатьох країн¹⁵. Відкрита наука не є винятком із цього правила, і очевидно, що формування політики на національному рівні має важливе значення для відкритості.

Маючи різні рівні, які ієрархічно доповнюють один одного, формування політики – це набір дій, які визначаються на основі конкретних принципів або правил для скерування рішень і досягнення прийнятних результатів¹⁶. Вироблення політики зазвичай розглядається через директиви, які припускають повну раціональність¹⁷ і включають такі пункти: (1) принципи, правила та настанови, (2) цілі та місії, (3) процеси, (4) рішення, та (5) офіційні документи. Не всі суспільства погоджуються щодо формування

¹² Moradi S. and Abdi S. (2020) 'Ethics in Open Science: Defining Capacities and Barriers', *Rahyaft*, 31: 59–72.

¹³ Vicente-Sáez R. and Martínez-Fuentes C. (2018) 'Open Science Now: A Systematic Literature Review for an Integrated Definition', *Journal of Business Research*, 88: 428–36.

¹⁴ UNESCO (2020) Open Science URL: <https://en.unesco.org/science-sustainable-future/open-science>.

¹⁵ Kunst S. and Degkwitz A. (2018) 'Open Science—The New Paradigm for Research and Education?', *Information Services & Use*, 38: 203–5.

¹⁶ Hill M. and Varone F. (2016) *The Public Policy Process*. Routledge.

¹⁷ Soltani A. and Tabatabaeian S. (2019) 'Science, Technology, and Innovation Policy Evaluation', *Journal of Science and Technology Policy*, 12: 561–78.

політики в певній сфері, і політика формулюється на основі особливостей кожної країни; отже, розуміння, формулювання та аналіз політики, особливо в науково-технічній системі країни, вимагає всебічного сприйняття компонентів політики, включаючи цілі, інструменти, цільові групи, виконавців та обґрунтування програми політики¹⁸. З іншого боку, існують різні переваги щодо реалізації політики, яка не виконується належним чином через численні причини, такі як невизначеність, неповна інформація, проблеми з інтерпретацією політики, суперечливі уявлення та різні можливості суспільства.

Незважаючи на готовність країн до відкритості науки та її процесів, а також різноманітних програм і сторін, які діляться науковими досягненнями, доступна політика підтримки науки та її тематика в окремих країнах не визначені. Презентація платформи для політик «відкритої науки» в Європейському Союзі¹⁹ і розробка програм для розширення та полегшення доступу до результатів досліджень в державних установах, таких як Національні академії наук, техніки та медицини²⁰ є прикладами такої очікуваної підтримки.

Крім того, «дослідники можуть бути менш готові намагатися підтримувати впровадження політики «відкритої науки», незважаючи на те, що політика «відкритої науки» мотивована бажанням підвищити досконалість і якість досліджень. Висновки стосуються того, як проблеми стимулювання полягають не лише в системах оцінки досліджень та академічних кредитів, але й у розриві між політикою та практикою. Ці

¹⁸ Rothmayr C. and Varone F. (2002) 'The politics of biomedicine: explaining and evaluating policy design' in ECPR Joint Sessions of Workshops, pp. 22–7.

¹⁹ Lagvik C. and Nolin E. (2017) 'Moving Towards Open Science? Conference Report: The 9th Conference on Open Access Scholarly Publishing, Lisbon, September 20–21, 2017', Nordic Perspectives on Open Science 2: 1.

²⁰ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2018) Open Science by Design: Realizing a Vision for 21st Century Research. Washington, DC: National Academies Press.

проблеми потрібно вирішувати з точки зору участі у виробленні політики та у виробництві знань про саму «відкритість»²¹.

Ми маємо на меті вивчити політику різних країн щодо відкритої науки та проблеми, пов'язані з цією політикою. Ідентифікація формування політики в відкритій науці може бути цінною ідеєю для інших країн, надаючи платформу для практичної співпраці між країнами в популяризації науки.

Дослідження політики відкритої науки на основі пошуку літератури показала, що більшість зосереджена на певному її вимірі, як-от «відкритий доступ». Варто згадати, що деякі дослідження в сфері відкритих інновацій і політики, наприклад Silva²², Vlaisavljevic²³ та Hashim²⁴. Відкриті інновації прискорюють розвиток плодів і результатів відкритої науки²⁵, надаючи платформу для впровадження в екосистему науки, технологій та інновацій. Щодо нашого занепокоєння, наведена нижче література містить ті дослідження, які тематично стосуються досліджень політики відкритої науки.

Moradi²⁶ запропонував модель сприяння політиці відкритої науки в Ірані на основі шести сфер: екологічна, технологічна, соціальна (культурна), економічна, політична (юридична) і ціннісна (STEER (V)). Вона вважала, що екосистема відкритої науки у будь-якій країні може бути досягнута шляхом визначення спроможності та викликів цієї країни, а для впровадження відкритої науки у всій країні необхідно розробити політику в наступних п'яти

²¹ Lilja E. (2020) 'Threat of Policy Alienation: Exploring the Implementation of Open Science Policy in Research Practice', *Science and Public Policy*, 47: 803–17.

²² Silva S. E., Venâncio A., Silva J. R., et al. (2020) 'Open Innovation in Science Parks: The Role of Public Policies', *Technological Forecasting and Social Change*, 151: 119844.

²³ Vlaisavljevic V., Medina C. C., and Van Looy B. (2020) 'The Role of Policies and the Contribution of Cluster Agency in the Development of Biotech Open Innovation Ecosystem', *Technological Forecasting and Social Change*, 155: 119987.

²⁴ Hashim H. N. M., Khair M. H. M., Mahmood A., et al. (2021) 'Outbound Open Innovation Policy for Exploitation of Intellectual Creation, Design and Creativity in Malaysian Public Universities', *Asian Journal of University Education*, 16: 44–52.

²⁵ Chesbrough H. (2015) *From Open Science to Open Innovation* (Institute for Innovation and Knowledge Management, ESADE) URL: <https://www.fosteropenscience.eu/sites/default/files/pdf/1798.pdf>.

²⁶ Moradi S. (2021) 'Providing a Model for Open Science Facilitator Policies in Iran', *Iranian Journal of Information Processing & Management*, 36: 595–620.

категоріях: визначення природи науки, усунення бар'єрів для відкритої науки, розрізнення відкритої наук, тематичні напрямки відкритої науки, мотивація до її впровадження та розділення рівнів продуктивності. Більше того, провівши тематичний аналіз двадцяти п'яти доповідей ООН і політичних документів щодо культурної спадщини, Коя та Чоудхурі²⁷ визначили чотирнадцять широких відомостей про культурну спадщину, з яких інформаційні платформи, обмін інформацією, трансляція інформації, якість інформації, використання інформації навчання, доступ до інформації, збір інформації та внесок. Це продемонструвало, що тематичний аналіз таких документів може досліджувати ключові теми для культурної інформатичної освіти та досліджень, що веде до сталого розвитку. Крім того, вивчаючи такі теми, як складання бюджету, методи розповсюдження та впливові дослідницькі показники, Heuritsch²⁸ показав, як ефективність знань у суспільстві, а також прогрес і розвиток науки можна сприяти шляхом встановлення якісних критеріїв для використання знань і політики відкритої науки і надав рекомендації щодо політики щодо цього. Олеск²⁹ у своєму дослідженні під назвою «відкриті наукові засоби для передачі знань у науці-політиці» вказали на можливу роль відкритої науки у передачі знань між дослідженнями та політикою, яку члени Наукової ради використовували в міністерствах Естонії. Якісні інтерв'ю з цими членами показали, що вони є посередниками між дослідженнями та політикою та суттєво впливають на якість досліджень міністерства. Цей процес передбачав використання академічних документів і наборів даних, які могли використовувати спонсори в промисловому секторі.

²⁷ Koya K. and Chowdhury G. (2020) 'Cultural Heritage Information Practices and iSchools Education for Achieving Sustainable Development', *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 71: 696–710.

²⁸ Heuritsch J. (2020) 'Knowledge Utilization and Open Science Policies: Noble Aims that Ensure Quality Research or Ordering Discoveries like a Pizza?', 2005:14-21.

²⁹ Olesk A., Kaal E., and Toom K. (2019) 'The Possibilities of Open Science for Knowledge Transfer in the Science-Policy Interface', *Journal of Science Communication*, 18: 3-9.

Тірадо та Очоа³⁰ дослідили стан відкритої науки та планування національної політики в Колумбії та визначили відповідні проблеми та перспективи в національній політиці, проектах та інноваціях. Zuiderwijk³¹ також запровадив відкриті дані з інституційної точки зору (покладаючись на управління та уряд) і виявили сім основних правових, політичних, соціальних, економічних, інституційних, операційних і технічних сфер для досягнення прозорого уряду. На їхню думку, впровадження відкритих даних потребує уваги до трьох загальних міркувань у теорії та розвитку відкритих даних, їх політиках та інфраструктурі. З цього приводу дослідження Nosek³² згадали про необхідність доступності наукових даних для суспільства дослідниками та встановили вісім стандартів для керівних діячів у науці з особливим наголосом на доступності, відкритості науки та увазі до оцінки науки. Вивчаючи політичні наслідки впровадження відкритої науки у створенні змін та інновацій у науковій екосистемі, Стодден³³ виявив, що взаємодія громадськості з науковою спільнотою безпосередньо пов'язана з доступними знаннями для широкої громадськості та узагальненням науки, і що формулювання належної політики в цьому відношенні сприяє громадянській науці, яка є темою добробуту суспільства. Крім того, Ліля³⁴ застосовує перспективу політики відчуження, щоб зрозуміти сприйняття дослідниками реалізації політики відкритої науки. Аналіз відповідей на опитування показує, що дослідникам важко впоратися з політикою відкритої науки і вони відчувають відчуженість політики від

³⁰ Uribe Tirado A. and Ochoa J. (2018) 'Perspectives on Open Science: Examining the State of Play at a Global Level to Design a National Policy for Columbia', *BiD: Textos Universitaris de Biblioteconomia i Documentacio*, 40.

³¹ Zuiderwijk A., Janssen M., Choenni S., et al. (2014) 'Design Principles for Improving the Process of Publishing Open Data', *Transforming Government: People, Process and Policy*, 8: 185–204.

³² Nosek B. A., Alter G., Banks G. C., et al. (2015) 'Promoting an Open Research Culture', *Science*, 348: 1422–5.

³³ Stodden V. (2010) 'Open Science: Policy Implications for the Evolving Phenomenon of User-Led Scientific Innovation', *Journal of Science Communication*, 9: A05.

³⁴ Lilja E. (2020) 'Threat of Policy Alienation: Exploring the Implementation of Open Science Policy in Research Practice', *Science and Public Policy*, 47: 803–17.

політики відкритої науки. Дослідники висловлювали почуття та сприйняття амбівалентності, безглуздість та незаангажованості при роботі з впровадженням політики відкритої науки. Їхнє уявлення про додаткову цінність політики відкритої науки для досягнення науково-значущих цілей свідчить про те, що дослідники також відчувають наукову безглуздість. Армені³⁵ зрозумів, що, незважаючи на зростаючу доступність інфраструктури відкритої науки і зростання політики щодо зміни поведінки, практика відкритої науки ще не є нормою. У той час як дослідники-новатори розробляють методи відкритої науки, більшість дотримується статус-кво. У цьому переході спільноти відкритої науки (OSC) відіграють ключову роль. OSC — це навчальні групи вчених, які обговорюють відкриту науку у межах та між дисциплінами. Вони роблять знання про відкриту науку більш доступними та полегшують спілкування між науковцями та політиками. Вони наголошують, що, незважаючи на масовий характер OSC, підтримка з боку університетів має вирішальне значення для того, щоб OSC були життєздатними, ефективними та сталими. Широкомасштабне впровадження практик відкритої науки вимагає зміни культури, яка призведе до нормалізації серед членів наукової спільноти. Крім того, визначено три проблеми, які стоять на шляху широкомасштабного впровадження практик відкритої науки: (1) досягнення критичної маси, (2) передбачувана вартість змін і (3) дисциплінарні відмінності, які мережа місцевих OSC може подолати. ці виклики. OSC відіграють центральну роль у виявленні перешкод, які заважають науковцям відкрити свої робочі процеси.

З іншого боку, бібліографічне дослідження програмних документів у сфері ядерної енергетики Huang³⁶ вважає, що політичні документи

³⁵ Armeni K., Brinkman L., Carlsson R., et al. (2021) 'Towards Wide-Scale Adoption of Open Science Practices: The Role of Open Science Communities', *Science and Public Policy*, 48: 605–11.

³⁶ Huang C., Yang C., and Su J. (2021) 'Identifying Core Policy Instruments Based on Structural Holes: A Case Study of China's Nuclear Energy Policy', *Journal of Informetrics*, 15: 101145.

розкривають цінні наміри, поведінку та урядові економічні чи соціальні цілі політиків.

Передісторія відкритої науки демонструє особливу увагу моделям і структурам, призначеним для опису цієї сфери. Попередні дослідження були зосереджені на перевагах, наслідках, сильних і слабких сторонах розробки політики щодо відкритої науки та формулювання політики; тому зміст політик відкритої науки досі не досліджено. Таким чином, мета цього дослідження полягає в тому, щоб переглянути документи щодо політики відкритої науки у семи європейських країнах, визначити їх предметні області та розрізнити теми політики підтримки відкритої науки.

Усі політичні документи, витягнуті до грудня 2020 року, були досліджені з точки зору відповідності темі відкритої науки та її різних компонентів, і, нарешті, сорок шість політичних документів були обрані як остаточна спільнота, як показано нижче (таблиця 1).

Таблиця 1.

Типи програмних документів різних країн у сфері відкритої науки.

Країна	Видано	Стратегічний документ
Великобританія	Дослідження та інновації Великобританії	Політика RCUK щодо відкритого доступу та допоміжні вказівки
	Урядова інвестиційна асоціація Великобританії	Концепція досконалості досліджень
	Ласкаво просимо довіряти	Благодійний фонд відкритого доступу
	Академія медичних наук	Стратегічний документ
	Королівське товариство	Стратегічний документ
	Лікування раку Марії Кюрі	Стратегічний документ
	Мистецтво-гуманітарна наукова рада	Стратегічний документ

Країна	Видано	Стратегічний документ
	Дослідження та інновації Великобританії	Concordant on Open Research Data
	Дослідження та інновації Великобританії	Рекомендації щодо передового досвіду в управлінні дослідницькими даними
	Департамент міжнародного розвитку (DFID)	Політика відкритого та розширеного доступу DFID Research
	Рада з досліджень природного середовища	Стратегічний документ
	Дослідження та інновації Великобританії	Політика та рекомендації RCUK щодо управління належною дослідницькою поведінкою
	Дослідження та інновації Великобританії	Рекомендації щодо передового досвіду в управлінні дослідницькими даними
Франція	Міністерство національної освіти, вищої освіти та досліджень	Національний план відкритої науки
	Національний центр наукових досліджень Франції	Feuille de route du CNRS pour la science ouverte (Дорожня карта CNRS для відкритої науки)
	Національне агентство досліджень	Стратегічний документ
	Національний інститут здоров'я та медичних досліджень	Стратегічний документ
	Європейська мережа морських досліджень	Стратегічний документ
Німеччина	Берлінська декларація	Берлінська декларація про відкритий доступ до знань у галузі природничих і

Країна	Видано	Стратегічний документ
		гуманітарних наук
	Федеральне міністерство освіти та досліджень	Відкритий доступ у Німеччині
	Асоціація Лейбніца	Правила відкритого доступу
	Дослідницький фонд (Німецький дослідницький фонд)	Інструкція з використання коштів
	Асоціація Гельмгольца	Популяризація видань відкритого доступу
	Фраунгофера	Популяризація видань відкритого доступу
	Німецький дослідницький фонд	Документ Німецького дослідницького фонду
	Товариство Макса Планка	Принципи обробки даних дослідження
Італія	Декрето-Леґе	Невідкладні положення щодо захисту, покращення та відродження культурної спадщини, діяльності та туризму
	Телемарафон	Стратегічний документ
	Fondazione Cariplo	Гранти на наукові дослідження — політика відкритого доступу
Швеція	Шведська дослідницька рада	Пропозиція Національних рекомендацій щодо відкритого доступу до наукової інформації
	Форте	Шведська науково-дослідна рада з охорони здоров'я, трудового життя та соціального забезпечення (Forte)
	Formas	Шведська дослідницька рада з навколишнього середовища,

Країна	Видано	Стратегічний документ
		сільськогосподарських наук і просторового планування (Formas)
	Фонд Кнута та Аліси Валленберг	Стратегічний документ
	Міністерство освіти, культури і науки	Нова процедура розгляду ймовірних неправомірних дій у дослідженнях
	Стокгольмський університет	Хороша практика та неправильна поведінка в дослідженні
Іспанія	Науково-технічні дослідження та інновації	Національний план науково-технічних досліджень та інновацій
	Міністерство науки та інновацій	Консолідоване законодавство/Наука, технології та інновації
	Національна дослідницька рада Іспанії (CSIC)	Інституційний мандат відкритого доступу CSIC
	CSIC	Кодекс належної наукової практики CSIC
	Обра Соціальна "La Caixa"	La Caixa
	Астурія	Князівство Астурія
Нідерланди	Уряд Швеції	Амстердамський заклик до дій щодо відкритої науки
	Міністерство освіти, культури і науки	Національний план відкритої науки
	Нідерландська організація наукових досліджень	Стратегічний документ

Країна	Видано	Стратегічний документ
	Королівська Нідерландська академія мистецтв і наук	Стратегічний документ
	Генеральна рада Асоціації університетів (Algemeen Bestuur van de Vereniging van Universiteiten)	Нідерландський кодекс поведінки для наукової практики

Підхід цього дослідження полягає в якісно-індуктивному тематичному аналізі за допомогою тематичного аналізу, який включає процес, який використовується для вилучення категорій або тем із необроблених даних на основі обґрунтованого висновку та інтерпретації, що є найпоширенішою технікою аналізу контенту документів, що часто є неявним у пошуку тем^{37,38}. У цьому дослідженні було відібрано сім європейських країн (Великобританія, Німеччина, Франція, Італія, Нідерланди, Швеція та Іспанія), які мали найвищий *H*-індекс у SCImago серед інших європейських країн на час цього дослідження. *Таким чином*, *H*-індекси використовуються для вибору країн на основі їхніх наукових досягнень і продуктивності, про що свідчать їхні стратегічні документи. По-перше, документи щодо політики відкритої науки у згаданих країнах були зібрані шляхом документального дослідження та огляду наявних документів.

Політичні документи, витягнуті до грудня 2020 року, були досліджені з точки зору відповідності предмету відкритої науки та її різних компонентів, результатом чого стали національні та інституційні політичні документи (таблиця 1). Інституційна політика спрямована на внутрішню діяльність організації, тоді як масштаб національної політики є загальнодержавним.

³⁷ Sandelowski M. (1995) 'Sample Size in Qualitative Research', *Research in Nursing & Health*, 18: 179–83.

³⁸ Wimmer R. D. and Dominick J. R. (2005) *Mass Media Research: An Introduction*. Belmont: Thomson/Wadsworth.

Шляхом вивчення програмних документів було визначено тематичні напрямки програмних документів підтримки відкритої науки у кожній країні (перші коди). Аналізуючи та визначаючи загальну структуру програмних документів у вибраних країнах, кожній із предметних областей програмних документів було присвоєно код (Таблиця 2). Великобританія, наприклад, створила спеціальне сховище для завантаження та обміну даними досліджень у тексті політики під назвою «Керівництво щодо найкращої практики в управлінні даними досліджень». Відповідно, цій країні було призначено тему під назвою «Потреба в сховищі для завантаження та обміну даними досліджень» як код EIA7.

Таблиця 2.

Тематичні перші кодекси програмних документів у сфері відкритої науки.

Країни	Перші коди
Великобританія	Вимоги до прогресу дослідників для створення надійних досліджень (EIA1); використання облікового запису Twitter для отримання вигоди від ідей і відгуків людей, які працюють у сфері гуманітарних наук (EIA2); обмін дослідницькими даними (EIA3); відкритий обмін усіма дослідницькими даними в межах правових, етичних і наукових рамок (EIA4); відкриті дослідження та покращена політика доступності (EIA5); політика необмеженого, вільного та швидкого доступу (EIA6); потреба в сховищі для завантаження та обміну дослідницькими даними (EIA7); використання спеціального ресурсу для дослідження навантаження (EIA8); Міжнародна організація розвитку сприяє відкритому доступу (EIA9); вільний доступ Академії медичних наук (EIA10); обмін даними (EIA11); забезпечення доступності даних досліджень у найкоротші терміни (EIA12); рецензування дослідницьких робіт, виконаних дослідниками (EIA13); політики відкритого доступу Вищої дослідницької організації (EIA14); безкоштовна та відкрита публікація наукових досягнень від Open Access Charity Investment Center (EIA15); повний обмін даними досліджень (EIA16); а також архівування та отримання даних досліджень (EIA17)
Франція	Створення сховища для зберігання даних (FIA1); важливість

Країни	Перші коди
	<p>збільшення комунікації користувачів наукового контенту та використання їхніх відгуків (FIA2); вільне завантаження дослідницьких даних (FIA3); відкритий доступ до наукових робіт після публікації (FIA5); вільний доступ до всіх результатів досліджень у дослідницькій мережі (FIA6); розвиток культури управління та обміну даними між різними типами користувачів (FIA7); повне вставлення всіх наукових даних у репозиторій Hall (FIA8); нові методи публікації наукових досягнень, такі як еквівалентність (FIA9); 100% безкоштовний доступ до наукових ресурсів (FIA10); фінансова підтримка дослідницьких проектів у різних предметних областях (FIA4); розширення діяльності відкритого доступу з використанням цифрових засобів (FIA11); увагу та інвестиції в попередню публікацію робіт у формі коротких есе (FIA12); та встановлення серверів попередньої публікації (подібних до архіву) (FIA13)</p>
Німеччина	<p>Підвищення доступності та видимості та полегшення процесу цитування наукових праць (GIA1); важливість відкритого доступу організації до документів (GIA2); забезпечення інституційної політики обміну даними (GIA3); орієнтація організації на відкрите та публічне поширення даних (GIA4); публікація даних досліджень Асоціацією Гельмгольца (GIA5); декларація про відкритий доступ до знань у галузі німецької науки та гуманітарних наук (GIA6); здатність вимірювати публікації відкритого доступу (GIA7); впровадження інноваційних підходів і нових бізнес-моделей для посилення наукової комунікації (GIA8); принципи поведінки «хорошого дослідника» (GIA9); публічний доступ до наукових публікацій Асоціації Гельмгольца (GIA10); добровільний і спонтанний обмін даними (GIA11); підтримка відкритого доступу до публікацій (GIA12); та створення активної робочої групи для підготовки сховища дослідницьких даних (GIA13)</p>
Італія	<p>«Політика відкритого доступу» установ (ITIA1); важливість обміну даними (ITIA2); публікація державних досліджень у журналах відкритого доступу (ITIA3); наявність репозиторію для публікації статей (ITIA4); та процес самоархівування та цитування наукових праць відкритого доступу (ITIA5)</p>
Нідерланди	<p>П'ять принципів розсудливості, надійності, надійності, неупередженості та незалежності Кодексу наукової поведінки (NIA1); наявність усього організаційного наукового змісту (NIA2); необхідність відкриття альтернативних методів</p>

Країни	Перші коди
	публікації результатів досліджень (NIA3); повний доступ до публікацій (NIA4); необхідність вимірювання впливу досліджень і сприяння впровадженню знань людей у дослідницький процес (NIA5); особлива увага до обміну організаційними даними (NIA6); доступність дослідницьких даних через університетський репозиторій (NIA7); академічна політика відкритого доступу (NIA8); і повний доступ до наукових досліджень в Амстердамській декларації відкритої науки (NIA9)
Іспанія	Відкликання статей через наукові порушення (SPIA1); важливість відкритого доступу для підвищення та покращення видимості та впливу наукових досягнень в Національному дослідницькому центрі Іспанії (SPIA2); обмін дослідницькими даними для підвищення впливу наукових робіт (SPIA3); публікація результатів усіх досліджень під назвою «Кодекс належного наукового дослідницького підходу» (SPIA4); безкоштовна публікація наукових досліджень та обмін даними (SPIA5); важливість доступу до даних і публічного використання результатів (SPIA6); виробництво наукової інформації з проєктів, наданих організацією (SPIA7) за умови відкритого доступу до тексту «Конституції науки і технологій» (SPIA8); а також надання дослідницького репозиторію для публічного обміну дослідницькими досягненнями (SPIA9)
Швеція	Керівні принципи «Належного підходу до дослідження та аморальності» (SWIA6); національні рекомендації щодо відкритого доступу до наукової інформації (SWIA1); новий підхід до боротьби з науковими порушеннями (SWIA2); доступ до даних досліджень (SWIA3); Політика відкритого доступу Кнута та Аліси Валленберг (SWIA4); і Політика обміну науково-дослідними досягненнями Шведської ради з медичних досліджень (SWIA5)

Надалі була зроблена спроба виділити та класифікувати еквівалентні предметні області зі схожими характеристиками на підтеми (Таблиця 3). Крім того, підтеми були призначені для відображення природи та індексу предметних областей, які вони містять. Наприклад, «Процес самоархівування та цитування наукових робіт відкритого доступу» з кодом ITIA5 є єдиним предметом, створеним підтемою ST5 під назвою «Підхід дослідників до відкритого доступу», або створенням підтеми «Підхід дослідників до вільного доступу» (ST9) «походить від

таких предметів, як «Надання даних досліджень доступними в найкоротші терміни» з кодом EIA12, а також «Добровільний і спонтанний обмін даними» з GIA11, які належать Великобританії та Німеччині, відповідно.

Таблиця 3.

Вилучення підтем програмних документів відкритої науки.

Країни	Перші коди	ST
Велика Британія, Італія, Німеччина, Іспанія та Франція	Потреба в сховищі для завантаження та обміну дослідницькими даними (EIA7); архівування та пошук даних досліджень (EIA17); використання спеціальних ресурсів для дослідження навантаження (EIA8); надання сховища для публікації документів (ITIA4); створення активної робочої групи для підготовки сховища дослідницьких даних (GIA13); надання дослідницького сховища для публічного обміну дослідницькими досягненнями (SPIA9); повне перепозиціонування всіх наукових даних (FIA8); та створення сховища для зберігання даних (FIA1)	Сховища дослідницьких даних (ST1)
Велика Британія, Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди, Іспанія та Швеція	Політика необмеженого, безкоштовного та швидкого доступу (EIA6); публікація державних досліджень у журналах відкритого доступу (ITIA3); декларація про відкритий доступ до знань у галузі німецької науки та гуманітарних наук (GIA6); підвищення доступності та видимості та полегшення процесу цитування наукових праць (GIA1); підтримка відкритого доступу до публікацій (GIA12); важливість доступу до даних і публічного використання результатів (SPIA6); предмет відкритого доступу в тексті	Публікації відкритого доступу (ST2)

Країни	Перші коди	ST
	<p>«Конституції науки і техніки» (SPIA8); важливість відкритого доступу для підвищення та покращення видимості та впливу наукових досягнень (SPIA2); публікація результатів усіх досліджень під назвою «Кодекс належного підходу до наукових досліджень» (SPIA4); національні рекомендації щодо відкритого доступу до наукової інформації (SWIA1); розширення діяльності відкритого доступу з використанням цифрових засобів (FIA11); 100% безкоштовний доступ до наукових ресурсів (FIA10); повний доступ до наукових досліджень (NIA9); і повний доступ до публікацій (NIA4)</p>	
<p>Велика Британія, Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди, Іспанія та Швеція</p>	<p>Політика відкритого доступу Вищої дослідницької організації (EIA14); безкоштовна та відкрита публікація наукових досягнень Центру благодійних інвестицій Open Access (EIA15); міжнародна організація розвитку, що підтримує відкритий доступ (EIA9); Відкритий доступ Академії медичних наук (EIA10); «Політика відкритого доступу» організації (ITIA1); важливість відкритого доступу організації до документів (GIA2); публічний доступ до наукових публікацій асоціації (GIA10); безкоштовна публікація наукових досліджень та обмін даними (SPIA5); виробництво знань із проектів, наданих організацією (SPIA7); Політика відкритого доступу Кнута та Аліси Валленберг (SWIA4); Політика спільного використання науково-дослідницьких досягнень Ради з досліджень у сфері медицини та</p>	<p>Політика, пов'язана з дослідженнями, для публікацій у відкритому доступі (ST3)</p>

Країни	Перші коди	ST
	охорони здоров'я (SWIA5); вільний доступ до всіх результатів досліджень у дослідницькій мережі (FIA6); фінансова підтримка дослідницьких проектів у різних предметних областях (FIA4); вільний доступ до наукових робіт після публікації (FIA5); наявність усього організаційного наукового змісту (NIA2); і академічної політики відкритого доступу (NIA8)	
Франція	Створення серверів попередньої публікації (подібних до архіву) (FIA13) та увага та інвестиції в попередню публікацію документів у формі коротких есе (FIA12)	Попередня публікація (ST4)
Італія	Процес самоархівування та цитування наукових праць відкритого доступу (ITIA5)	Підхід дослідників до відкритого доступу (ST5)
Великобританія	Використання облікового запису Twitter для отримання вигоди від ідей і відгуків людей, які працюють у сфері гуманітарних наук (EIA2)	Альтернативні платформи розповсюдження (ST6)
Велика Британія, Італія, Німеччина, Іспанія, Швеція, Франція та Нідерланди	Обмін даними досліджень (EIA3); обмін даними (EIA11); відкритий обмін усіма дослідницькими даними в рамках правових, етичних і наукових рамок (EIA4); повний обмін даними досліджень (EIA16); Відкриті дослідження та політика доступності (EIA5); важливість обміну даними (ITIA2); публікація даних досліджень Асоціацією Гельмгольца (GIA5); орієнтація організації на вільне та публічне поширення даних (GIA4); розробка інституційної політики обміну даними (GIA3); обмін дослідницькими даними для	Правила безкоштовного доступу, пов'язані з дослідженнями (ST7)

Країни	Перші коди	ST
	<p>підвищення впливу наукових робіт (SPIA3); доступ до даних досліджень (SWIA3); Політика спільного використання науково-дослідницьких досягнень Ради з досліджень у сфері медицини та охорони здоров'я (SWIA5); фінансова підтримка дослідницьких проектів у різних предметних областях (FIA4); розвиток культури управління та обміну даними між різними типами користувачів (FIA7); безкоштовне завантаження дослідницьких даних (FIA3); особлива увага до обміну організаційними даними (NIA6); і доступність дослідницьких даних через університетське сховище (NIA7)</p>	
<p>Велика Британія, Німеччина, Іспанія, Швеція та Нідерланди</p>	<p>Вимоги до прогресу дослідників для створення надійних досліджень (EIA1); принципи поведінки «хорошого дослідника» (GIA9); здатність вимірювати публікації відкритого доступу (GIA7); відхилення робіт через наукові порушення (SPIA1); вказівки щодо відповідного підходу до дослідження та етики (SWIA6); новий підхід до боротьби з науковими порушеннями (SWIA2); і п'ять принципів дисципліни, обґрунтованості, надійності, неупередженості та незалежності кодексу наукової поведінки (NIA1)</p>	<p>Виправлення та відкликання документів (ST8)</p>
<p>Великобританії та Німеччини</p>	<p>Надання даних досліджень у найкоротші терміни (EIA12) і добровільний і спонтанний обмін даними (GIA11)</p>	<p>Підхід дослідників до вільного доступу (ST9)</p>

Країни	Перші коди	ST
Великобританія, Німеччина, Франція та Нідерланди	Експертна перевірка дослідницьких робіт, отриманих від дослідників (EIA13) та впровадження інноваційних підходів і нових бізнес-моделей для посилення наукової комунікації (GIA8); нові методи публікації наукових досягнень, такі як еквівалентність (FIA9); важливість розширення комунікації користувачів наукового контенту та використання їхніх відгуків (FIA2); та необхідність впровадження альтернативних методів публікації результатів досліджень (NIA3)	Відкрита рецензія (ST10)
Нідерланди	Необхідність виміряти вплив досліджень і сприяти впровадженню знань людей у дослідницький процес (NIA5)	Використання платформи Altmetric для оцінки досліджень (ST11)

В подальшому доречним представити тематичні області індикаторів політики відкритої науки у досліджуваних країнах, на порядку денному було виокремлення основних тем документів підтримки політики відкритої науки на основі кожної категорії цінних підтем. Таким чином, основні теми були класифіковані у формі Таблиці 4 .

Таблиця 4.

Виділення основних тем програмних документів у сфері відкритої науки.

Головна тема	ST
Відкритий вхід	Політики щодо обміну даними, пов'язані з дослідженнями (ST7) Сховища даних досліджень (ST1) Підхід дослідників до обміну даними (ST9)
Відкритий процес	Відкрита експертна оцінка (ST10) Альтернативні платформи поширення (ST6) Підхід дослідників до вільного доступу (ST5)
Відкрити вихід	Використання платформи Altmetrics для оцінки досліджень (ST11) Публікації з підходом відкритого доступу (ST2) виправлення та відкликання документів (ST8) Політики, пов'язані з дослідженнями, для публікацій у відкритому доступі (ST3) Попередня публікація (ST4)

Відповідно до таблиці 4 можна стверджувати про повну картину основних тем і підтем із предметних галузей програмних документів у досліджуваних країнах у сфері відкритої науки, яка показує, що політика, прийнята в екосистемі відкритої науки країн у різних відповідних предметах були розроблені у формі входу, виводу та відкритого процесу. У цій екосистемі «відкритий вхід» пов'язаний із обміном необробленими даними, аналітикою, брошурами та будь-якими вхідними даними, створеними в науковому процесі, наприклад документами, дизайнами та книгами, а також проблемами, пов'язаними з їх зберіганням, включаючи репозиторій. Відкритий процес включає платформи, інфраструктури та заходи, розроблені для узагальнення та поширення науки на всіх рівнях і етапах. Відкритий вихід пов'язаний із розкриттям висновків і результатів науки, що охоплює всі альтернативні методи поширення результатів досліджень, платформи, що прискорюють випуск результатів пошуку (наприклад, препринт), і виправлення в результаті плагіату. Варто зазначити, що відкрите рецензування стосується ефективної наукової комунікації через рецензування; однак це може бути індикатором відкритості результатів, коли йдеться про публікацію результатів.

Нарешті, таблиця 4 присвячена порівняльному дослідженню країн і політики підтримки відкритої науки за трьома основними темами. Представлено окремо для інституційної та національної політики. Підхід дослідників до відкритого доступу (ST5) класифікується як відкритий процес, оскільки він природно отримує маршрут у процесі дослідження замість результату. Варто зазначити, що документ може містити кілька напрямків; отже, один документ можна врахувати кілька разів у цьому дослідженні.

У 2020 р. ЮНЕСКО розширилj поняття відкритої науки, включивши в нього відкриті освітні ресурси і відкриті лабораторії³⁹. Серед основних цінностей відкритої науки були відзначені якість і цілісність, колективна користь, рівність і справедливість, а також різноманітність та інклюзивність. У США перший меморандум щодо руху до відкритої науки було ухвалено у 2013 р.⁴⁰ Він стосувався політики відкритого доступу і поширювався тільки на федеральні агентства, які виділяли на наукові дослідження понад 100 млн дол. на рік. У ньому обумовлювалися умови переходу, що допускали 12-місячне ембарго на публікації робіт, які фінансувалися з федерального бюджету. У 2022 р. було ухвалено новий меморандум - "Забезпечення вільного, негайного і рівноправного доступу до досліджень, що фінансуються з федерального бюджету", який скасував ембарго. Крім відкритого доступу, новий меморандум зачіпає регулювання відкритих даних, включно з вимогами до метаданих, і плани щодо спільного використання даних. Нова політика стосується всіх федеральних агентств США, що виділяють фінансування на наукові дослідження, незалежно від їхнього річного

³⁹ UNESCO recommendation on open science.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379949.locale=en>.

⁴⁰ OSTP (2013). Memorandum for the heads of executive departments and agencies.
https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ostp/ostp_public_access_memo_2013.pdf.

бюджету. За планом перехід до відкритих даних і відкритого доступу має бути завершений до 2026 р.⁴¹

Узаконене застосування практик відкритої науки розпочалося не так давно, у 2018 р., коли група організацій, що фінансують наукові дослідження, оголосила, що рецензовані статті, які стали результатом підтриманих ними досліджень, мають з'явитися у відкритому доступі одразу після публікації, щоб їх можна було вільно читати, завантажувати та поширювати⁴². Ініціатива отримала назву "План S" і почала діяти у 2021 р. На сьогоднішній день план підтримує близько двох десятків фінансуючих організацій, більшість з яких знаходяться в Європі⁴³. Серед них Європейська комісія, національні фонди Франції та Великої Британії, лондонський благодійний фонд Wellcome, Фонд Білла і Мелінди Гейтс (США), Медичний інститут Говарда Г'юза (США).

Рух до відкритої науки йде повільніше, ніж планувалося, і він нерівномірний з точки зору поширення різних практик. Згідно зі звітом про перший рік реалізації "Плану S", 56% основних наукових видань не змогли до 2021 р. досягти своїх цілей⁴⁴. Вони мали домогтися щорічного збільшення частки публікацій у відкритому доступі не менше ніж на 5 в.п. в абсолютному вираженні та не менше ніж на 15% порівняно з попереднім роком⁴⁵. Тепер, за планами ЄС, перехід до повного відкритого доступу має завершитися до 31 грудня 2024 р.⁴⁶

⁴¹ OSTP (2022). Memorandum for the heads of executive departments and agencies. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/08/08-2022-OSTP-Public-Access-Memo.pdf>

⁴² European Science Foundation (2018). Plan S Principles. https://www.coalition-s.org/plan_s_principles/.

⁴³ Van Noorden, R. (2022). An open-access history: The world according to Smits. *Nature* 603, 384–385. DOI: 10.1038/d41586-022-00717-z.

⁴⁴ Transformative journals: Analysis of Year 1 (2021). Plan S. June 22, 2022. <https://www.coalition-s.org/blog/transformative-journalsanalysis-of-year-1-2021/>.

⁴⁵ Grove, J. Most 'transformative' journals miss Plan S open access targets. *Times Higher Education*. <https://www.timeshighereducation.com/news/most-transformative-journals-miss-plan-s-open-access-targets>.

⁴⁶ cOAlition S confirms the end of its financial support for Open Access publishing under transformative arrangements after 2024. <https://www.coalition-s.org/coalition-s-confirms-the->

Щоб зміцнити екосистему відкритої науки, усі відповідні учасники мають бути відповідальними; таким чином, дослідження драйверів і бар'єрів, що впливають на відповідну практику відкритої науки у трьох вимірах (відкритий вхід, відкритий процес і відкритий вихід), є важливим. Крім того, вкрай важливо забезпечити міжнародну основу для політики та практики відкритої науки і визнати розвиток і просування нових методів для стимулювання та винагороди дослідників, які роблять внесок у цю сферу діяльності. З іншого боку, настійно рекомендується досліджувати вплив різних відкритих наукових політик на інтегровану європейську наукову систему разом із визначенням факторів для посилення політики відкритої науки для Європейського Союзу.

1.2. Державна політика відкритої науки в умовах розвитку дослідницької інфраструктури в Україні

Рух до відкритої науки стає центральною темою на тлі розвитку соціального інституту науки. Однак якщо в Європі концепція змогла здобути політичну підтримку на міждержавному рівні, то в Україні розвиток відбувається менш інтенсивно: спостерігається відсутність ознак стійкої інституціоналізації цієї концепції на державному рівні. Це призводить до розуміння того, що відкрита наука в Україні перебуває на стадії проблематизації та концептуалізації в науковому полі - саме там відбувається основна дискусія щодо концепції.

На практику відкритої науки по-різному реагують уряд, науковці, видавці, і інтереси цих груп непросто поєднати і змінити. Підбираються різні шляхи впровадження елементів відкритої науки, що особливо яскраво проявилось в розмаїтті форм відкритого доступу, де різною мірою враховано інтереси сторін, а також у появі практики "прозорого", але не повністю

відкритого рецензування. У практиках відкритого рецензування та повторного використання даних поки що варіативності менше, і модель, що влаштовує всіх, не знайдено. Перехідний період може затягнутися, про що вже свідчить відставання реалізації Plan S for open access⁴⁷ (План S для відкритого доступу) від установлених показників. Цілком можливо, що спочатку з'явиться якийсь гібрид, скажімо, "наука 1,5", де діють нові практики, але ще залишається низка старих проблем. Головна небезпека полягає в можливій подальшій поляризації у світовій науці за рахунок нарощування переваг розвинених англомовних країн. Протидією цій тенденції може стати тільки запровадження гнучкої системи регулювання та пільг як за галузями наук, так і за країнами з різним рівнем доходів.

Прискорення розвитку відкритої науки в Європі надає значущість досвіду зарубіжних дослідників, на яких спираються українські вчені протягом всієї дискусії про концепцію.

Незважаючи на те що однією з актуальних проблем, яку відкрита наука покликана розв'язати, є інформаційна нерівність, більшість дослідників відкритої науки в російському науковому полі зосереджені в Києві (65%). Це характеризує потенціал поширення концепції серед науковців і дає змогу в майбутньому очікувати зростання інтересу до концепції з боку авторів із регіонів.

Консенсус, що формується з боку дослідників, підтримується ключовими акторами наукового поля - бібліотеками, інститутами наукової інформації, видавцями, репозиторіями. Ключові актори займають активну позицію в дискусії щодо відкритої науки, формуючи завдання на дослідження і використовуючи власні майданчики для просування концепції. Активна позиція з боку ключових акторів продиктована їхньою зацікавленістю на тлі наявності в них власних інформаційних систем федерального рівня і значення.

⁴⁷ Plan S Principles. URL: https://www.coalition-s.org/plan_s_principles/.

Попри те, що основні майданчики для дискусій про відкриту науку сформовані навколо ключових акторів наукового поля, вони не вирізняються стійкістю. Сьогодні не можна виключати появи нових майданчиків для дискусій про відкриту науку, наприклад, за появи інтересу до концепції з боку активного автора або стейкхолдера.

Зауважимо, що площина дискусії щодо відкритої науки в українському науковому полі вказує на слабку розробленість політичного характеру концепції, в той час як сама дискусія розвивається в рамках політичної боротьби.

Відкрита наука не має ознак стійкої інституалізації в політичному полі України, проте держава стимулює дискусію щодо концепції в науковому полі. Дійсно, фаза активного розвитку дискусії про відкриту науку зі зростанням інтересу до концепції з боку держави, що виявляється у вигляді видачі грантів на дослідження на тему.

8 жовтня 2022 року, Уряд схвалив розпорядження «Про затвердження національного плану щодо відкритої науки»⁴⁸.

Документ є черговим кроком на шляху інтеграції України до Європейського дослідницького простору. Його виконання забезпечило реалізацію Угоди між Україною, з одного боку, і Європейським Союзом та Європейським співтовариством з атомної енергії, з іншого, про участь України у Рамковій програмі з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» та Програмі з досліджень та навчання Європейського співтовариства з атомної енергії (2021 – 2025), комплементарній до Рамкової програми з досліджень та інновацій «Горизонт Європа». Стаття 6 Угоди визначає необхідність підтримки практик відкритої науки відповідно до правил програми «Горизонт Європа» та «Євратом». Реалізація заходів Національного плану створить умови для виконання угоди українськими організаціями.

⁴⁸ Про затвердження національного плану щодо відкритої науки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 08 жовтня 2022 р. №892-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2022-%D1%80#Text>.

Відтепер Україна приєдналась до країн ЄС, що мають затверджений план реалізації принципів відкритої науки.

Подальша реалізація Національного плану щодо відкритої науки містить:

- нормативно-правові передумови для формування державної політики відкритої науки;
- надання заінтересованим сторонам відкритий доступ до приладів, інструментів та інших засобів отримання наукового результату;
- забезпечення опрацювання наукових даних з урахуванням принципів FAIR (сукупність принципів щодо видимості, доступності, сумісності, і багаторазового використання наукових даних);
- сприятливі умови щодо прискорення обігу наукової інформації, забезпечить доступ до актуальної наукової інформації без будь-якої дискримінації;
- умови для більш ефективного використання результатів досліджень та розробок, виконаних із залученням бюджетних коштів;
- основи, які забезпечать більш прозорим науковий та освітній простір.

В Україні для розвитку практик відкритої науки потрібно докласти багато зусиль. По-перше, протиріччя між цінностями і практиками відкритої і традиційної науки досить сильні, оскільки останніми роками поширилася і вкоренилася система формальної оцінки результатів науки. Це одна з причин, чому практики відкритої науки, за винятком відкритого доступу, фактично не обговорюються. По-друге, для такої практики, як відкрите рецензування, кількість кваліфікованих експертів може виявитися недостатньою, особливо в міждисциплінарних і відносно вузьких галузях. Відкрите рецензування, принаймні у формі відкритих рецензій при збереженні анонімності експертів, могло б підвищити відповідальність за підготовку розгорнутих рецензій і зробити діалог автор - рецензент корисним для ширшої аудиторії. По-третє, є й ризики в практиці відкритого доступу. Вони полягають не тільки в тому, що

може зрости кількість публікацій у журналах низької якості, а й у посиленні нерівності. Проведена наукова політика в останні роки багато в чому будується на "підтримці обраних" (організацій, лабораторій, об'єктів інфраструктури, окремих дослідників). Саме в тих, хто довгі роки отримував пріоритетну підтримку, і будуть ресурси на публікацію статей відкритого доступу в рейтингових журналах, де ціни найвищі.

Крім перерахованого, перехід до практик відкритої науки вимагає виділення додаткових фінансових ресурсів, зміни умов фінансування досліджень коштом бюджетних коштів (наприклад, введення вимог щодо публікації у відкритому доступі та покриття витрат на APC коштом коштів субсидій і грантів), а також нормативно-правових змін, пов'язаних із розробленням правил надання даних, максимально синхронізованих зі світовими практиками. Варто зазначити, що перерозподіл фінансування може бути суттєвим адже українські автори платять за публікації у відкритому доступі більше ніж встановлені бюджетні витрати на утримання всіх наукових журналів. Більш гострим стане питання про джерела фінансування тих робіт, які виконуються поза рамками грантів і держзавдань, оскільки зростаючі ціни за підготовку статей до публікації різко обмежують можливості дослідників платити за них із власних коштів.

Для поширення в Україні всіх розглянутих практик відкритої науки потрібні тривалі зміни культури як серед дослідників, так і серед управлінців. Наукова сумлінність знизилася в період посилення публікаційних перегонів, а цінність репутації відновлюється нешвидко. Своєю чергою, в системі управління наукою буде потрібна переорієнтація з формального врахування цільових показників до стимулювання зростання якості досліджень. Але саме такі дослідження забезпечують можливості розвитку країни.

2. Теоретико-практичний аналіз європейських дослідницьких інфраструктур: стан та загрози в умовах сьогодення

В умовах глобалізації наука, інновації та проведення досліджень сприяють розвитку суспільства та економіки. Нові знання впливають на покращення в усіх сферах суспільного розвитку. Сучасні дослідницькі інфраструктури (RIs) сприяють досягненню вагомих результатів у фундаментальних наукових дослідженнях та розвитку передових технологій у Європейському дослідницькому просторі (ERA), а країни Європейського Союзу спрямовують свою діяльність на підтримку, розвиток, модернізацію та консолідацію загальноєвропейських дослідницьких інфраструктур, одночасно оптимізуючи їх використання для вирішення основних наукових і суспільних проблем. Це забезпечує доступ до цифрових ресурсів і масову обробку даних, підтримуючи впровадження Європейської хмари відкритої науки, центральним елементом якої є дослідницька інфраструктура, а відповідні Рамкові програми з наукових досліджень та інновацій підтримують передові дослідження та проривні наукові ідеї, об'єднуючи найкращих дослідників з Європи та за її межами, забезпечуючи їх навичками та науково-дослідницькою інфраструктурою.

На сьогодні аспекти розвитку інноваційних систем та дослідницьких інфраструктур країн Європейського Союзу та України є темою для досліджень деяких учених [49, 50, 51, 52, 53]. Ці роботи були присвячені оцінці

49 Правове забезпечення ефективності інноваційного процесу в Україні. Монографія. [С. В. Глібка, О. В. Розгон, Ю. В. Георгієвський та ін.]; за ред. С. В. Глібка, О. В. Розгон. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 365 с.

50 Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь. За заг. ред. В. М. Гейця та ін. ; НАН України. К., 2015. 336 с. URL : <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/%D0%86%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-2020++.pdf>.

стану інноваційної сфери в Україні та ЄС. Водночас питання існування дослідницьких інфраструктур в сучасних умовах, в умовах глобальних викликів, проблем, пов'язаних із проведенням науково-дослідної та дослідно-конструкторської діяльності, залишаються відкритими через вплив подій, що відбуваються у світовому просторі. У цілому, визначення пріоритетних напрямків вдосконалення національних дослідницьких та інноваційних систем, їх реалізація в Україні потребує врахування пріоритетів та досвіду європейського дослідницького простору.

Дослідницькі інфраструктури (RIs) — це об'єкти, які надають ресурси та послуги дослідницьким спільнотам для проведення досліджень і сприяння інноваціям у відповідних галузях. Їх визначення наведено в ст. 2 Регламенту Ради ЄС № 723/2009 від 25 червня 2009 року, термін «дослідницька інфраструктура» означає об'єкти, ресурси та супутні послуги, які використовуються науковою спільнотою для проведення досліджень найвищого рівня у відповідних галузях та охоплюють основне наукове обладнання або набори інструментів; ресурси, засновані на знаннях, такі як колекції, архіви або структури наукової інформації; створення інфраструктур на основі інформаційних та комунікаційних технологій, таких як мережа, обчислювальна техніка, програмне забезпечення та зв'язок, або будь-яка інша сутність унікального характеру, необхідна для досягнення досконалості у дослідженнях⁵⁴. У свою чергу, відповідно до статті 2(1) Регламенту ЄС 2021/695 від 28 квітня 2021 року про заснування Рамкової програми

51 Кохан В.П. Організаційно-правові форми дослідницьких інфраструктур: світовий та європейський досвід. Юридичний науковий електронний журнал. №1/2022. С. 339-343.

52 *Benedikt Fecher and others. Making a Research Infrastructure: Conditions and Strategies to Transform a Service into an Infrastructure. Science and Public Policy, Volume 48, Issue 4, August 2021. P. 499-507.*

53 Рилач Н. Використання можливостей Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом для інтеграції в Європейський дослідницький простір. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/viewFile/3583/3258>.

54 Council Regulation (EC) No 723/2009 of 25 June 2009 on the Community legal framework for a European Research Infrastructure Consortium (ERIC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32009R0723>.

Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» («Horizon Europe»), термін «дослідницька інфраструктура» означає засоби, які надають ресурси та послуги дослідницьким спільнотам для проведення досліджень та сприяння інноваціям у їхніх галузях, включаючи відповідні людські ресурси, основне обладнання чи набори інструментів; об'єкти, пов'язані зі знаннями, такі як колекції, архіви або інфраструктури наукових даних; обчислювальні системи, комунікаційні мережі та будь-яка інша інфраструктура унікального характеру та відкрита для зовнішніх користувачів, необхідна для досягнення досконалості в науково-дослідних роботах; вони можуть, у відповідних випадках, використовуватися поза дослідженнями, наприклад, для освіти чи державних послуг, і вони можуть бути «єдиними», «віртуальними» або «розповсюдженими»⁵⁵. Українське законодавство визначає дослідницьку інфраструктуру як сукупність засобів, ресурсів та пов'язаних з ними послуг, які використовуються науковим співтовариством для проведення досліджень на найвищому рівні, що охоплює найважливіші об'єкти наукового устаткування та обладнання або набори приладів, ресурси, що базуються на знаннях, інфраструктуру, засновану на технології комунікацій (грід, комп'ютери, програмне забезпечення і мережевий зв'язок), та інші структури унікального характеру⁵⁶.

Останнім часом при проведенні науково-дослідної та дослідно-конструкторської діяльності (Research & Development, R&D) потреба в ефективних і доступних дослідницьких інфраструктурах зростає в усіх областях науки. Дослідницькі інфраструктури, включаючи Європейську хмару відкритої науки (EOSC) та технологічні інфраструктури (Tis), є ключовими факторами дослідження та технологічних інновацій, а також рушійними силами мультидисциплінарної та інтенсивної сучасної науки. Як слушно зазначається у програмі «Дослідницька інфраструктура 2023-2024»

55 REGULATION (EU) 2021/695 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 28 April 2021. URL : <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/695/oj>.

56 Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» № 848-VIII від 26.11.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19/conv#n230>.

(«Horizon Europe - Work Programme 2023-2024»), Європа виграє від інтегрованої, сумісної та ефективної екосистеми дослідницьких та технологічних інфраструктур, яка допомагає задовольнити континуум потреб від створення фундаментальних знань до розгортання технологій і підтримує реалізацію політики відкритої науки та європейське технологічне лідерство⁵⁷. Ця програма була розроблена в межах програми «Horizon Europe», і спрямована на вирішення глобальних екологічних, соціальних та економічних викликів відповідно до оновленого Європейського дослідницького простору, який вимагає внеску науково-технологічної інфраструктури в більш значущі політичні цілі Європи, шляхом збільшення внеску науки і технологій, потреб суспільства та підвищення конкурентоспроможності Європи. Щоб впоратися з новими викликами та забезпечити лідерство Європи в прикордонних дослідженнях, RIs повинні залишатися на передньому краї науково-технічного розвитку. У цьому аспекті робоча програма «Дослідницькі інфраструктури» підтримуватиме розробку інноваційних передових наукових приладів, програмного забезпечення та методів. Ці розробки, що здійснюються у співпраці та спільному створенні з промисловістю, піднімуть промисловий технологічний рівень у Європі та призведуть до проривних технологічних та суспільних інновацій⁵⁸.

Європейські рамкові програми зробили значний внесок у розвиток ефективного, відкритого та результативного використання національних дослідницьких інфраструктур, та розробили спільно з Європейським стратегічним форумом дослідницьких інфраструктур (ESFRI) послідовний підхід до розробки національної інвестиційної політики у

57 Horizon Europe - Work Programme 2023-2024. Research Infrastructures. (European Commission Decision C(2023) 2178 of 31 March 2023). URL : https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/wp-call/2023-2024/wp-3-research-infrastructures_horizon-2023-2024_en.pdf. - P. 6.

58 Horizon Europe - Work Programme 2023-2024. Research Infrastructures. (European Commission Decision C(2023) 2178 of 31 March 2023). URL : https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/wp-call/2023-2024/wp-3-research-infrastructures_horizon-2023-2024_en.pdf. - P. 8.

загальноєвропейські дослідницькі інфраструктури. Наприклад, Рамкова програма досліджень та інновацій на 2021-2027 роки «Horizon Europe» має підтримувати створення, поширення та передачу високоякісних знань і технологій у Європейському Союзі, залучати таланти на всіх рівнях і сприяти повному залученню резерву талантів ЄС, сприяти зв'язкам співпраці та посилювати вплив досліджень та інновацій у розробці, підтримці та впровадженні політики ЄС, підтримки та зміцнення сприйняття та впровадження інноваційних та стійких рішень в економіці ЄС, зокрема на малих і середніх підприємствах, а також у суспільстві, вирішувати глобальні виклики, включаючи зміну клімату та Цілі сталого розвитку ООН (ЦСР), створювати робочі місця, стимулювати економічне зростання, сприяти промисловій конкурентоспроможності та підвищувати привабливість ЄС в галузі досліджень та ін. Програма має заохочувати всі форми інновацій, включаючи проривні інновації, сприяти розгортанню інноваційних рішень на ринку та оптимізувати надання таких інвестицій для збільшення впливу в рамках зміцненого Європейського дослідницького простору (ERA)⁵⁹. ERA є системою програм та політичних інструментів, що об'єднує інституційне середовище досліджень і розробок держав-учасниць Європейського Союзу та асоційованих членів з метою розвитку міжнародного науково-технічного співробітництва, вільного трансферу знань, мобільності дослідників⁶⁰. Це єдиний дослідницький простір, відкритий на весь світ та заснований на Єдиному ринку, в якому дослідники, наукові знання та технології взаємодіють, а держави-члени зміцнюють свою науково-технічну базу, конкурентоспроможність та здатність колективно реагувати на глобальні виклики. Країни ЄС спільно інвестують у дослідницьку інфраструктуру також за допомогою політики згуртованості, розбудовуючи дослідницькі

59 REGULATION (EU) 2021/695 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 28 April 2021. URL : <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/695/oj>.

60 Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» № 848-VIII від 26.11.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19/conv#n230>.

можливості на регіональному та/або національному рівні з метою впровадження результатів досліджень на ринку⁶¹.

У 2002 році було засновано ESFRI, Європейський стратегічний форум дослідницьких інфраструктур, з початковою метою підтримання послідовного і стратегічного підходу до розробки політики щодо дослідницьких інфраструктур в Європі та сприяння багатостороннім ініціативам, діючи як інкубатор для загальноєвропейських і глобальних дослідницьких інфраструктур. Згодом цей мандат було розширено у 2004 році, щоб включити розробку Дорожньої карти. Оскільки дослідницькі інфраструктури ESFRI ставали більш зрілими, ESFRI також було запропоновано стежити за їх впровадженням, і нещодавно його було розширено у сферах дослідницьких інфраструктур на основі даних та Європейської хмари відкритої науки (EOSC), а також з питань довгострокової стійкості дослідницьких інфраструктур. ESFRI прагне збільшити свій внесок у досягнення подвійних пріоритетів зміцнення спроможності Європи проводити передові наукові дослідження та створення умов, у яких наука може допомогти вирішити основні соціально-економічні та екологічні проблеми, з якими стикається світ. Оскільки зрілість європейської дослідницької інфраструктури зростає, для її подальшого розвитку життєво важливо максимізувати науковий, економічний і суспільний вплив, що може вимагати деяких змін у способі роботи ESFRI⁶².

Протягом майже 20 років Європейська Комісія працювала з державами-членами та науковою спільнотою в рамках Європейського стратегічного форуму дослідницьких інфраструктур для розробки нових пан'європейських інфраструктур та ефективного мережевого об'єднання вже існуючих. Робота

61 Horizon Europe - Work Programme 2023-2024. Research Infrastructures. (European Commission Decision C(2023) 2178 of 31 March 2023). URL : https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/wp-call/2023-2024/wp-3-research-infrastructures_horizon-2023-2024_en.pdf. - P. 6.

62 Making Science Happen. ESFRI WHITE PAPER 2020. P. 33. URL: <https://www.esfri.eu/esfri-white-paper>.

в межах Європейського стратегічного форуму дослідницьких інфраструктур дала початок розвитку 63 європейських дослідницьких інфраструктур в сфері енергетики, збереження навколишнього середовища, безпеки здоров'я та харчових продуктів, фізичних наук та інженерії, соціальних та культурних інновацій, з яких 41 вже реалізовано у всіх галузях науки, мобілізувавши для цього майже 20 мільярдів євро інвестицій. Із цих дослідницьких інфраструктур 23 були створені в межах Європейського консорціуму дослідницьких інфраструктур (ERIC)⁶³.

Для проведення сучасних наукових досліджень зростає потреба у широкомасштабній дослідницькій інфраструктурі. Наукові досягнення та поточні наукові дослідження вимагають більш передових технологій, більш складного обладнання та потужніших обчислювальних центрів. Європа має багату дослідницьку інфраструктуру, проте у майбутньому знадобляться інвестиції для стимулювання розвитку нових дослідницьких інфраструктур для заповнення прогалин у знаннях, підтримки нових потреб суспільства, наукових відкриттів, а також реагування на нові виклики, зокрема в галузі охорони здоров'я, цифровізації та екологічних викликів. Так, наприклад, дослідницькі інфраструктури Сполучених Штатів та Китаю є більш розвиненими, порівняно з європейськими, відповідно, Європі необхідно підтримувати та покращувати існуючі та створювати нові дослідницькі інфраструктури. Так само, як і державне фінансування має бути виправданим, а глобальна цінність — продемонстрованою⁶⁴. У той же час, потрібні зусилля з оптимізації та консолідації вже існуючих можливостей, уникаючи фрагментації та непотрібного дублювання, які сприятимуть більш ефективному функціюванню дослідницької інфраструктури. Такий ландшафт

63 Horizon Europe - Work Programme 2023-2024. Research Infrastructures. (European Commission Decision C(2023) 2178 of 31 March 2023). URL : https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/wp-call/2023-2024/wp-3-research-infrastructures_horizon-2023-2024_en.pdf. - P. 6.

64 Attracting investment for Research Infrastructures. A Science|Business. Special Report. July 2022. P. 3. URL: <https://sciencebusiness.net/report/attracting-investment-research-infrastructures>.

дослідницьких інфраструктур та їх постійна еволюція роблять Європейський дослідницький простір все більш привабливим для дослідників з усього світу.

Цілісна екосистема дослідницьких інфраструктур в Європі є необхідною умовою для конкурентного розвитку європейських досліджень та інновацій, а отже, для конкурентоспроможності та стійкості європейської економіки. Як зазначається, незважаючи на прогрес, досягнутий за останнє десятиліття на рівні загальноєвропейських дослідницьких інфраструктур та успіх ESFRI у запуску національних процесів, різноманітність національних систем досліджень та інновацій призводить до різноманітності підходів до планування та фінансування дослідницьких інфраструктур.⁶⁵

Зміцнення стійкості, доступності та стійкості дослідницьких інфраструктур є пріоритетом програми політики Європейського дослідницького простору на 2022-2024 роки. Вкрай важливо досягти розуміння, як збільшити інвестиції для створення та підтримки великих дослідницьких інфраструктур. Вимірювання їх соціально-економічного та наукового впливу, а також вуглецевого сліду (що має значення з екологічної точки зору), має вирішальну роль для забезпечення та збереження такого фінансування. Для цього потрібно залучати більше інвестицій, вчитися на пілотних проектах і проводити оцінку впливу. Загальноєвропейські проекти дослідницьких інфраструктур, такі як дорожні карти Європейського стратегічного форуму дослідницьких інфраструктур, з метою зміцнення європейських досліджень та інновацій, зробили доступними для вчених і новаторів найсучасніші засоби. Але для підтримки досконалості та конкурентоспроможності необхідно забезпечити постійне фінансування дослідницьких інфраструктур. У свою чергу, ці дослідницькі інфраструктури повинні бути доступними для всіх дослідників ЄС, а їхні соціально-економічні та наукові наслідки мають бути добре проаналізовані, зафіксовані та оприлюднені. Наприклад, бюджет, виділений на підтримку існуючих

65 MAKING SCIENCE HAPPEN. ESFRI WHITE PAPER 2020. <https://www.esfri.eu/esfri-white-paper> P. 23.

дослідницьких інфраструктур в рамках першого стовпа «Horizon Europe», як основної програми ЄС для фінансування досліджень та інновацій, становить 2,4 мільярда євро в період з 2021 по 2027 рік.⁶⁶ Цілком зрозуміло, що лише цієї програми буде недостатньо, щоб подолати амбіції зростання витрат на дослідницькі інфраструктури у майбутньому. Такі інвестиції відбуватимуться лише за умови кращої взаємодії міжнародного, європейського, національного та регіонального фінансування. Крім того, якщо необхідні для фінансування обладнання та обслуговування науково-дослідницької інфраструктури кошти можна визначити кількісно, то вплив їх наукової продукції не так легко виміряти.

Новий порядок денний політики Європейського дослідницького простору включає конкретні дії щодо посилення сталості, доступності та стійкості дослідницьких інфраструктур. У Білій книзі ESFRI⁶⁷ також робиться новий акцент на консолідацію екосистеми європейської дослідницької інфраструктури, що лежить в основі Європейського дослідницького простору, на роль, яку можуть відігравати існуючі об'єкти на європейському та національному рівнях для вирішення широких політичних пріоритетів ЄС разом із науковими проблемами та про потреби в інтеграції нових дослідницьких інфраструктур у стратегічні сфери для посилення науково-дослідних можливостей у Європі. Дослідницькі інфраструктури визначені як один з ключових пріоритетів майбутнього ЄС. Водночас при їх детальному розгляді, кристалізуються деякі з основних питань, визначених порядком денним політики Європейського дослідницького простору, серед яких: проблема нестабільності в дослідницькій кар'єрі, нерівний доступ дослідників до об'єктів дослідницької інфраструктури, відкрита наука, масштаби інвестицій, необхідних для створення та підтримки великих

66 Attracting investment for Research Infrastructures. A Science|Business. Special Report. July 2022. P. 8. URL: <https://sciencebusiness.net/report/attracting-investment-research-infrastructures>.

67 Making Science Happen. ESFRI WHITE PAPER 2020. URL: <https://www.esfri.eu/esfri-white-paper>.

інфраструктур (таких як синхротрони, телескопи та лазерні установки), та питання щодо їх економічного та екологічного впливу.⁶⁸

Загально визнано, що термін «дослідницька інфраструктура» виходить за межі великих централізованих об'єктів і включає фізично розподілені ресурси для досліджень, такі як обчислювальні мережі та великі колекції даних або фізичних об'єктів, натомість «дорожня карта» є важливим інструментом стратегічного розвитку дослідницьких інфраструктур на національному та європейському рівнях, яка використовується для реєстрації нових, запланованих дослідницьких інфраструктур або капітального оновлення вже існуючих. Так, наприклад, у своїй Дорожній карті від грудня 2021 року ESFRI (Європейський стратегічний форум дослідницьких інфраструктур) запропонував 11 нових дослідницьких інфраструктур вартістю 4 мільярди євро. Більша частина цієї пропозиції базується на зобов'язаннях щодо капітальних інвестицій держав-членів ЄС, проте ці зобов'язання не є обов'язковими. Як слушно зауважила Яна Колар, Голова ESFRI, коли була підготовлена дорожня карта ESFRI, державні бюджети перебували в глибокому стресі (і досі є) через COVID-19, а з того часу ми додали війну в Україні, яка також суттєво впливає на економічну ситуацію в Європі.⁶⁹

Як зауважують деякі науковці, якщо виходити з розуміння дослідницьких інфраструктур як глибоко реляційних та адаптивних систем, де матеріальні та соціальні аспекти перебувають у постійній взаємодії, вони вбудовані в соціальну практику досліджень і піддаються впливу факторів

68 The investment challenge: How to assess the impact of research infrastructures?. URL: <https://sciencebusiness.net/events/investment-challenge-how-assess-impact-research-infrastructures>.

69 Attracting investment for Research Infrastructures. A Science|Business. Special Report. July 2022. P. 6. URL: <https://sciencebusiness.net/report/attracting-investment-research-infrastructures>.

середовища⁷⁰. Дійсно, дослідницькі інфраструктури є пріоритетним напрямом політики Європейського дослідницького простору. Для підтримки наукової досконалості та конкурентоспроможності необхідно забезпечити постійне фінансування як існуючої, так і нової дослідницької інфраструктури. Тому необхідно сприяти синергії між інструментами фінансування дослідницьких інфраструктур (як європейськими, так і національними), щоб узгодити інвестиції в дослідження та інновації, удосконалити доступ до них, та перевести результати досліджень на користь суспільства та економіки. Водночас, дослідницькі інфраструктури мають потенціал сприяти місцевому та регіональному соціально-економічному розвитку, сприяючи створенню центрів інновацій знань та відіграючи в них центральну роль. У цьому контексті, тісно взаємодіючи з місцевими підприємствами та промисловістю, дослідницькі інфраструктури підтримують дослідницькі пріоритети на регіональному рівні, таким чином сприяючи узгодженню пріоритетів на рівні ЄС⁷¹.

Проблема забезпечення довгострокової стійкості (Long-Term Sustainability) дослідницьких інфраструктур є дуже складною за своєю природою. Ефективне управління та стабільне довгострокове фінансування (державне та приватне) є ключовими елементами для забезпечення її довгострокової стійкості на кожному етапі життєвого циклу. Усі елементи забезпечення довгострокової стійкості утворюють унікальний набір, який слід розглядати та впроваджувати як загальне стратегічне керівництво. Наявність стійких моделей фінансування є необхідною умовою вирішення різноманітних потреб протягом усього життєвого циклу дослідницьких інфраструктур. Тому заповнення прогалин у фінансуванні є незамінним фактором для успішної стратегії дослідницьких інфраструктур. Спільні

70 Benedikt Fecher and others. *Making a Research Infrastructure: Conditions and Strategies to Transform a Service into an Infrastructure*. *Science and Public Policy*, Volume 48, Issue 4, August 2021, Page 500.

71 Making Science Happen. ESFRI WHITE PAPER 2020. URL: <https://www.esfri.eu/esfri-white-paper>.

зусилля, що об'єднують європейські, національні та інші джерела фінансування, є життєво важливими для здорового розвитку пан'європейської екосистеми дослідницьких інфраструктур. Для того, щоб дослідницькі інфраструктури залишалися актуальними протягом усього життєвого циклу, необхідною умовою виступає наукова досконалість, яка разом із достатніми людськими ресурсами стає вирішальною, коли мова йде про довгострокову наполегливість на етапі експлуатації.⁷²

З огляду на те, що вартість дослідницьких інфраструктур може сягати сотень мільйонів або навіть мільярдів євро, інвестиції в них пов'язані з великою відповідальністю, саме тому дослідницькі інфраструктури повинні мати чіткі цілі. Виправдання очікувань суспільства є надзвичайно важливим, тому цей вплив має бути продемонстрований під час будівництва та експлуатації дослідницьких інфраструктур. На думку Я. Коллар, Голови ESFRI, останнє є особливо складним, оскільки багато наукових досягнень не мають негайного економічного впливу, саме тому дуже важко передбачити вплив відкриттів на суспільство.⁷³ Отже прогнозування наукового впливу дослідницьких інфраструктур є вкрай важливим, оскільки це дає змогу оцінити економічні та суспільні наслідки. Його слід оцінювати за допомогою як кількісних, так і якісних оцінок. Зараз Європейський стратегічний форум дослідницьких інфраструктур (ESFRI) відстежує дослідницькі інфраструктури для визначення відповідності ними високій якості. Крім того, Європейський стратегічний форум дослідницьких інфраструктур прагне допомогти дослідницьким інфраструктурам краще виражати свій вплив, проводячи відповідний аналіз оцінки впливу. Водночас, ESFRI не хоче розробляти чи пропонувати методологію оцінки впливу, оскільки, за словами Голови ESFRI, «над цим було зроблено багато роботи», радше ESFRI

72 MAKING SCIENCE HAPPEN. ESFRI WHITE PAPER 2020. URL: <https://www.esfri.eu/esfri-white-paper> P. 25.

73 Attracting investment for Research Infrastructures. A Science|Business. Special Report. July 2022. P. 8. URL: <https://sciencebusiness.net/report/attracting-investment-research-infrastructures>.

намагається чітко визначити, які типи даних і наративів потрібні для об'єктивного відображення наслідків.⁷⁴ Наступним кроком має бути перехресне порівняння цих оцінок впливу, а потім визначення та узгодження передових практик застосування. Оскільки ці методології гармонізуються та адаптуються, разом із розповсюдженням найкращих практик в межах ЄС, країни-члени зможуть краще порівнювати віддачу від інвестицій у дослідницькі інфраструктури та визначати, які з них заслуговують додаткового чи нового фінансування.

Разом з тим, незважаючи на багаторічні спроби та величезний потенціал, Східна Європа все ще відстає від Заходу, коли мова йде про ефективність досліджень та інновацій. Наприклад, лише 5,7% попередньої рамкової програми ЄС «Горизонт 2020» було спрямовано на цей регіон, що спричинило значну політичну напругу. Європейська комісія намагалася вирішити це питання частково через «Horizon Europe» із програмою «розширення та зміцнення» – планом на 3,3 мільярда євро для розширення мереж і платформ співпраці в ЄС⁷⁵. Паралельно було бачення відновлення Європейського дослідницького простору, спрямованого на створення єдиного ринку для науково-дослідницьких робіт, щоб допомогти збільшити державні та приватні інвестиції та прискорити реформи національних систем і політики. Проте реалізація цих планів опинилась під загрозою після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну у лютому 2022 року. Наслідки поширилися міжнародним науковим співтовариством, особливо в тих країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), які є найближчими до конфлікту. Внаслідок цього загострилася увага до важливості солідарності, водночас піднімаючи життєво важливі

74 Attracting investment for Research Infrastructures. A Science|Business. Special Report. July 2022. P. 8. URL: <https://sciencebusiness.net/report/attracting-investment-research-infrastructures>.

75 United Europe: Widening R&I cooperation in times of war. Brussels, 07.09.2022. Public conference. URL: <https://sciencebusiness.net/events/united-europe-widening-ri-cooperation-times-war>.

довгострокові питання щодо нарощування потенціалу, стійкості та безпеки в регіонах, пошук відповідей на багато питань, серед яких: як мають планувати майбутнє науково-дослідні установи як у країнах ЦСЄ, так і в інших країнах світу; які наслідки для промисловості та інвесторів; чи є якісь чіткі основні принципи наукових санкцій, які дослідницький світ може прийняти у цьому та в усіх майбутніх випадках геополітичної напруги; чого може досягти наукова дипломатія; чи може ситуація в Україні прискорити тривалі зміни та, зрештою, створити ширший, сильніший ландшафт досліджень та інновацій, про який мріяли європейські політики ⁷⁶.

Відомо, що кожен має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами, що закріплено у статті 27 Загальної декларації прав людини⁷⁷, тобто має право займатися наукою, накопичувати і передавати знання та вільно об'єднуватись для такої діяльності. На жаль, академічна та наукова свобода піддається нападкам у багатьох місцях світу, у тому числі й в Україні внаслідок війни, що загрожує як окремим науковцям, так і закладам вищої освіти та науки, та системі в цілому. Втрати наукової системи країни завдають руйнівного удару не лише внутрішнім інвестиціям у розвиток науки, викладанню, науковим дослідженням та довгостроковому зростанню, але й, враховуючи, що сучасна наука є глобальною діяльністю, по світовій мережі науковців та науково-дослідній інфраструктурі.

Разом з тим, наукова важливість дослідницьких інфраструктур має бути продемонстрована на кожному етапі науково-дослідної діяльності, так само, як і підтримка дослідників. Подібним чином будь-які рішення щодо розбудови та розвитку дослідницьких інфраструктур повинні прийматися

76 United Europe: Widening R&I cooperation in times of war. Brussels, 07.09.2022. Public conference. URL: <https://sciencebusiness.net/events/united-europe-widening-ri-cooperation-times-war>.

77 Загальна декларація прав людини. Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015/conv#o82.

органами держави, в ідеалі залучаючи зацікавлені сторони з академічної та промислової сфери. Водночас в умовах сьогодення науковому співтовариству важко обґрунтувати великі та довгострокові інвестиції в дослідницькі інфраструктури, особливо з огляду на економічні наслідки пандемії та війни в Україні, оскільки здебільшого дослідницькі інфраструктури є капіталомісткими та потребують постійного обслуговування. Ще однією проблемою є те, що наукові спільноти не можуть адекватно реагувати на сучасні дослідницькі виклики, не маючи доступу до найсучасніших наукових приладів та інструментів. Оскільки базові технології розвиваються дуже швидкими темпами, їх постійна адаптація, модернізація та інновація має вирішальне значення для забезпечення оптимальних умов для наукових досягнень і відкриттів у Європі.

Вивчення наукового досвіду та ресурсів, необхідних для стимулювання, інкубації та координації ефективних міжнародних дій з питань наукового та суспільного значення дійсно є необхідним в сучасних умовах. Саме тому наукова спільнота особливо зацікавлена у збереженні академічного та наукового співробітництва, у вивченні методів відновлення науки після катастроф та війн, зокрема, шляхом створення спільних заходів реагування для відновлення сучасної науки та науково-дослідницької системи та інфраструктури в Україні⁷⁸. Як зазначив Президент Міжнародної наукової ради (ISC) Пітер Глюкман, Україна переживає надзвичайну кризу екзистенційного масштабу для своїх громадян, для своєї інфраструктури, включаючи як фізичну, так і людську інфраструктуру освіти та науки. Але ця криза має екзистенційні наслідки значно ширшого масштабу. Потенціал глибоких і тривалих геостратегічних розбіжностей, які виникли в даний час, матимуть значний вплив не лише на геостратегічні питання, але й на

78 Конференція з української кризи. Реагування європейських закладів сектору вищої освіти та наукових досліджень. Міжнародна наукова рада (ISC) (15 червня 2022). Париж, Міжнародна наукова рада. 2022. URL: https://council.science/wp-content/uploads/2020/06/ExecutiveSummary-Conference-on-the-Ukraine-Crisis_web_Ukrainian.pdf.

найважливіші глобальні питання, включаючи сталий розвиток дослідницьких інфраструктур⁷⁹.

На сьогодні нестабільність дослідницької кар'єри є широко поширеним явищем, яке стало головною проблемою наукової політики не лише в країнах Центральної та Східної Європи, а пандемія Covid-19 та війна в Україні лише погіршила ситуацію. У той же час є докази того, що багато підприємств і благодійних фондів скоротили свої інвестиції в дослідження, що спричинило також скорочення альтернативних варіантів кар'єри. Але нестабільність у дослідницькій кар'єрі вже була предметом громадських дебатів і головною проблемою наукової політики в багатьох країнах ще до пандемії⁸⁰. Із розв'язанням цієї проблеми має відбутись підвищення стійкості наукових дослідницьких систем, що, у свою чергу, краще підготує їх до подолання майбутніх потрясінь.

На фоні війни в Україні, загострилося питання наукового співробітництва, що потребує якнайшвидшого вирішення. Як зауважив Президент Міжнародної наукової ради, наукове співробітництво та наука поза національними кордонами потребують інвестицій та зусиль. Співпраця має власну ціну, яку фінансисти часто не хочуть визнавати, але вона має переваги – вона формує стійкість. Там, де є співпраця, студенти, стипендіати та науковці можуть знайти тимчасовий притулок. При поверненні до своєї країни, вони зможуть забрати обладнання та реагенти, також вони привезуть ідеї та зможуть залучити нових колег, що може пришвидшити відновлення

79 Конференція з української кризи: реагування європейських закладів сектору вищої освіти та наукових досліджень. Міжнародна наукова рада (ISC) (15 червня 2022). Париж, Міжнародна наукова рада. 2022. URL: https://council.science/wp-content/uploads/2020/06/ExecutiveSummary-Conference-on-the-Ukraine-Crisis_web_Ukrainian.pdf.

80 OECD (2021), "Reducing the precarity of academic research careers", *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*, No. 113, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/0f8bd468-en>.

країни. Наукове співробітництво поза кордонами має розглядатися всіма країнами як найважливіша стратегічна потреба⁸¹.

Разом з тим, в Україні існує суттєве зниження конкурентоспроможності наукових досліджень та розробок, яке негативно впливає на розвиток вітчизняної економіки та якість життя її громадян. Однією із важливих причин цього процесу є відсутність системної державної політики щодо розвитку дослідницьких інфраструктур і багаторічне недофінансування капітальних видатків на підтримку та оновлення матеріально-технічної бази наукових установ та закладів вищої освіти⁸². Однією із ключових проблем сфери науки й технологій в Україні є низька конкурентоздатність цієї сфери в боротьбі за людські ресурси. Тому питання створення привабливих умов праці та розвитку для дослідників із метою мінімізації внутрішнього та зовнішнього відтоку кадрів є нагальним. Діям влади у цьому напрямі бракує послідовності та системності⁸³.

Також вже деякий час викликають занепокоєння умови роботи дослідників в державних дослідницьких установах та організаціях в багатьох країнах світу, і, незважаючи на збільшення державних інвестицій у науку, це занепокоєння залишається, а в деяких країнах навіть зростає. Спосіб фінансування дослідницьких організацій і дослідників також змінюється. Більшість систем стали свідками переходу від основного базового фінансування науково-дослідних установ до розподілу за допомогою конкурентних механізмів і диверсифікації джерел фінансування та типів

81 Конференція з української кризи. Реагування європейських закладів сектору вищої освіти та наукових досліджень. Міжнародна наукова рада (ISC) (15 червня 2022). Париж, Міжнародна наукова рада. 2022. С. 6. URL: https://council.science/wp-content/uploads/2020/06/ExecutiveSummary-Conference-on-the-Ukraine-Crisis_web_Ukrainian.pdf.

82 Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року» № 322-р від 14.04.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2021-%D1%80/conv#Text>.

83 Імплементация євроінтеграційних реформ у сфері науки і технологій. Доповідь "Платформи суспільства Україна – ЄС". 2017. URL : <http://eu-ua-csp.org.ua/csp-activity/analytics/98-dopovid-pgs-science/>.

фінансування (наприклад, фундаментальні дослідження проти цілеспрямованих чи прикладних досліджень, фінансування індивідуальних і командних проектів проти фінансування дослідницьких організацій). Результатом є більша мінливість фінансування з плином часу для дослідницьких структур, наукових спільнот та окремих осіб. Стагнація у фінансуванні та невизначеність майбутнього призводять до потреби гнучкості у кадровому забезпеченні, щоб академічні дослідницькі організації мали змогу відповідним чином адаптуватися⁸⁴.

Загалом вважається, що мобільність дослідників відіграє важливу роль у підвищенні якості досліджень, вимірної за допомогою бібліометричних показників. Поєднання всіх цих факторів призвело до створення конкурентного глобального ринку для дослідників, причому деякі країни сильно залежать від набору за кордоном, особливо на рівні докторантури. У той же час, останнім часом спостерігаються й протилежні тенденції, які стримують міжнародну мобільність, серед яких зростання націоналізму та антиіммігрантських настроїв, а деякі країни взагалі запроваджують жорсткі візові вимоги та інші заходи контролю за академічним обміном. Такі обмеження мають наслідки для інтернаціоналізації дослідницької кар'єри, зменшують можливості для деяких і перешкоджають потоку наукових талантів до/із деяких країн.

В цілому проблема нестабільності в дослідницькій кар'єрі не нова, але останніми роками викликає все більше занепокоєння та увагу. За останнє десятиліття із запровадженням нових підходів і технологій академічні дослідження суттєво змінилися. Дослідження з інтенсивним обсягом даних і відкрита наука вплинули на всі галузі досліджень, а цифрові технології та штучний інтелект дозволяють прискорювати наукові відкриття. Однак майбутнє наукових досліджень і їх здатність надавати необхідні для

84 OECD (2021), "Reducing the precarity of academic research careers", *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*, No. 113, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/0f8bd468-en>.

вирішення нагальних суспільних проблем нові знання та рішення залежить від наукової робочої сили. Наука майбутнього залежить від науковців на початку кар'єри – докторів філософії та постдокторантів, які входять у систему сьогодні. Для багатьох із цих висококваліфікованих людей це майбутнє не виглядає таким привабливим, як можна було сподіватися. Зокрема, мова йде про нестабільні умови праці та стреси, яким піддається більшість дослідників на початку кар'єри. Багато докторів наук, які віддають перевагу кар'єрі в академічній сфері та/або дослідженнях, опиняються в тривалому періоді постдокторської роботи за фіксованими, а часто й короткостроковими, контрактами. Нестабільність, з якою стикаються дослідники на початку кар'єри, згубно впливає на їхній добробут. Є докази того, що високий рівень конкуренції та відсутність визнання створили несприятливі умови праці. Крім того, нестабільні умови праці та відсутність довгострокових перспектив впливають на особисте життя цих дослідників, наприклад, з точки зору створення сім'ї та доступу до житла. Не дивно, що наукова кар'єра для багатьох талановитих молодих учених уже не є привабливою, адже лише особи з привілейованого середовища можуть дозволити собі тривалу фінансову та кар'єрну нестабільність. Зрештою, під загрозою опиняється якість науки та наукових результатів, в умовах, де цінується кількість над якістю, де уникнення ризику перешкоджає новим дослідженням, а цілісність досліджень знаходиться під загрозою через надмірну конкуренцію. Забезпечення та покращення якості науки має бути сильною мотивацією для зменшення нестабільності академічної наукової кар'єри⁸⁵.

Існують різні варіанти, якими країни намагаються вирішити проблему нестабільності в дослідницькій кар'єрі, які складаються із узагальнення отриманих уроків та формування загальних політичних рекомендацій. Для

85 OECD (2021), "Reducing the precarity of academic research careers", *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*, No. 113, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/0f8bd468-en>.

кожної рекомендації існує низка варіантів політики, які більш-менш підходять у відповідних національних або інституційних контекстах. Багато з цих варіантів уже певною мірою застосовуються в країнах. Одним із таких варіантів є підтримка міжнародної мобільності дослідників. Проведення наукових досліджень вже давно має міжнародний контекст. У той час як цифровізація все більше полегшує міжнародну комунікацію (незважаючи, на зростання інших соціальних проблем цього аспекту), міжнародна мобільність залишається невід'ємною частиною обміну знаннями та наукового розвитку, полегшуючи передачу неявних знань та інституційного навчання та підтримуючи критичну культуру відкритих досліджень. Міжнародна мобільність постдокторантів може бути підтримана за допомогою різних механізмів, таких як навчальні візити, академічні обміни та участь у міжнародних дослідницьких проектах. Потрібно шукати шляхи для зменшення існуючих перешкод для міжнародної мобільності, пов'язаних із визнанням кваліфікацій, перенесенням пенсійного забезпечення, доступу до різноманітних соціальних виплат, перешкод через мовні навички чи правила імміграції тощо. Важливо, щоб «міграційним» дослідникам надавалася належна підтримка щодо місцевої та інституційної інтеграції, а умови працевлаштування були максимально наближені до рівня національних дослідників. Враховуючи цінність міжнародного досвіду, особливу увагу слід приділяти дослідницькій діаспорі та усуненню бар'єрів⁸⁶.

Для подальшого розвитку дослідницьких інфраструктур вкрай необхідним є реформування науково-технічної галузі в Україні. Існує думка, що цей процес має будуватися на трьох стовпах. По-перше, метод відкритої координації між європейською, національною та регіональними владами, а також між урядом, наукою та освітою, бізнесом і громадянським суспільством. Такий метод управління дозволяє гнучко реагувати на всі

86 OECD (2021), "Reducing the precarity of academic research careers", *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*, No. 113, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/0f8bd468-en>.

сучасні виклики, швидко реалізовувати нові парадигми нового технологічного укладу та інтеграційні процеси. По-друге, реалізація пріоритетів Європейського дослідницького простору, адже побудова дослідницької інфраструктури має стати базисом для інноваційних перетворень. По-третє, використання Європейського дослідницького простору для інновацій та «Industry 4.0»⁸⁷. На думку деяких авторів, можливості щодо вдосконалення відповідної державної політики та практик наукових установ та закладів вищої освіти не використовуються, бракує якісного узгодження нормативно-правової бази з Європейською стратегією розвитку людського потенціалу, що було б запорукою формування вільного ринку праці для дослідників не лише на національному рівні, але й на європейському⁸⁸.

Для забезпечення наукового, технологічного, економічного, екологічного та суспільного впливу на досягнення загальної мети та максимізації інвестицій в сферу досліджень та інновацій, ЄС має інвестувати в дослідження та інновації через програму «Horizon Europe». У жовтні 2021 року було офіційно підписано Угоду про участь України у Рамковій програмі з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» (2021-2027 роки) та Програмі з досліджень та навчання Європейського співтовариства з атомної енергії «Євратом» (2021-2025 роки). Україна стала першою серед асоційованих країн, які не входять до Європейської економічної зони, що долучилася цих програм⁸⁹, що наблизило її до розбудови національної інноваційної сфери та розвитку співробітництва України з європейськими країнами у питаннях визначення актуальних напрямів наукових та інноваційних досліджень.

87 Рилач Н. Використання можливостей Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом для інтеграції в Європейський дослідницький простір. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/viewFile/3583/3258>.

88 Імплементация евроинтеграционных реформ у сфере науки и технологий. Доклад "Платформы общества Украина – ЕС". 2017. URL : <http://eu-ua-csp.org.ua/csp-activity/analytics/98-dopovid-pgs-science/>.

89 Україна приєдналася до програм «Горизонт Європа» та «Євратом». URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-priyednalasya-do-program-gorizont-yevropa-ta-yevratom>.

Визначений вектор наукового розвитку та зміцнення українського наукового потенціалу, який був підкріплений прийняттям Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, полягає у підвищенні конкурентоспроможності національної економіки та досягненні визначених за основними складовими економічної безпеки цільових орієнтирів, що деталізуються конкретними завданнями за основними складовими економічної безпеки⁹⁰. У свою чергу, завданнями у сфері інвестиційно-інноваційної безпеки закріплені: створення умов для малих та середніх підприємств для інвестування в науково-дослідну діяльність шляхом реалізації заходів з розвитку співпраці науково-дослідного та реального секторів; забезпечення міжнародної співпраці у сфері інноваційної та науково-технічної діяльності, сприяння участі вчених, науковців, малих та середніх підприємств у Рамковій програмі Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» та інтеграція України до європейського дослідницького та інноваційного простору⁹¹. Саме тому надзвичайно актуальним є визначення можливостей досягнення Україною поставленої мети, особливо в умовах воєнного та післявоєнного стану.

Україна забезпечує інтеграцію національного дослідницького простору до Європейського дослідницького простору, відповідно до частини 4 статті 66 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», шляхом реалізації його пріоритетів, зокрема: 1) підвищення ефективності національної дослідницької системи; 2) оптимізації міжнародної співпраці задля вирішення глобальних викликів, що стоять перед людством; 3) забезпечення участі у рамкових та спільних міжнародних програмах Європейського Союзу; 4) узгодження стратегії створення державних дослідницьких інфраструктур з дорожньою картою Європейських

90 Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021/conv#Text>.

91 Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року "Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року" URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021/conv#Text>.

дослідницьких інфраструктур; 5) створення сприятливих умов для мобільності вчених; 6) забезпечення гендерної рівності; 7) повноцінного обміну, передачі та доступу до наукових знань⁹². У свою чергу, забезпечення національних інтересів у процесі інтеграції української науки до європейського та світового дослідницького простору потребує вирішення наступних першочергових завдань, а саме: удосконалення правових механізмів міжнародної співпраці науки та бізнесу, спрощення механізму утворення науковими установами та університетами разом з іноземними партнерами господарських товариств, встановлення заявочного принципу для реєстрації наукового бізнесу (стартапів, малих наукових підприємств); визначення пріоритетних напрямів конкурентоздатних українських науково-технічних розробок у міжнародній системі поділу праці в науковій сфері, розвиток конкурсного та програмно-цільового фінансування досліджень через процедуру незалежної експертизи за участі іноземних вчених; державного сприяння створенню ключових лабораторій, центрів переваги, з міжнародними колективами та експертними радами і дослідницьких інфраструктур, інтегрованих до європейського наукового простору; надання податкових та фінансових стимулів для використання та комерціалізації результатів наукових досліджень; забезпечення охорони об'єктів права інтелектуальної власності, відповідно до європейських та світових зразків; розвиток мобільності науковців і викладачів, підвищення рівня соціального захисту наукових кадрів та якості їх підготовки; створення центрів науково-технічної дипломатії та системи взаємодії з представниками наукової діаспори; розробки типових нормативно-правових документів для поліпшення організаційних механізмів експорту та імпорту наукових та освітніх послуг.⁹³

92 Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» № 848-VIII від 26.11.2015.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19/conv#n230>.

93 Лозовий С. «Врахування національних інтересів у процесі інтеграції української науки у світовий дослідницький простір». Аналітична записка, жовтень 2018 р. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-11/111AZ_Lozovyi_24.09.2018-

З огляду на вищезазначене, можна дійти висновку, що на шляху долучення України до Європейського дослідницького простору, першим кроком має стати зміна політики у сфері науки, шляхом її узгодження з політикою ERA. Серед основних пріоритетів має з'явитись усвідомлення необхідності розвитку науки, яка буде спиратися на європейський вектор. На цьому етапі українська спільнота стане складовою частиною європейської спільноти, а створення умов для більш широкого та вільного обміну науковим потенціалом має стати на заміну його відтоку. Такі зміни можуть відбутися лише при зміні свідомості наукової спільноти, удосконаленні діяльності органів публічної влади та суспільства в цілому. У свою чергу, дослідницькі інфраструктури країн Європи та світу продовжуватимуть підтримувати фундаментальні, цікаві та революційні дослідження для забезпечення досконалості наукових досліджень та досягнення майбутнього технологічного прогресу.

3. СУБ'ЄКТИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНФРАСТРУКТУРАХ

Концепція «Великої науки» та дослідницька інфраструктура, *core facilities*

У науково-технічній сфері кінця ХХ століття поширюється концепція «великої науки», відома також як «мегасаєнс»⁹⁴. Спроби надати визначення цьому явищу відомі з 1960 років, їх було чимало у американській науці минулого століття.

Вперше термін «велика наука» ввів у науковий вжиток 1961 року співробітник наукової лабораторії у США Е. Вайнберг для позначення величезних ракет, високоенергетичних прискорювачів і масивних дослідницьких реакторів як символів того часу⁹⁵. Роберт У. Сміт у своїй праці 1993 року визначив велику науку як «дуже дорогі проєкти, які спрямовані на отримання наукових результатів і в яких задіяні великі мультидисциплінарні команди не лише для створення технологій для великої науки, але й для їхнього використання»⁹⁶.

Цікавою є праця 1992 року Джеймса Х. Кепш'ю та Карен А. Редер, у якій авторами вивчалось походження концепції «великої науки» на початку 1960-х років та її подальше обговорення в численних історичних, соціологічних та політичних дослідженнях США⁹⁷. Автори наполягають на

⁹⁴ Galison, P. (1987). *How Experiments End*. Chicago: The University of Chicago Press. P. 337.

⁹⁵ Weinberg A. M. *Impact on Large Scale Science on the United States*. *Science*. 1961. № 134 (3473). P. 161. URL: http://www.andreasaltelli.eu/file/repository/Weinberg_Big_Science.pdf.

⁹⁶ Smith Robert W. *Big Science, Competitiveness and the Great Chain of Being*. *Technological Competitiveness: Contemporary and Historical Perspectives on Electrical, Electronics, and Computer Industries*. 1993. IEEE Press. Pp. 90-99.

⁹⁷ Capshew James H., Rader Karen A. *Big Science: Price to the Present*. *Osiris, 2nd Series, Vol. 7, Science after '40*. 1992. Pp. 2-25. URL: <http://www.jstor.org/stable/301765>.

тому, що наратив «великої науки» виник ще до ХХ століття, і загалом обґрунтовують історіографічний підхід до великої науки⁹⁸.

Олаф Галлонстен у монографічному дослідженні 2016 року розрізняє стару велику науку і трансформовану велику науку. Перша являє собою описані Е. Вайнбергом великі пристрої, які намагалися відповісти на найфундаментальніші наукові питання, тоді як мотивація розвитку другої полягає у її застосуванні для вирішення суспільних проблем і є більш вкоріненою в сучасну науку та інновації⁹⁹.

Сьогодні, коли говорять про велику науку, то розуміють науку у трьох вимірах: великі організації, великі машини та велика політика¹⁰⁰. Під великими організаціями мають на увазі організацію великих наукових проєктів у промисловий спосіб або ієрархічну структуру великих команд, сформованих навколо великого і дорогого наукового інструменту. Великі машини відносяться до розміру наукових інструментів, тоді як велика політика означає необхідність значної політичної підтримки для широкомасштабних досліджень¹⁰¹.

Рушійними чинниками розвитку великої науки є масштабування наукових досліджень, їх інтернаціоналізація, зумовлена складністю і вузькою спеціалізацією окремих науково-дослідних робіт, великою вартістю обладнання та зростанням витрат на його утримання. Наукові дослідження є більш ефективні за умови міжнародної співпраці, за наявності обміну знаннями, академічної мобільності дослідників. Ці фактори вплинули на появу нових форм наукових досліджень, здійснюваних спільно науковими

⁹⁸ Capshew James H., Rader Karen A. Big Science: Price to the Present. *Osiris*, 2nd Series, Vol. 7, Science after '40. 1992. P 4. URL: <http://www.jstor.org/stable/301765>.

⁹⁹ Hallonsten O. Big science transformed: Science, politics and organization in Europe and the United States. Palgrave Macmillan. 2016. P. 310.

¹⁰⁰ Hallonsten O. Big science transformed: Science, politics and organization in Europe and the United States. Palgrave Macmillan. 2016. P. 17.

¹⁰¹ Ulnicane I. Ever-changing Big Science and Research Infrastructures: Evolving European Union policy. Cramer, K. C., & Hallonsten, O. (Eds.). 2020. *Big Science and Research Infrastructures in Europe*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781839100017>.

організаціями із різних країн та/або різних наукових спеціалізацій. Мова йде про дослідницькі інфраструктури у формі Європейського консорціуму дослідницьких інфраструктур (ERIC) у Європейському Союзі¹⁰², і про core facilities (основні потужності) або shared research resources (спільні дослідницькі ресурси) у США¹⁰³.

На нашу думку, концепція «великої науки», що з'явилася у середині минулого століття, на початку XXI століття трансформувалася у феномен дослідницьких інфраструктур та розвиток інших форм спільних досліджень – згадані core facilities і shared research resources. Отже, розглянемо ці новітні організаційно-правові форми наукової діяльності.

У праві Європейського Союзу – Регламент Ради ЄС № 723/2009 від 25 червня 2009 року – дослідницьку інфраструктуру визначено як «об'єкти, ресурси та супутні послуги, які використовуються науковою спільнотою для проведення досліджень найвищого рівня у відповідних галузях та охоплюють основне наукове обладнання або набори інструментів; ресурси, засновані на знаннях, такі як колекції, архіви або структури наукової інформації; створення інфраструктур на основі інформаційних та комунікаційних технологій, таких як мережа, обчислювальна техніка, програмне забезпечення та зв'язок, або будь-яка інша сутність унікального характеру, необхідна для досягнення досконалості у дослідженнях»¹⁰⁴.

¹⁰² Див: Moskovko, M., Astvaldsson, A. & Hallonsten, O. Who Is ERIC? The Politics and Jurisprudence of a Governance Tool for Collaborative European Research Infrastructures. *Journal of Contemporary European Research*. 2019. № 15(3), pp. 249–268. <https://doi.org/10.30950/jcer.v15i3.1028>; Rizzuto C. The ERIC Consortium a new type of EU research institution. *Europhysics News*. 2020. Vol. 51, No. 3, pp. 25–27. <https://doi.org/10.1051/epn/2020305>.

¹⁰³ Див: Charalambakis N.E., Ambulos N.P., Hockberger P. Establishing a national strategy for shared research resources in biomedical sciences. *FASEB Journal*. 2021. № 35. Vol. 11. <https://doi.org/10.1096/fj.202101393>; Hockberger P., Weiss J., Rosen A., Ott A. Building a Sustainable Portfolio of Core Facilities: a Case Study. *Journal of Biomolecular Techniques: JBT*. 2018. № 29(3). Pp. 79-92. <https://doi.org/10.7171/jbt.18-2903-003>.

¹⁰⁴ Council Regulation (EC) № 723/2009 of 25 June 2009 on the Community legal framework for a European Research Infrastructure Consortium (ERIC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal->

Дослідницькі інфраструктури – це великі дослідницькі організації, створені з метою вирішення фундаментальних і складних наукових проблем, які не можуть бути вирішені окремо певними університетами, науково-дослідними інститутами або навіть державними установами. На відміну від університетів та державних науково-дослідних інститутів, дослідницькі інфраструктури є унікальними науковими організаціями через свій масштаб, рівень складності здійснюваних досліджень та ризикованості результатів досліджень і розробок. Дослідницькі інфраструктури залучають велику кількість учасників – як виробників товарів, постачальників послуг, так і партнерів у науці, уряді та бізнесі, утворюючи складну систему з проникними кордонами, що відкриває можливості для передачі технологій, накопичення знань і створення бізнесу¹⁰⁵.

Європейська Комісія класифікує дослідницькі інфраструктури Європи на три групи: (1) міжурядові, які створюються країнами-членами ЄС; (2) нові загальноєвропейські, які перераховані в дорожній карті Європейського стратегічного форуму з питань дослідницької інфраструктури (ESFRI), зокрема, дослідницькі інфраструктури, створені у формі ERIC; (3) національні дослідницькі інфраструктури, що становлять європейський інтерес і отримують підтримку ЄС¹⁰⁶.

Core facilities (основні потужності) – це спеціалізовані технічні лабораторії з унікальним (зазвичай дорогим) устаткуванням, які обслуговують і підтримують складне обладнання для використання дослідниками своєї установи, а також часто і зовнішніми клієнтами. Вони

[content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2009.206.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2009%3A206%3ATOC](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2009.206.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2009%3A206%3ATOC).

¹⁰⁵ Li-Ying J., Sofka W., Tuertscher P. Managing innovation ecosystems around Big Science Organizations. *Technovation*. Vol.116. 2022. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2022.102523>.

¹⁰⁶ Ulnicane I. Ever-changing Big Science and Research Infrastructures: Evolving European Union policy. Cramer, K. C., & Hallonsten, O. (Eds.). 2020. Big Science and Research Infrastructures in Europe. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781839100017>.

працюють як платні лабораторії, в яких користувачі платять за навчання, користування інструментами, консультації та спеціалізовані послуги¹⁰⁷.

Поширення використання shared research resources (спільних дослідницьких ресурсів) збіглося у часі з фундаментальним зрушенням у тому, як науковці проводять фундаментальні, трансляційні та клінічні дослідження – від індивідуальної науки до командних досліджень. Оскільки колективна наука і спільні ресурси стали стандартним компонентом дослідницького підприємства, shared research resources перетворилися на сполучну ланку між фундаментальними відкриттями і застосуванням нових революційних технологій¹⁰⁸.

Зауважимо, що між досліджуваними поняттями «дослідницька інфраструктура», «основні потужності» та «спільні дослідницькі ресурси» є певна різниця, яка полягає у масштабах наукових досліджень: дослідницька інфраструктура у тому значенні, в якому вона вживається і функціонує у Європейському Союзі, заснована на міжнародній співпраці, передбачає участь наукових установ і центрів з кількох держав-членів ЄС та інших держав-партнерів; базові лабораторії (центри) та спільні дослідницькі ресурси – зазвичай утворюються в академічних наукових центрах або закладах вищої освіти, засновані на матеріально-технічній базі установи, але надають послуги не лише дослідникам установи, але й іншим науковцям, які мають потребу, але все одно, базові лабораторії (центри) та спільні дослідницькі ресурси позбавлені міжнародного характеру, на відміну від дослідницької інфраструктури Європейського Союзу.

¹⁰⁷ Див: Hockberger P., Weiss J., Rosen A., Ott A. Building a Sustainable Portfolio of Core Facilities: a Case Study. *Journal of Biomolecular Techniques: JBT*. 2018. № 29(3). Pp. 79-92. <https://doi.org/10.7171/jbt.18-2903-003>; Gould J. Core facilities: Shared support. *Nature*. 2015. № 519. Pp. 495–496. <https://doi.org/10.1038/nj7544-495a>.

¹⁰⁸ Charalambakis N.E., Ambulos N.P., Hockberger P. Establishing a national strategy for shared research resources in biomedical sciences. *FASEB Journal*. 2021. № 35.Vol. 11. <https://doi.org/10.1096/fj.202101393>.

Нові суб'єкти наукової діяльності у сфері дослідницької інфраструктури. Світовий досвід

Сучасні дослідження не можливі без застосування новітніх високотехнологічних методів та інструментів, робота з якими вимагає відповідної кваліфікації і знань. Зазвичай ці дослідження здійснюються в академічних центрах та закладах вищої освіти, суб'єктами науково-дослідної діяльності виступають наукові і науково-педагогічні працівники. У той же час дослідницька інфраструктура – це більше, ніж просто наукові університетські установки, це складна наукова система, для обслуговування якої потрібні вміння і знання, відмінні від вмінь та знань працівників закладів вищої освіти. Саме тому у багатьох країнах (США, Австралія, Швеція) набирає обертів нова світова тенденція – виокремлення фахівців, які забезпечують функціонування та розвиток дослідницької інфраструктури у окрему групу суб'єктів наукової діяльності – суб'єктів дослідницької інфраструктури.

Приміром, у Швеції у Каролінському інституті, який є одним із найбільших медичних закладів вищої освіти у країні, з 1 квітня 2023 року вперше створені дві посади для науковців у галузі дослідницької інфраструктури: спеціаліст з дослідницької інфраструктури та старший спеціаліст з дослідницької інфраструктури. Зазначається, що Каролінський інститут здійснює управління низкою дослідницьких інфраструктур, таких як біобанки, реєстри, лабораторії з високим рівнем безпеки, засоби візуалізації та найсучасніше обладнання для детального вивчення ДНК, білків тощо. Цими інструментами щодня користуються викладачі та дослідники, а також десятки співробітників, які експлуатують і підтримують інфраструктуру¹⁰⁹. У закладі вищої освіти виникла необхідність у створенні посад саме у сфері дослідницької інфраструктури.

¹⁰⁹New career path created for research infrastructure specialists. News from Karolinska Institutet. URL: <https://news.ki.se/new-career-path-created-for-research-infrastructure-specialists>.

Цікавим є досвід Австралії щодо впровадження нових посад у галузі дослідницьких інфраструктур. У країні створена національна дослідницька інфраструктура, кожні п'ять років уряд Австралії готує і випускає Дорожню карту Національної дослідницької інфраструктури, остання була випущена 2021 року¹¹⁰.

У Дорожній карті Національної дослідницької інфраструктури 2021 року визнається вирішальна роль робочої сили національної дослідницької інфраструктури Австралії. «Люди та їх експертність є невід'ємною і важливою частиною національної дослідницької інфраструктури – фахівці, науковці та інженери з широкого спектру дисциплін. Співробітники національної дослідницької інфраструктури керують, підтримують, оптимізують та експлуатують об'єкти, а також надають важливі експертні консультації для розвитку дослідницької інфраструктури, підтримують користувачів національної дослідницької інфраструктури та забезпечують підготовку кадрів у конкретних галузях. Зважаючи на міжгалузевий характер національної дослідницької інфраструктури, персонал відіграє важливу роль у підтримці співпраці, зокрема, залучення промисловості та підвищення обізнаності про можливості національної дослідницької інфраструктури. Цей висококваліфікований персонал необхідний для отримання максимальної вигоди від існуючих інвестицій в національну дослідницьку інфраструктуру, нових технологій і застосувань. Безперервне навчання та розвиток кваліфікованого персоналу є важливим для надання технічної підтримки дослідницькій спільноті»¹¹¹.

Останнім часом в Австралії занепокоїлися через те, що навички і знання фахівців, які забезпечують функціонування національної

¹¹⁰2021 National Research Infrastructure Roadmap (2021 Roadmap). URL: <https://www.education.gov.au/national-research-infrastructure/resources/2021-national-research-infrastructure-roadmap>.

¹¹¹2021 National Research Infrastructure Roadmap (2021 Roadmap).P. 70 URL: <https://www.education.gov.au/national-research-infrastructure/resources/2021-national-research-infrastructure-roadmap>.

дослідницької інфраструктури, «не завжди визнаються належним чином». Фахівці з дослідницької інфраструктури часто працюють в університетській системі і, відповідно, згідно з корпоративною угодою установи, класифікуються як професійні або академічні співробітники. Хоча іноді це може бути доречним для деяких співробітників, частіше жодна з цих класифікацій не підходить. Характер посадових функцій та обов'язків працівників національної дослідницької інфраструктури часто погано корелює з показниками ефективності, що застосовуються в університеті для професійних та академічних працівників, що призводить до нездатності визнавати та винагороджувати працівників національної дослідницької інфраструктури та надавати їм відповідні можливості для кар'єрного розвитку¹¹².

В Австралії діє програма – Стратегія національної інфраструктури спільних досліджень¹¹³. Наразі ця програма підтримує 24 проекти, управління якими здійснюють університети, державні дослідницькі організації та приватні компанії. Робоча група із директорів проектів підготувала аналітичну записку щодо необхідності запровадження нових посад (позицій) у галузі дослідницької інфраструктури. Запропоновано створити нову, просту і придатну для використання класифікацію посад у національній дослідницькій інфраструктурі у вищій освіті, яка має власну систему ключових показників ефективності. Зазначається, що вона має бути схожою на існуючу академічну професійну шкалу і повинна передбачати можливість співробітників отримувати підвищення без необхідності зміни посади або суттєвої зміни основних обов'язків¹¹⁴.

¹¹²Setting the right rate for the research infrastructure job. November 8, 2022. URL: <https://campusmorningmail.com.au/news/setting-the-right-rate-for-the-research-infrastructure-job/>

¹¹³National Collaborative Research Infrastructure Strategy (NCRIS). URL: <https://www.education.gov.au/ncris>.

¹¹⁴ Research Infrastructure Specialist Position Paper. National Collaborative Research Infrastructure Strategy URL: <https://phenomicsaustralia.org.au/research-infrastructure-specialist-position-paper/>

На рівні Європейського Союзу також з'явилися ініціативи з підготовки фахівців у сфері дослідницької інфраструктури. У межах програми «Горизонт Європа» фінансуються наступні програми і проєкти, спрямовані на вдосконалення та професіоналізацію підготовки управлінського та керівного персоналу в галузі дослідницької інфраструктури: (1) програма ARISE «Акселератор кар'єри для науковців дослідницької інфраструктури»¹¹⁵, (2) RIttrain з програмою «Виконавчий магістр з управління дослідницькими інфраструктурами»¹¹⁶, (3) проєкт InnoCore «Основні технології для освіти та інновацій в галузі наук про життя»¹¹⁷.

Програма ARISE пропонує науковцям працевлаштування у дослідницьку інфраструктуру EMBL строком на три роки, можливість працювати над розвитком методів і технологій, якими цікавиться особа, кар'єрну підтримку та ексклюзивні навчальні програми. В межах цієї програми готують як управлінські кадри, так і експертів з дослідницької інфраструктури, інженерів¹¹⁸.

RIttrain, Програма підготовки фахівців з дослідницької інфраструктури, – це магістерська програма, розрахована на 60 кредитів ECTS. Навчальні модулі охоплюють собою лекції, зустрічі з експертами з дослідницьких інфраструктур та запрошеними спікерами, вебінари та аналіз конкретних ситуацій (кейсів). Загальна тривалість магістерської програми – 18 місяців. Наразі триває підготовка п'ятого потоку фахівців¹¹⁹.

Проєкт InnoCore «Основні технології для освіти та інновацій в галузі наук про життя» – це стратегічне партнерство, що фінансується в рамках

¹¹⁵ ARISE. Career Accelerator for Research Infrastructure Scientists. URL: <https://www.embl.org/about/info/arise/>

¹¹⁶ RIttrain. Executive Master in Management of Research Infrastructures. URL: <http://ritrain.eu/executive-masters>

¹¹⁷ InnoCore. Core Technologies for Education and Innovation in Life Sciences. URL: <https://innocore-project.eu/project-description/>

¹¹⁸ ARISE Programme Overview. <https://www.embl.org/about/info/arise/programme-overview/#training>.

¹¹⁹ Programme Structure. Executive Master in Management of Research Infrastructures URL: <https://emmri.unimib.it/programme-structure/>

програми KA2 Erasmus+. Місія проекту полягає у підготовці кваліфікованих фахівців як з передових технологій, так і з управління інноваціями для ключових об'єктів в академічних колах. Для досягнення цієї мети заплановано:

спільно розробляти навчальні модулі з ключових технологій із застосуванням змішаної освіти та інноваційної сертифікації компетенцій;

інтегрувати професійну постать з інноваційними практиками для передачі знань та управління інноваціями; створити платформу та практики для співпраці між академічними установами та компаніями з метою сприяння спільній діяльності в галузі освіти та інновацій.

Таким чином, Стратегічне партнерство готуватиме висококваліфікованих фахівців, здатних стимулювати інноваційні процеси в рамках дослідницької інфраструктури, а також сприятиме розвитку підприємницького мислення в цільових групах¹²⁰.

Проблема виокремлення фахівців з дослідницької інфраструктури у науковій літературі

Не лише уряди країн, заклади вищої освіти і наукові центри розглядають фахівців з дослідницької інфраструктури як окрему групу науковців, відмінну від академічних посад. У науковій літературі теж обговорюється проблема відсутності чіткого кар'єрного шляху фахівців із дослідницької інфраструктури, яка гальмує розвиток «великої науки». Незважаючи на те, що досліджень з питання підготовки і кар'єрного зростання на разі не досить багато, варто відмітити дві колективні наукові статті Adami V, Homer N, Utz N, Lippens S, Rappoport J. Z, Fernandez-Rodriguez J.¹²¹ та Fletcher L, Harrington C. A, Nilsen A, Petrie S. K, Chitty A. I.¹²²

¹²⁰ InnoCore. Core Technologies for Education and Innovation in Life Sciences. URL: <https://innocore-project.eu/project-description/#consortium>

¹²¹ Adami V., Homer N., Utz N., Lippens S., Rappoport JZ, Fernandez-Rodriguez J. An international survey of Training Needs and Career Paths of Core Facility Staff. *Journal of Biomolecular Techniques: JBT*. 2020. <https://doi.org/10.7171/jbt.2021-3201-002>.

У першій статті вчені відзначають, що багатьом науково-дослідним установам бракує чітко визначених кар'єрних можливостей для фахівців у сфері core facilities, порівняно з академічними професорськими посадами, що є недоліком сучасних наук про життя. На їх думку, створення посади штатного науковця сфери core facilities (основних потужностей) є привабливим і життєздатним варіантом дослідницької кар'єри в академічних установах: стабільність, професійне визнання і статус, а також можливості прогресивного просування – забезпечило б кар'єрний шлях для осіб, зацікавлених в технологічних і методологічних аспектах досліджень, але не на академічних професорсько-викладацьких посадах¹²³.

Про унікальність спільних дослідницьких ресурсів та необхідність чітких і підтримуваних кар'єрних шляхів у цій сфері у поєднанні з ефективними заходами з набору кадрів для її підтримки, інакше персонал спільних дослідницьких ресурсів не зможе розкрити свій потенціал і здійснити покладену на них дослідницьку місію, ведуть мову і Fletcher L, Harrington C. A, Nilsen A, Petrie S. K, Chitty A. I¹²⁴.

Автори іншої вказаної статті вважають, що науково-дослідним установам необхідно розробити кар'єрний шлях для персоналу основних потужностей (core facilities), який допоможе hr-спеціалістам здійснювати найм співробітників і полегшить їх утримання на посаді. Щоб конкурувати з організаціями, які можуть запропонувати більшу винагороду, спільні дослідницькі ресурси більше ніж будь-коли зацікавлені у визначенні посад core facilities, створенні чіткого кар'єрного шляху для молодих вчених, зацікавлених у некомерційних дослідженнях. За підтримки відділу кадрів, а

¹²² Fletcher L., Harrington C. A, Nilsen A, Petrie S. K, Chitty A. I. Creating a Career Path for Shared Research Resources Personnel. *Journal of Biomolecular Techniques: JBT*. 2023. № 33(4). <https://doi.org/10.7171/3fc1f5fe.418fa1db>.

¹²³ Adami V., Homer N., Utz N., Lippens S., Rappoport JZ, Fernandez-Rodriguez J. An international survey of Training Needs and Career Paths of Core Facility Staff. *Journal of Biomolecular Techniques: JBT*. 2020. <https://doi.org/10.7171/jbt.2021-3201-002>.

¹²⁴ Fletcher L., Harrington C. A, Nilsen A, Petrie S. K, Chitty A. I. Creating a Career Path for Shared Research Resources Personnel. *Journal of Biomolecular Techniques: JBT*. 2023. № 33(4). <https://doi.org/10.7171/3fc1f5fe.418fa1db>.

також наявності адекватної компенсації за роботу і планів розвитку наукової установи академічні основні потужності можуть задовольнити свої потреби в основній робочій силі¹²⁵.

Вартує уваги дослідження Hockberger P, Weiss J, Rosen A, Ott A., в якому автори розробили власну модель управління основних потужностей, зокрема визначили посади *core facilities* персоналу і опис обов'язків за кожною посадою, взаємодію співробітників між собою¹²⁶.

У трудовому праві Сполучених Штатів Америки працівники можуть отримувати регулярну заробітну плату – заздалегідь визначену суму грошей, що розподіляється через регулярні проміжки часу протягом року, яка завжди більше встановленого мінімуму заробітної плати, і котрим не оплачується час понаднормової роботи (*exempt employees*). Праця іншої категорії працівників – *nonexempt employees* – оплачується погодинно, з урахуванням відпрацьованих годин, такі працівники мають право на мінімальну заробітну плату та оплату понаднормових годин, які оплачуються дорожче¹²⁷. Зазвичай до першої категорії належать посади науковців, ІТ-працівників, юристів, тобто кваліфіковані кадри. Друга група працівників являють собою некваліфікованих працівників – офіціантів, касирів, продавців тощо.

Як зазначається у літературі, у *core facilities* працюють обидві категорії працівників: *exempt employees* є основними науковими співробітниками, які володіють передовими навичками та досвідом і є експертами у відповідній галузі для користувачів та їхніх консультантів; *nonexempt employees* – основні технічні фахівці – займають основні технічні посади, зосереджені на

¹²⁵ Fletcher L., Harrington C. A, Nilsen A, Petrie S. K, Chitty A. I. Creating a Career Path for Shared Research Resources Personnel. *Journal of Biomolecular Techniques: JBT*. 2023. № 33(4). <https://doi.org/10.7171/3fc1f5fe.418fa1db>.

¹²⁶ Hockberger P., Weiss J., Rosen A., Ott A. Building a Sustainable Portfolio of Core Facilities: a Case Study. *Journal of Biomolecular Techniques: JBT*. 2018. № 29(3). Pp. 79-92. <https://doi.org/10.7171/jbt.18-2903-003>; Gould J. Core facilities: Shared support. *Nature*. 2015. № 519. Pp. 495–496. <https://doi.org/10.1038/nj7544-495a>.

¹²⁷ Skye Schooley. Exempt vs. Nonexempt: What Is the Difference? URL: <https://www.businessnewsdaily.com/15319-exempt-vs-nonexempt-employees.html>

внутрішній роботі, спеціалізуються на основних лабораторних методах і зборі даних, а також є технічними експертами для користувачів¹²⁸.

Отже, аналіз наукових джерел з питання розвитку дослідницької інфраструктури доводить, що науковці одностайні у думці про необхідність на сучасному етапі розвитку науки і технологій виділити фахівців з дослідницької інфраструктури (спільних дослідницьких ресурсів) у окрему групу наукових працівників, для чого потрібно розробити програми підготовки таких спеціалістів у вищій освіті і запровадити нові професії і посади у дослідницькій інфраструктурі, які матимуть відповідні опис, обов'язки і ключові показники ефективності.

Персонал дослідницьких інфраструктур

Професії та посади в дослідницьких інфраструктурах можна розділити на¹²⁹:

- (1) керівні посади: оперативне та стратегічне управління;
- (2) посади експертів: надання послуг та підтримки користувачам сервісів;
- (3) посади розробників: розробка нових методів, інструментів, технологій, покращення сервісів.

Автори посібника *The Turing Way: A Handbook for Reproducible Data Science*¹³⁰ виокремили наступні професійні ролі в дослідницькій інфраструктурі: менеджер команди, керівник проєкту, інженер-програміст дослідницького програмного забезпечення, менеджер дослідницьких

¹²⁸ Hockberger P., Weiss J., Rosen A., Ott A. Building a Sustainable Portfolio of Core Facilities: a Case Study. *Journal of Biomolecular Techniques: JBT*. 2018. № 29(3). Pp. 79-92. <https://doi.org/10.7171/jbt.18-2903-003>; Gould J. Core facilities: Shared support. *Nature*. 2015. № 519. Pp. 495–496. <https://doi.org/10.1038/nj7544-495a>.

¹²⁹ Professional training to become a Research Infrastructure Scientist. *ARISE*. URL: <https://www.embl.org/about/info/arise/programme-overview/#training>.

¹³⁰ Arnold B., Bowlern L., Gibson S., Herterich P., Higman R., Whitaker K. *The Turing Way: A Handbook for Reproducible Data Science (Version v0.0.4)*. 2019. Zenodo. <http://doi.org/10.5281/zenodo.3233986>.

програм, програмний менеджер, менеджер даних, розпорядник даних, розробник дослідницької інфраструктури, менеджер з розвитку партнерства, менеджер грантових заявок, менеджер із залучення громадськості, бібліотекар, менеджер з комунікацій, менеджер з організації заходів, менеджер партисипативних досліджень.

Зауважимо, що у вказаному посібнику професійні ролі в дослідницькій інфраструктурі розуміються вузько – як робота ІТ-спеціалістів – інженерів, розробників та робота працівників суміжних професій – менеджерів, які здійснюють управління ІТ-проектами. Як зазначають самі автори, «без складової інформаційних технологій багато наукових проєктів ніколи б не мали успіху. Але робота ІТ-фахівців часто є прихованою і невидимою в академічному середовищі, де статті та цитування є основною «валютою репутації», а система дуже зосереджена на просуванні тих, хто має «традиційну» академічну кар'єру. Мотивація написання цього розділу і наведення прикладів роботи, яка йде на створення дослідницької інфраструктури, полягає в тому, щоб зробити цю приховану працю видимою для широкого загалу і підкреслити, наскільки ці аспекти досліджень є критично важливими для будь-якої спільноти або проєкту»¹³¹.

У науковій літературі також були зроблені спроби визначити нові посади фахівців з дослідницької інфраструктури, їх назви та ієрархію. Приміром, у згаданій статті Fletcher L., Harrington C.A., Nilsen A., Petrie S.K., Chitty A.I.¹³² запропонували п'ять таких посад, які розташували у наступній послідовності: перший асистент основного науковця (assistant core scientist 1), другий асистент основного науковця (assistant core scientist 2), молодший

¹³¹ Arnold B., Bowlern L., Gibson S., Herterich P., Higman R., Whitaker K. Research Infrastructure Roles: Introduction. <https://the-turing-way.netlify.app/collaboration/research-infrastructure-roles.html>.

¹³² Fletcher L., Harrington C. A, Nilsen A, Petrie S. K, Chitty A. I. Creating a Career Path for Shared Research Resources Personnel. *Journal of Biomolecular Techniques: JBT*. 2023. № 33(4). <https://doi.org/10.7171/3fc1f5fe.418fa1db>.

основний науковець (associate core scientist), основний науковець (core scientist), старший основний науковець (senior core scientist).

Автори дослідження вважають, що робота вказаних фахівців з дослідницької інфраструктури полягає у здійсненні трьох видів діяльності – наданні послуг, аналітичної діяльності та навчанні роботі з технічним обладнанням. Посадовими обов'язками основних науковців, починаючи від першого ступеню кар'єри, є забезпечення якості дослідницьких послуг і дотримання вимог, відстеження проєктів і запитів, виконання фінансових обов'язків, робота із запитами користувачів. Крім того, до управлінських функцій фахівців з дослідницької інфраструктури можуть входити операційний і фінансовий нагляд, підготовка звітів, управління персоналом – підбір, навчання і наставництво наукових співробітників. У розглядуваній роботі автори розробили детальний опис робочих функцій, обов'язків, які вони охоплюють, за кожною пропонованою посадою¹³³.

Звернімося до іншої наукової статті, автори якої також розробили власну систему посад у core facilities. Hockberger P., Weiss J., Rosen A., Ott A. запропонували виділити посади, які займають exempt employees, і посади для nonexempt employees¹³⁴. Про ці категорії працівників у праві США мова йшла вище.

Nonexempt персонал	Опис робочої функції
Core Research Technician/ Провідний технік-дослідник	Виконує необхідні стандартні операції згідно з встановленими протоколами і процедурами під керівництвом провідного науковця або провідного менеджера. Співпрацює з core facilities персоналом у використанні спеціалізованого обладнання та послуг установи.

¹³³ Fletcher L., Harrington C. A, Nilsen A, Petrie S. K, Chitty A. I. Creating a Career Path for Shared Research Resources Personnel. *Journal of Biomolecular Techniques: JBT*. 2023. № 33(4). <https://doi.org/10.7171/3fc1f5fe.418fa1db>.

¹³⁴ Hockberger P, Weiss J, Rosen A, Ott A. Building a Sustainable Portfolio of Core Facilities: a Case Study. *J Biomol Tech*. 2018 Sep; 29(3):79-92. doi: 10.7171/jbt.18-2903-003

<p>Core Research Technician Senior/ Старший провідний технік-дослідник</p>	<p>Виконує необхідні стандартні операції згідно з встановленими протоколами і процедурами під керівництвом провідного науковця або провідного менеджера. За необхідності здійснює модифікацію встановлених протоколів дослідницької діяльності. Співпрацює з core facilities персоналом у використанні спеціалізованого обладнання та послуг лабораторії і відповідає за виконання основних обов'язків, необхідних для підтримки щоденного робочого процесу в лабораторії.</p>
<p>Core Research Technician Lead/ Керуючий провідний технік-дослідник</p>	<p>Виконує необхідні стандартні операційні процедури під керівництвом основного науковця або провідного менеджера. Забезпечує щоденний нагляд і контроль якості дослідницької діяльності: нагляд за робочим процесом та виконанням і модифікацією провідними техніками-дослідниками основними дослідницькими техніками протоколів і процедур. Допомагає в розробці та впровадженні нових послуг та дослідницьких функцій, здійснюваних core facilities.</p>
<p>Exempt персонал</p>	
<p>Core Scientist / Провідний науковець</p>	<p>Виконує дослідницькі проекти під керівництвом старшого провідного науковця або провідного менеджера. Надає послуги та консультації науковцям та дослідникам для сприяння високотехнічним та спеціалізованим науковим дослідженням.</p>
<p>Core Scientist Senior / Старший провідний науковець</p>	<p>Виконує дослідницькі проекти самостійно або під керівництвом провідного менеджера. Надає послуги та консультації</p>

	<p>науковцям і дослідникам для сприяння високотехнічним і спеціалізованим науковим дослідженням. Може здійснювати контроль роботи провідних техніків-дослідників і забезпечувати завершення проєктів у межах ядра. Скерує роботу core facilities в усіх відповідних сферах, щоб забезпечити високу якість послуг для дослідницької спільноти.</p>
Core Manager / Провідний менеджер	<p>Керує усім core facilities персоналом, дослідницькими проєктами та стратегічним напрямком діяльності установи. Відповідає за адміністративну діяльність, пов'язану з core facilities (річні звіти). Надає послуги та консультації науковцям і дослідникам у центрі для сприяння високотехнічним і спеціалізованим науковим дослідженням. Керує core facilities у всіх відповідних сферах, щоб забезпечити високу якість послуг для дослідницької спільноти.</p>

Джерело: Hockberger P, Weiss J, Rosen A, Ott A. Building a Sustainable Portfolio of Core Facilities: a Case Study. *J Biomol Tech.* 2018 Sep; 29(3):79-92. doi: 10.7171/jbt.18-2903-003

Як вбачається із проаналізованих наукових джерел та наявної практики ЄС у сфері дослідницької інфраструктури, на сьогодні проблематика розробки нових посад у вказаній сфері є актуальною. Якщо традиційні посади професорського складу, наукових співробітників чітко визначені в межах академічної ієрархії посад в закладах вищої освіти, науково-дослідних установах, чітко окреслені їх обов'язки, відповідальність та взаємодія за посадами, то дослідницькі інфраструктури – відносно новий феномен у дослідницькій діяльності, тому досі немає єдності у розумінні, якою має бути система посад, їх термінологія і які робочі функції мають бути описані у

посадових інструкціях фахівців з дослідницької інфраструктури. У кожній дослідницькій інфраструктурі (спільних дослідницьких ресурсах або core facilities) впроваджується власна модель посад фахівців.

Цікаво, що в науковій літературі думка про потребу у підготовці фахівців з дослідницької інфраструктури та розробці для них відповідного кар'єрного шляху обґрунтовується тим, що для цих фахівців важливим є не просто зробити наукову кар'єру, наприклад, досягти певних вершин у науці (заснувати власну наукову лабораторію), а займатися улюбленою справою – дослідженнями. Співробітники shared research resources часто віддані роботі в core facilities задля своєї кар'єри¹³⁵. Можна висувати, фахівці у галузі дослідницької інфраструктури досягають успіху, роблячи можливими чужі дослідження, а не здійснюючи власні. Чітко сформульований і визнаний кар'єрний шлях персоналу дослідницької інфраструктури є важливим кроком на шляху до створення дієвого дослідницького ландшафту.

Підготовка фахівців із дослідницької інфраструктури в Україні

У чинному законодавстві України в сфері науки не закріплене поняття «суб'єктів дослідницької інфраструктури». Так само законодавство України в галузі науки не визначає правового статусу фахівців дослідницької інфраструктури – працівників на об'єктах дослідницької інфраструктури, які мають відповідну кваліфікацію та здійснюють діяльність для забезпечення функціонування та розвитку дослідницької інфраструктури.

Згідно із ст. 4 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»¹³⁶ суб'єктами наукової і науково-технічної діяльності є наукові працівники, науково-педагогічні працівники, аспіранти, ад'юнкти і

¹³⁵ Fletcher L., Harrington C. A, Nilsen A, Petrie S. K, Chitty A. I. Creating a Career Path for Shared Research Resources Personnel. *Journal of Biomolecular Techniques: JBT*. 2023. № 33(4). <https://doi.org/10.7171/3fc1f5fe.418fa1db>.

¹³⁶ Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#n7>.

докторанти, інші вчені, наукові установи, університети, академії, інститути, музеї, інші юридичні особи незалежно від форми власності, що мають відповідні наукові підрозділи, та громадські наукові організації.

Можливо, фахівців із дослідницької інфраструктури українське законодавство відносить до «інших вчених» за термінологією Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Аналіз законопроектної роботи Верховної Ради України на 2023 рік свідчить, що законодавцем цього року заплановано внести зміни до законодавства в галузі науки, зокрема, передбачено розробити Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» щодо питань дослідницької інфраструктури та підтримки молодих учених»¹³⁷. Зазначений законопроект спрямований на створення умов та правил забезпечення діяльності суб'єктів дослідницької інфраструктури та сприяння їх об'єднанню з метою оптимального використання їхніх ресурсів, оновлення об'єктів дослідницької інфраструктури; застосування до визначення терміна «молодий вчений» критерію кількості років після отримання наукового ступеня.

Отже, проблематика дослідницьких інфраструктур є актуальною для законодавця, однак на час підготовки матеріалу цей Законопроект не подано на розгляд до Верховної Ради України. Крім того, ним не передбачено упорядкування питання правового статусу фахівців із дослідницької інфраструктури як суб'єктів наукової діяльності.

Можна констатувати, що брак відповідних положень законодавства у сфері науки веде до відсутності потреби у розробці освітніх програм підготовки кваліфікованих кадрів у галузі дослідницьких інфраструктур, а отже, науковці України працюють у дослідницьких інфраструктурах, перебуваючи на посадах наукових працівників та інших посадах, передбачених чинним Національним класифікатором України «Класифікатор

¹³⁷ План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2023 рік. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1642667>.

професій» ДК 003:2010¹³⁸. До речі, згаданий Класифікатор професій також має бути доповнений новими назвами і описами професій.

Розглядувана ситуація потребує змін до законодавства, насамперед, доповнення Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» положеннями про правовий статус фахівців із дослідницької інфраструктури як суб'єктів наукової діяльності: визнання фахівця із дослідницької інфраструктури суб'єктом наукової діяльності; надання визначення терміну «фахівець із дослідницької інфраструктури»; встановлення обсягу його прав та обов'язків; визначення заходів держави із соціальної підтримки цієї категорії суб'єктів наукової діяльності.

Вимоги до процесу працевлаштування та роботи дослідників в Європейському Союзі

У цій частині дослідження розглянемо політику Європейського Союзу у сфері науки та інновацій, спрямовану на популяризацію кар'єри дослідника та забезпечення працевлаштування наукових кадрів, зокрема, в розрізі актуальних пріоритетів діяльності Європейського дослідного простору (далі – ЄДП).

Європейський дослідницький простір – система програм та політичних інструментів, що об'єднує інституційне середовище досліджень і розробок держав-учасниць Європейського Союзу та асоційованих членів з метою розвитку міжнародного науково-технічного співробітництва, вільного трансферу знань, мобільності дослідників¹³⁹. У 2015 році була прийнята Дорожня карта Європейського дослідного простору на 2015-2020 роки¹⁴⁰, яка

¹³⁸ Національний класифікатор України «Класифікатор професій» ДК 003:2010 : Наказ Держспоживстандарту України від 28.07.2010р № 327. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text>

¹³⁹ Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#top>.

¹⁴⁰ European Union. European Research Area (ERA) Roadmap 2015-2020. European Union. European Research Area and Innovation Committee. URL : <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-1208-2015-INIT/en/pdf>.

визначила перелік основних пріоритетів розвитку системи досліджень та інновацій у Європейському Союзі.

Третій пріоритет діяльності Європейського дослідницького простору має назву «Відкритий ринок для дослідників», його сутність – покращення мобільності дослідників та потоку знань. Четвертий пріоритет розвитку ЄДП, визначений у Дорожній карті 2015 року, – гендерна рівність та врахування гендерної проблематики в дослідженнях¹⁴¹.

З 2018 року відбувається поступове оновлення Європейського дослідницького простору, спричинене значними змінами соціально-економічного характеру у Європі, зокрема, зумовленими пандемією Covid-19.

Внаслідок оновлення Європейського дослідницького простору Радою Міністрів Європейського Союзу у 2021 році були схвалені Пакт про дослідження та інновації¹⁴² та Програма політики ERA на 2022-2024 роки¹⁴³. Зазначені документи визначили нові пріоритети діяльності Європейського дослідницького простору.

Програмою політики ERA на 2022-2024 роки визначено 20 конкретних кроків розвитку ЄДП, серед яких:

підвищити престиж наукової роботи, сприяти поширенню академічної мобільності;

пропагувати гендерну рівність та сприяти інклюзивності в науці;

забезпечити захист академічної свободи в Європі¹⁴⁴.

¹⁴¹ European Union. European Research Area (ERA) Roadmap 2015-2020. European Union. European Research Area and Innovation Committee. URL : <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-1208-2015-INIT/en/pdf>.

¹⁴² A pact for research and innovation in Europe. European Commission, Directorate-General for Research and Innovation. 2022. URL :<https://data.europa.eu/doi/10.2777/56361>.

¹⁴³ European Research Area Policy Agenda – Overview of actions for the period 2022-2024. European Commission, Directorate-General for Research and Innovation.2022. URL: https://ec.europa.eu/info/files/european-research-area-policy-agenda-2022-2024_en.

¹⁴⁴ European Research Area Policy Agenda – Overview of actions for the period 2022-2024. European Commission, Directorate-General for Research and Innovation.2022. URL: https://ec.europa.eu/info/files/european-research-area-policy-agenda-2022-2024_en.

Як бачимо, академічна мобільність дослідників та гендерна рівність залишаються актуальними завданнями у сфері науки у Європейському Союзі на найближчі роки. Це свідчить про важливість розвитку цих пріоритетів у Європейському дослідницькому просторі.

Принципи академічної мобільності та гендерної рівності у дослідницькій діяльності пронизують політику Європейського Союзу у сфері науки та інновацій, вони становлять основу кар'єри вчених. При цьому варто згадати положення двох основних документів Європейського Союзу у сфері дослідження та інновацій, спрямовані на те, щоб популяризувати з сферу досліджень. Це – Європейська хартія дослідників та Кодекс працевлаштування наукових працівників 2005 року¹⁴⁵, прийняті Європейською Комісією.

Європейська хартія дослідників встановлює принципи і вимоги, які визначають ролі, обов'язки та права дослідників, а також роботодавців та/або спонсорів (наукових організацій, які фінансують) дослідників. Хартія має на меті встановлення таких взаємовідносин між дослідниками та роботодавцями або спонсорами, щоб це сприяло успішній діяльності у створенні, передачі, спільному використанні та поширенні знань і технологічного розвитку, а також кар'єрному розвитку дослідників. Хартія також визнає цінність усіх форм мобільності як засобу для підвищення професійного розвитку дослідників¹⁴⁶.

Кодекс працевлаштування наукових працівників містить сукупність загальних принципів і вимог, яких повинні дотримуватися державні і приватні дослідницькі установи, заклади вищої освіти при працевлаштуванні дослідників. Ці принципи та вимоги спрямовані на розвиток привабливого,

¹⁴⁵ Commission Recommendation of 11 March 2005 on the European Charter for Researchers and on a Code of Conduct for the Recruitment of Researchers. (2005/251/EC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2005/251/oj>.

¹⁴⁶ Commission Recommendation of 11 March 2005 on the European Charter for Researchers and on a Code of Conduct for the Recruitment of Researchers. (2005/251/EC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2005/251/oj>.

відкритого та сталого європейського ринку праці для дослідників, мають забезпечувати прозорість і відкритість працевлаштування, рівні і справедливі умови праці для дослідників, і таким чином сприяти розвитку Європейського дослідницького простору¹⁴⁷.

У зазначених документах визначені вимоги до кожної стадії працевлаштування дослідників: прийняття на роботу; прозорість у наборі; оцінка досягнень; перерви у кар'єрі та варіації в її хронології; визнання досвіду мобільності; визнання кваліфікації, трудового стажу; підвищення кваліфікації; захист прав інтелектуальної власності; участь дослідників в органах управління; забезпечення гендерного балансу тощо.

Європейська хартія дослідників та Кодекс працевлаштування наукових працівників, встановлюючи вимоги до процесу працевлаштування дослідників, визначають, що:

процедури відбору кандидатів на наукові посади повинні бути відкритими, ефективними, прозорими, заохочувальними, порівнянними на міжнародному рівні і відповідати запропонованим посадам;

комісії з відбору на посади та оцінювання кандидатів повинні складатися з членів, які мають різний досвід та навички, забезпечувати належний баланс між чоловіками і жінками у своєму складі і за необхідності включати представників різних секторів (державного і приватного) і дисциплін, а також представників з інших країн, які мають досвід, необхідний для оцінки кандидатів;

під час оцінки наукових заслуг дослідників необхідно враховувати увесь досвід, накопичений кандидатами, їх творчий потенціал і ступінь їхньої самостійності: заслуги повинні оцінюватися якісно і кількісно, потрібно брати до уваги напрацювання та виняткові результати, отримані під час

¹⁴⁷ Commission Recommendation of 11 March 2005 on the European Charter for Researchers and on a Code of Conduct for the Recruitment of Researchers. (2005/251/EC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2005/251/oj>.

роботи, не надавати пріоритет виключно кількості наукових публікацій у визначенні заслуг науковця;

будь-який досвід мобільності, в тому числі, періоди роботи в інших країнах або в інших науково-дослідних установах, зміна наукових дисципліни або сектору повинні розглядатися як цінний внесок у професійний розвиток дослідника¹⁴⁸.

Щодо гендерного питання у Європейській хартії дослідників встановлено вимогу до роботодавців і спонсорів «прагнути до репрезентативного гендерного балансу на всіх рівнях персоналу, в тому числі на керівних позиціях та управлінському рівні. Цього слід досягати на основі політики рівних можливостей під час прийому на роботу та на наступних етапах кар'єри. Для забезпечення рівного ставлення комісії з відбору та оцінювання повинні мати належний гендерний баланс»¹⁴⁹, про що вже зазначалося вище.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що Європейська хартія дослідників та Кодекс працевлаштування наукових працівників 2005 року були прийняті Європейським Співтовариством з метою забезпечення однакових і рівних прав дослідників незалежно від територіальної належності. Встановлення системи єдиних вимог до процесу працевлаштування та роботи дослідників спрямоване на усунення відмінностей у правовому регулюванні наукової праці на місцевому, регіональному, національному та галузевому рівнях для того, щоб європейські дослідницькі інфраструктури могли максимально використати свій науковий потенціал.

¹⁴⁸ Commission Recommendation of 11 March 2005 on the European Charter for Researchers and on a Code of Conduct for the Recruitment of Researchers. (2005/251/EC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2005/251/oj>.

¹⁴⁹ Commission Recommendation of 11 March 2005 on the European Charter for Researchers and on a Code of Conduct for the Recruitment of Researchers. (2005/251/EC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2005/251/oj>.

На жаль, Європейська хартія дослідників та Кодекс працевлаштування наукових працівників мають рекомендаційний характер, тобто мають виконуватися лише тими дослідницькими установами, які її підписали.

4. ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА МУНІЦИПАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ ТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Однією з провідних тенденцій розвитку демократичних держав є законодавче закріплення та повсюдне впровадження принципів децентралізації, субсидіарності і місцевого самоврядування. Насамперед, означена тенденція проявляється на рівні конституційно-правового регулювання таких правових явищ, як муніципальна влада, а також відповідних інститутів і механізмів її реалізації. У зазначеному контексті, йдеться й про формування окремого напрямку в межах зовнішньої та внутрішньої політики демократичних держав світу, зокрема, муніципальної, державної регіональної, муніципально-правової політики.

Визнання муніципальної влади як основи будь-якого демократичного ладу на державному рівні, а також визнання, гарантування й підтримка на внутрішньодержавному рівні є рушійною силою муніципалізації конституційно-правового життя багатьох демократичних держав світу¹⁵⁰.

Слід відзначити, що муніципалізація в сучасному демократичному цивілізованому світі визначається комплексом ключових тенденцій, спрямованих на вдосконалення організації управління територією, а також на оперативне та ефективне реагування на потреби та інтереси місцевих громад. Однією з найважливіших є децентралізація та перерозподіл повноважень на користь системи органів місцевого самоврядування. Означена стратегія

¹⁵⁰ Батанов, О. В. (2020). Парадигма сучасного унітаризму в Україні: проблеми формування та реалізації. *Конституційно-правові академічні студії*. Вип. 2. С. 78 – 89. [українською].

передбачає передання повноважень з центрального рівня на рівень місцевого самоврядування, зокрема у сферах освіти, культури, охорони здоров'я, інфраструктури, надання соціальних та інших послуг тощо.

Паралельно з означеною вище набирає обертів тенденція активного залучення громад до управлінського процесу на місцевому рівні, зокрема, через розвиток партнерських відносин. Це сприяє підвищенню рівня демократії, а також врахуванню реальних потреб місцевих жителів. Планування місцевого розвитку, як одна з тенденцій процесу муніципалізації, сьогодні набуває комплексного та інтегрованого характеру, охоплюючи при цьому різні сектори, такі, як економіка, соціум, екологія. Ця тенденція спрямована на забезпечення більш комплексного та збалансованого підходу до розвитку територій.

Не менш важливою тенденцією є запровадження та підтримка інновацій та цифрової трансформації з метою оптимізації управління та підвищення якості адміністративних та інших послуг. Органи місцевого самоврядування, як найбільш наближені до громадян, активно впроваджують технологічні та управлінські інновації для полегшення взаємодії з населенням. Фінансова стійкість та спроможність місцевого самоврядування, як одна з таких тенденцій, є ключовим елементом для стабільності їх бюджетів та ефективного управління ресурсами, що забезпечує можливість самостійного вирішення проблем (питань місцевого значення) і впровадження стратегічних проєктів, планів, програм тощо.

Крім того, сьогодні все більшої актуальності набувають питання кліматичної та екологічної свідомої та відповідальної діяльності і відповідного напрямку муніципально-правової політики. Органи місцевого самоврядування активно займаються проєктами сталого розвитку та активізують свою участь у боротьбі з екологічними проблемами. Поступово і невпинно зростає роль міжнародної співпраці органів місцевого самоврядування, що дозволяє обмінюватися досвідом та впроваджувати

кращі практики. Це робиться з метою підвищення ефективності управління, а також раціонального та сталого місцевого розвитку.

Всі ці та низка інших тенденцій свідчать про те, що муніципалізація – це складний та багатогранний процес, спрямований насамперед на підвищення ефективності управління територією, а також на забезпечення гідного та комфортного життя членам громади.

До означених вище загальносвітових тенденцій долучається й Україна. Дійсно, процеси децентралізації та реформатування влади в цілому і місцевого самоврядування зокрема, з початком повномасштабного вторгнення значно ускладнилися, а в окремих місцевостях є неможливими.

Незважаючи на обставини, в яких опинилася Україна, невинний процес утвердження демократії, її інститутів та механізмів, а також удосконалення форм та методів її реалізації триває. Це в повній мірі стосується держави та її органів, а також територіальної громади і органів місцевого самоврядування. Адже стійкий розвиток і процвітання сучасної демократичної держави неможливі без утвердження спроможного місцевого самоврядування, оптимізації адміністративно-територіального устрою та постійного вдосконалення існуючої моделі територіальної організації влади, запровадження дієвих механізмів демократії участі на місцях, поширення використання електронних форм взаємодії влади і громади, контролю тощо.

Рух у напрямі подальшого поглиблення демократичних засад існування і функціонування української держави, збереження цінностей і надбань українського суспільства, можливий лише через усвідомлення необхідності продовження розпочатої масштабної трансформації організації влади на місцевому рівні, реформування місцевого самоврядування. Це сприятиме більш ефективній реалізації євроінтеграційної політики України, розвитку співробітництва з європейськими інституціями, зокрема, Радою Європи та Європейським Союзом.

Питання щодо формування основних напрямів, а також проблем реалізації муніципальної, муніципально-правової політики є

малодослідженими. При цьому, питання щодо формування правової політики держави як такої неодноразово ставали центром наукових дискусій. Так, питання щодо формування та реалізації державної правової політики були в центрі уваги таких учених, як В. І. Андріяш, Н. А. Железняк, О. В. Скрипнюк, Д. О. Тихомирова та ін. До наукових досліджень, що стосуються окремих аспектів муніципально-правової політики можна віднести праці О. О. Ахмерова, О. В. Батанова, В. В. Поповича, Р. В. Хвана та ін.

Сьогодні очевидно, що місцеве самоврядування має важливе значення для розбудови конституційного ладу на засадах верховенства права і законності, демократії і визнання прав людини. Цим обумовлена необхідність формування і здійснення відповідного напрямку правової політики держави як системи принципів і засобів цілеспрямованого правового впливу на перебіг і спрямованість відповідних суспільних процесів та розвиток відповідних соціальних інститутів і норм.

Означене актуалізує вивчення основних проблем, пов'язаних із формуванням та реалізацією муніципально-правової політики, виділенням інноваційної складової сучасної муніципально-правової політики, а також з'ясування ролі різних акторів, зокрема, й місцевого самоврядування, а також умов та факторів у формуванні та реалізації інноваційно-орієнтованої муніципально-правової політики в Україні в умовах воєнного стану та у повоєнний період.

Муніципально-правова політика, як складова правової політики, може бути визначена як система науково обґрунтованих принципів та стратегій, спрямованих на створення ефективного механізму муніципально-правового регулювання. Метою муніципально-правової політики є модернізація і розбудова спроможного місцевого самоврядування. До структури муніципально-правової політики можна віднести її цілі, пріоритети, напрямки, завдання, конкретні заходи.

У процесі формування та реалізації муніципально-правової політики ключовим є раціональний та послідовний підхід. Йдеться про те, що кожен напрям правового регулювання, кожен конкретний захід, кожне окреме рішення повинні бути науково обґрунтованими, відповідати засадам конституційного ладу, а також міжнародним зобов'язанням держави.

У контексті демократичної та правової державності, муніципально-правова політика стає ключовим інструментом впливу на суспільні відносини у сфері місцевого самоврядування¹⁵¹. Муніципально-правова політика, як система, повинна відзначатися пріоритетом прав людини та забезпеченням спроможності територіальних громад. Такий підхід до формування та реалізації муніципально-правової політики передбачає не лише забезпечення виконання формальних процедур, а й глибоке розуміння і врахування потреб і аспірацій членів громад.

Муніципально-правова політика взаємодіє з іншими різновидами державної політики, доповнюючи їх інструментарій і впливаючи на формування суспільства, що розвивається гармонійно. Така взаємодія є діалектичною, адже розвиток місцевого самоврядування впливає на інші різновиди політики, а власне муніципально-правова політика формується під впливом загальнодержавних інтересів та міжнародних тенденцій. Відтак, муніципально-правова політика є інструментом, який не лише спрямований на врегулювання муніципально-правових відносин, а й визначає та формує принципи сучасного відкритого громадянського суспільства, а також спроможного та дієвого місцевого самоврядування.

Сутність муніципально-правової політики полягає в узгодженій і цілеспрямованій діяльності таких суб'єктів, як органи державної влади, місцевого самоврядування, представники громадянського суспільства, територіальні громади і окремі громадяни, яка спрямована на оптимізацію та

¹⁵¹ Кожина, А. В. (2015). Пріоритети державної політики щодо місцевого самоврядування в контексті децентралізації влади та розвитку громадянського суспільства. *Державне управління. Інвестиції: практика та досвід*. 9. С. 98 – 101. [українською].

раціоналізацію муніципально-правового регулювання відповідно до чинного законодавства. Важливим аспектом цієї політики є спільна мета, яка є визначальною для усіх її учасників, а сама муніципально-правова політика є інструментом для досягнення конкретних цілей і завдань у муніципальному будівництві. Відтак, цей процес не може відбуватися стихійно, а вимагає відповідної стратегії і тактики, логічної послідовності і системності дій.

Специфіка муніципально-правової політики полягає в тому, що вона з одного боку, є найбільш наближеною до місця проживання громадян, а відтак, до їх повсякденних потреб та інтересів, а з другого – має комплексний характер, оскільки саме такими і є питання місцевого значення¹⁵².

Зважаючи на свою діалектичну природу, муніципально-правова політика функціонує як ключовий механізм забезпечення взаємодії між різними рівнями влади та суб'єктами громадянського суспільства. Муніципально-правова політика, орієнтована на оптимізацію та раціоналізацію муніципально-правового регулювання, створює так званий фреймворк, де всі суб'єкти можуть визначати пріоритети, вирішувати питання і співпрацювати для досягнення спільних цілей. Такий підхід повинен сприяти ефективному використанню ресурсів, уникненню (мінімізації) конфліктів, а також сталому розвитку громад і територій, упровадженню інноваційних складових у процес здійснення муніципально-владних повноважень різними суб'єктами.

У державах зі сталими демократичними традиціями інноваційна складова муніципально-правової політики визначається оновленням підходів до створення і впровадження означених правових механізмів на місцевому

¹⁵² Petryshyna, M. O. (2021). Municipal policy as a priority area of legal policy in the context of reforming the territorial organization of power and European Integration of Ukraine / Svitlana H. Serohina, Maryna O. Petryshyna // *Journal NALSU*. 2021, # 3. p. 129 – 143. doi: 10.37635/jnalsu.28(3).2021.129-143.

Вилучено з:

<http://visnyk.kh.ua/uk/article/munitsipalno-pravova-politika-yak-prioritetny-napryamok-pravovovoyi-politiki-v-umovakh-reformuvannya-teritorialnoyi-organizatsiyi-vladi-ta-yevropeyskoyi-integratsiyi-ukrayini> [англійською].

рівні. Зокрема, йдеться про такі ключові аспекти (пріоритети, концепції тощо), як:

- 1) електронне урядування та електронна демократія;
- 2) електронні форми діяльності, форми електронної взаємодії владних суб'єктів, а також владних суб'єктів з фізичними та юридичними особами, громадянами;
- 3) удосконалення механізмів громадської участі у процесі розробки, обговорення, прийняття рішень;
- 4) підвищення ефективності управління ресурсами;
- 5) стимулювання локальної ініціативи та партнерства у спільних проєктах;
- б) постійне оновлення нормативно-правової основи з урахуванням змінюваних потреб, інтересів, пріоритетів тощо¹⁵³.

Інноваційна складова муніципально-правової політики в Україні була закладена на рівні конституційно-правового регулювання. Сьогодні, крім іншого, йдеться про такі політико-правові інструменти, як Закон України «Про Засади державної регіональної політики» (від 05.02.2015 р. № 156-VIII)¹⁵⁴, Закон України «Про Національну програму інформатизації» (від 01.12.2022 р. № 2807-IX)¹⁵⁵, Концепція розвитку електронного урядування в Україні (розпорядж. Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 167-р)¹⁵⁶, Концепція розвитку цифрових компетентностей (розпорядж. Кабінету

¹⁵³ Петришина, М. О. (2022). Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері створення належних організаційних та правових передумов розвитку дослідницьких структур в Україні. Правове забезпечення науково-дослідницької інфраструктури в Україні (теоретико-правовий аспект): *монографія* / за ред. А. М. Любич та І. В. Огієнко. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022, 176 с. С. 69 – 107. [українською].

¹⁵⁴ Про засади державної регіональної політики: Закону України № 156-VIII від 05.02.2015 р. Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19> [українською].

¹⁵⁵ Про Національну програму інформатизації: Закону України № 2807-IX від 01.12.2022 р. Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text> [українською].

¹⁵⁶ Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 649-р. від 20.09.2017 р. Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> [українською].

Міністрів України № 167-р. від 03.03.2021 р.)¹⁵⁷, Стратегія реформування державного управління (2022 – 2025 рр.)¹⁵⁸ тощо.

1. Проблеми доктринального та нормативно-правового забезпечення викладання дисциплін державознавчого спрямування як один з факторів формування муніципально-правової політики. У контексті нових викликів та загроз, що постали перед Україною сьогодні, регіони відіграють ключову роль у відсічі збройній агресії, підтриманні критично важливих об'єктів інфраструктури, забезпеченні гуманітарних, соціальних, військових потреб. Крім того, йдеться й про закладення підвалин майбутнього повоєнного відновлення всієї території неподільної унітарної держави Україна.

Важливо розуміти необхідність використання комплексного підходу у формуванні муніципально-правової політики. Однією із засад її формування, зокрема, є оновлення доктринальних підходів, а також нормативно-правового забезпечення викладання державознавчих дисциплін у закладах вищої освіти. Однією з важливих складових освітнього процесу є викладання дисциплін державознавчого спрямування. Ці дисципліни не обмежуються суто підготовкою фахівців, а допомагають формувати у здобувачів освіти цілісне розуміння функціонування сучасної держави, знання у сфері вихідних доктринальних засад державознавства, права, політики, соціуму а також їх взаємозв'язку та взаємодії.

Не зважаючи на те, що ці дисципліни є складовою частиною освітніх програм, у наш час виникають серйозні проблеми у доктринальному та нормативно-правовому забезпеченні їх викладання. При цьому, питання доктринального та нормативно-правового забезпечення викладання дисциплін залишаються недостатньо вивченими самими фахівцями.

¹⁵⁷ Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 167-р. від 03.03.2021 р. Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> [українською].

¹⁵⁸ Деякі питання реформування державного управління України: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 831-р. від 21.07.2021 р. Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text> [українською].

Перелік проблемних питань у сфері доктринального та нормативно-правового забезпечення викладання дисциплін державознавчого спрямування в Україні може включати такі, зокрема:

1. Недостатня співвіднесеність державних стандартів навчання з потребами ринку праці, очікуваннями стейкхолдерів та суспільства.
2. Недостатня розробка інтегрованих курсів державознавчих дисциплін, що не відображає комплексний характер процесів державного та муніципального управління, супутніх політичних явищ та процесів.
3. Недостатня увага до формування практичних навичок та вмінь у здобувачів державознавчих дисциплін, що може призвести до низької ефективності їх професійної діяльності.
4. Нерівномірний рівень кваліфікації викладачів державознавчих дисциплін, що впливає на якість навчання студентів.
5. Недостатня увага до питань гендерної рівності, зокрема, участі чоловіків та жінок у політичному процесі в Україні.
6. Недостатній рівень використання інноваційних методів навчання та сучасних технологій викладання державознавчих дисциплін.
7. Недостатня увага до вивчення міжкультурних аспектів політичного життя та взаємодії культур.
8. Недостатня увага до етичних та моральних аспектів здійснення державного та муніципального управління, політичної діяльності.
9. Недостатня увага до проблем охорони прав людини та розвитку громадянського суспільства.
10. Недостатній рівень фінансування науково-дослідних робіт та програм, спрямованих на вдосконалення викладання державознавчих дисциплін та підготовку висококваліфікованих фахівців у цій галузі .

У цілому, ці та інші проблеми час від часу стають предметом дискусій, а результати таких дискусій відображаються у відповідних документах, зокрема, на рівні Міністерства освіти і науки України¹⁵⁹.

Впродовж останніх років в Україні відбулися такі важливі події, які прямо або опосередковано вплинули на необхідність оновлення підходів до забезпечення викладання дисциплін державознавчого характеру, як Революція Гідності, війна на сході країни, зміна політичної системи та свідомий вибір на користь європейських стандартів та цінностей державно-правового та суспільного життя, триваюча війна РФ проти України.

Вирішенню означених проблем можуть сприяти такі заходи, зокрема:

1. Проведення аналізу потреб ринку праці та зацікавленості стейкхолдерів для визначення основних компетентностей, які необхідно формувати здобувачам освіти при вивченні дисциплін державознавчого спрямування та формування / внесення змін до державного стандарту навчання з метою їх подальшого врахування.

2. Розробка та впровадження інтегрованих курсів з державознавчих дисциплін з урахуванням цілісного (комплексного) уявлення про особливості здійснення державного і муніципального управління, процесу прийняття рішень.

3. Розробка курсів державознавчих дисциплін відштовхуючись від ідеї до практичних аспектів її реалізації.

4. Підвищення кваліфікації викладачів державознавчих дисциплін та забезпечення їхньої стабільної зайнятості та конкурентоспроможності.

5. Включення питань гендерної рівності, зокрема, й рівної участі жінок і чоловіків у процесі здійснення державного і муніципального управління, політичному процесі загалом, а також розробки, обговорення і прийняття

¹⁵⁹ Підтримка освіти і науки України під час війни. Вилучено з: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni> [українською].

важливих для суспільства (його частини) і держави рішень, до навчальних програм та методик викладання державознавчих дисциплін.

6. Використання інноваційних методів та сучасних технологій викладання державознавчих дисциплін для підвищення ефективності навчання та привабливості дисциплін для здобувачів освіти.

7. Включення до навчальних програм державознавчих дисциплін вивчення міжкультурних аспектів політичного життя та взаємодії культур для формування мультикультурної компетентності, толерантності, недискримінації здобувачів освіти.

8. Включення в навчальні програми державознавчих дисциплін етичних та моральних аспектів державного та муніципального управління та політичної діяльності для формування їх стійких моральних та етичних засад як високопрофесійних фахівців.

9. Включення до навчальних програм спеціальних курсів про права людини та активність громадських організацій, які займаються захистом прав людини та розвитком громадянського суспільства.

10. Пропорційне та адекватне збільшення фінансування наукових проєктів та сприяння розвитку грантової системи досліджень.

Можна стверджувати, що означені проблеми безпосередньо впливають на формування майбутнього фахівця. Зумовлена глибокими доктринальними та змінами нормативно-правового регулювання потреба у відповідних фахівцях призводить до об'єктивної необхідності розробки інтегрованих навчальних курсів, які повинні включати вивчення дисциплін, що дають глибинні знання, допомагають виробити нові практичні навички й уміння, розвинути «м'які» навички, пов'язані з емоційним інтелектом.

З метою розв'язання цих та низки пов'язаних проблем необхідно здійснювати постійний моніторинг і аналіз нормативно-правових актів, які стосуються організації і здійснення державного і муніципального управління, реалізації різних напрямів державної політики тощо. Для цього можуть створюватися спеціальні робочі групи з представників наукових установ,

викладачів та практикуючих фахівців. Такі групи повинні мати реальну можливість взаємодіяти з урядовими органами та висувати пропозиції щодо внесення змін до нормативно-правових актів з метою їх відповідності сучасним доктринальним підходам.

Загалом, вирішення проблем взаємодії між доктринальним та нормативно-правовим забезпеченням викладання дисциплін державознавчого спрямування потребує постійної уваги та взаємодії між науковцями, фахівцями, органами публічної влади з метою створення належних умов для подальшого вдосконалення управлінської діяльності, зміцнення поваги, охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина, підвищення рівня якості рішень нормативно-правового та іншого характеру, а також їх ефективності, залученості до цих процесів громадян.

Крім того, можна проводити оцінювання впливу недостатнього доктринального та нормативно-правового забезпечення на якість та ефективність викладання дисциплін державознавчого спрямування та підготовку фахівців можна провести за допомогою декількох показників:

1. Результативність навчання. Одним з основних показників якості викладання є рівень знань та навичок, які здобувають студенти. Можна оцінити рівень успішності студентів під час іспитів, контрольних робіт та інших форм контролю, які сьогодні можуть бути урізноманітнені.

2. Оцінка, що надається самими здобувачами освіти. Студенти можуть дати власну оцінку якості викладання цих дисциплін та підготовки фахівців. Це може бути здійснено за допомогою анонімних опитувань та ін.

3. Фідбек випускників. Можна проаналізувати рівень знань та навичок випускників, які навчалися в певному закладі вищої освіти. Це може бути здійснено за допомогою опитувань випускників, що дозволить визначити рівень їх підготовки, здобутих навичок, уміння їх використовувати тощо.

Відтак, питання щодо належності та достатності забезпечення викладання державознавчих дисциплін, узгодження їх доктринальної основи та нормативно-правової бази мають надзвичайно важливе значення в

контексті актуальності та релевантності отриманих знань, умінь, навичок, а також ефективності результатів такого навчання – компетентності та конкурентоспроможності підготовлених фахівців, які, зокрема, є суб'єктами формування та реалізації такого різновиду правової політики держави, як муніципально-правова політика.

2. Нормативно-правове та політико-правове регулювання як ключовий фактор формування та реалізації муніципально-правової політики. Нормативно-правове забезпечення процесів, що пов'язані із подальшим розвитком і вдосконаленням як системи органів державної влади та місцевого самоврядування загалом, так і, зокрема, цифровізацією процесів державного і муніципального управління, взаємодії різних рівнів і підсистем публічної влади, взаємодії між владою і громадянами, владою і бізнесом представляє собою великий масив актів різного характеру. Йдеться про концепції, стратегії, програми і плани, які так чи так визначають передумови, цілі, способи, інструменти, перспективи, можливі побічні і негативні наслідки, а також покладають відповідальність на конкретні органи публічної влади щодо здійснення тих чи інших дій, спрямованих на їх реалізацію.

Нормативно-правовими актами, що безпосередньо врегульовують правові відносини у сфері, як правило, є закони. Деякі аспекти щодо покращення певного виду діяльності визначалися й іншими органами і вищими посадовими особами публічної влади, зокрема, указами Президента України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, наказами міністерств тощо.

На найбільш наближеному до громадян рівні власні нормативно-правові акти з питань місцевого значення, а також щодо здійснення окремих повноважень органів державної виконавчої влади видають й органи місцевого самоврядування, зокрема, місцеві ради, виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад, а також обласні, районні, районні у містах (в разі їх створення) ради.

Так, Концепція реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади визначає, що публічні послуги повинні надаватися відповідно до державних стандартів, з урахуванням необхідності забезпечення: територіальної доступності, що передбачає надання послуг на відповідній території; належної матеріально-технічної бази для надання основних форм публічних послуг (органи місцевого самоврядування повинні мати відповідні засоби та інфраструктуру); відкритості інформації про послугу, а також порядок та умови її надання; професійності надання цих послуг¹⁶⁰.

При цьому, суттєві зміни у сфері надання публічних (адміністративних) послуг відбулися у 2012 році із прийняттям Закону України «Про адміністративні послуги»¹⁶¹. У цьому Законі було надано визначення поняття «адміністративна послуга», встановлено обов'язковість належного інформування споживачів адміністративних послуг, запроваджено інформаційні та технологічні картки з метою регулювання процедури та строків надання адміністративних послуг, а також передбачено створення Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП), що працюють за принципом «єдиного вікна».

На реалізацію Закону України «Про адміністративні послуги» були спрямовані заходи організаційного та нормативно-правового характеру з метою реформування системи надання адміністративних послуг. До заходів, що сприяли доступу громадян до адміністративних послуг, слід відзначити ухвалення низки підзаконних актів, зокрема, постанов Кабінету Міністрів України: «Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та

¹⁶⁰ Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 333-р від 01.04.2014 р. Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> [українською].

¹⁶¹ Про адміністративні послуги: Закон України № 5203-VI від 06.09.2012 р. Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> [українською].

Реєстру адміністративних послуг» від 14 травня 2021 р. № 514¹⁶²; «Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг» від 20 лютого 2013 р. № 118¹⁶³; «Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги» від 30 січня 2013 № 44¹⁶⁴; «Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг» від 1 серпня 2013 р. № 588¹⁶⁵ та ін.

На рівні відповідних профільних органів державної виконавчої влади (міністерства, служби, агентства) формувалися і визначалися вимоги, особливості (порядок) надання відповідних послуг, навчання та підвищення кваліфікації кадрів, розроблялися напрями державної політики у цій сфері.

Органи і посадові особи, у свою чергу, у регламентах, що визначають порядок організації і діяльності відповідних органів і установ, деталізують порядок і умови роботи, передбачають низку стимулюючих заходів для персоналу, облаштовують приміщення, займаються матеріально-технічним та іншим забезпеченням. З метою конкретизації положень нормативно-правових актів видаються інструкції, положення, правила.

Проте, невирішені до кінця проблеми у сфері реформування місцевого самоврядування призводять до невизначеності щодо встановлення особливостей правового регулювання надання відповідних послуг, зокрема, можливості їх врегулювання виключно законом та/або підзаконними нормативно-правовими актами.

¹⁶² Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України № 514 14.05.2021 р. Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-2021-%D0%BF#Text> [українською].

¹⁶³ Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України № 118 від 20.02.2013 р. Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-%D0%BF#Text> [українською].

¹⁶⁴ Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги: Постанова Кабінету Міністрів України № 44 від 30.01.2013 р. Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2013-%D0%BF#Text> [українською].

¹⁶⁵ Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України № 588 від 01.10.2013 р. Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2013-%D0%BF#Text> [українською].

Так, з одного боку, регулювання окремих питань (у тому числі, тих, врегулювання яких Конституцією України прямо передбачено лише за посередництвом закону) нормами законів передбачає їх (а по суті йдеться про можливість реалізації певних прав) конституційно-правове гарантування, забезпечення і захист.

З другого боку, якщо йдеться про дотримання певного рівня якості послуг, зокрема й тих, що можуть / повинні надаватися відповідними органами місцевого самоврядування, то йдеться про можливість врегулювання окремих питань щодо особливостей надання публічних послуг відповідними органами і посадовими особами місцевого самоврядування. У такому разі виникає декілька взаємопов'язаних проблеми, як, наприклад, недосконалість і незавершеність процесу децентралізації (зокрема й з урахуванням, втрат і руйнувань в умовах війни); визначення місця актів органів місцевого самоврядування у системі законодавства (що є предметом окремого дослідження); наявність не лише достатніх фінансових, а й інших ресурсів тощо.

Відтак, не стільки сама реформа децентралізації (нормативно-правове та політико-правове забезпечення), як ключовий елемент муніципально-правової політики в Україні, сьогодні стикається з ускладненнями, спричиненими війною рф порти України (людські втрати, руйнування житла, інфраструктури, мінне забруднення територій, екологічні проблеми та інші наслідки), скільки сам процес недосконалої її реалізації може спричинити ще більше ускладнень в умовах війни, коли виклики і загрози зростають.

Усе це призводить до думки про те, що саме завдяки приверненню уваги наукових, громадських кіл, бізнесу, органів державної влади до актуальних проблем нормативно-правового та політико-правового забезпечення процесу формування муніципально-правової політики в Україні, а також активізації участі органів місцевого самоврядування можна разом знайти вихід з кризи та віднайти шлях до повоєнного відновлення і розвитку.

3. Електронні форми взаємодії влади і громади як один з інноваційних компонентів та провідних напрямів муніципально-правової політики. На місцевому рівні, зокрема, у регламентах, положеннях, програмах, порядках діяльності місцевих рад, їх органів (рідше – у статутах територіальних громад) можна зустріти такі електронні форми взаємодії органів місцевого самоврядування і територіальних громад:

- 1) засідання (може йтися про електронну форму їх проведення);
- 2) громадські обговорення (можуть проводитися в електронній формі);
- 3) публічні консультації (можуть проводитися в електронній формі);
- 4) електронні петиції;
- 5) співпраця з органами самоорганізації населення;
- 6) діяльність дорадчих органів;
- 7) зустрічі з членами громади, інформування про діяльність, звітування;
- 8) бюджет участі;
- 9) участь у бюджетному процесі громадськості;
- 10) надання електронних (у т. ч. й адміністративних послуг);
- 11) розробка, обговорення, прийняття, доведення до відома рішень органів місцевого самоврядування та ін.¹⁶⁶.

¹⁶⁶ Про затвердження Регламенту Харківської міської ради 8 скликання (Рішення 2 сесії Харківської міської ради 8 скликання). № 16/20. (2019). Вилучено з <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/rishennya-2-sesii-kharkivskoi-miskoi-radi-8-sklikannya-vid-30122019-1620-pro-zatverdzhennya-reglamentu-kharkivskoi-miskoi-radi-8-sklikannya-60818.html> [українською]; Про затвердження Регламенту Житомирської міської ради восьмого скликання (Рішення Житомирської міської ради). № 29. (2020). Вилучено з <https://zt-rada.gov.ua/?pages=53> [українською]; Про затвердження Інструкції з діловодства у виконавчому органі Київської міської ради, районних в місті Києві державних адміністраціях (Рішення Київської міської ради). № 1747. (2018). Вилучено з https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_vnesennya_zmin_do_rozporyadzhennya_vikonavchogo_organu_kivsko_misko_radi_kivsko_misko_derzhavno_administratsi_vid_25_veresnya_2018_rok_u_1747_pro_zatverdzhennya_instruktsi_z_dilovodstva_u_vikonavchomu_organu_kivsko_misko_radi/ [українською]; Про затвердження Комплексної міської цільової програми «Електронна столиця» на 2019–2022 роки (Рішення Київської міської ради). № 461/6512. (2018). Вилучено 3

Достатньо цікавим з точки зору налагодження взаємодії між громадою та органами місцевого самоврядування видається проєкт Закону України «Про публічні консультації»¹⁶⁷, який було розроблено ще у 2020 році, проте лише нещодавно включеного до порядку денного засідань Верховної Ради України.

Так, законопроектом передбачається врегулювати правила проведення суб'єктами владних повноважень публічних консультацій з питань формування та реалізації не лише державної, а й регіональної політики, а також вирішення питань місцевого значення, підготовки проєктів стратегічних та програмних документів (концепцій, стратегій, програм, планів-заходів тощо), нормативно-правових актів з метою узгодження публічних та приватних інтересів.

До суб'єктів владних повноважень цим законопроектом віднесені й органи місцевого самоврядування. Передбачається, що публічні консультації повинні проводитися органами місцевого самоврядування відповідно до вимог, встановлених Законом, але з урахуванням особливостей, які можуть визначатися самими радами.

Крім інших обмежень щодо застосування цього Закону щодо тих чи тих правовідносин, встановлено, що його положення не поширюються на правовідносини, пов'язані з проведенням місцевих референдумів, внесенням місцевої ініціативи, проведенням громадських слухань, загальних зборів громадян. Видається, що таке обмеження є цілком виправданим, адже йдеться про різні форми взаємодії громадськості та публічно-владних суб'єктів. Крім того, місцеві референдуми, місцеві ініціативи, громадські слухання, загальні збори громадян є формами так званої партисипативної демократії. Натомість, публічні консультації є скоріше однією з форм взаємодії різних заінтересованих суб'єктів, обміну інформацією, узгодження інтересів тощо.

https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_zatverdzhennya_kompleksno_misko_tsilovo_programi_elektronna_stolitsya_na_2019-2022_roki/ [українською].

¹⁶⁷ Про публічні консультації (Проект Закону України). № 4254. (2020). Вилучено з https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70235 [українською].

Згідно з положеннями законопроекту публічні консультації повинні проводитися регулярно з урахуванням принципу планування діяльності органів місцевого самоврядування. У проєкті визначаються права та обов'язки суб'єктів владних повноважень (зокрема, й органів місцевого самоврядування) та заінтересованих сторін у правовідносинах, пов'язаних з проведенням публічних консультацій. Так, у положеннях законопроекту йдеться про такі форми публічних консультацій:

1) електронні консультації шляхом оприлюднення консультаційного документа на онлайн-платформі для взаємодії з громадянами та інститутами громадянського суспільства та на офіційному веб-сайті суб'єкта владних повноважень для отримання пропозицій та / або відповідей на запитання;

2) публічні обговорення шляхом проведення публічних заходів (засідань за круглим столом, слухань, конференцій, фокус-груп, зустрічей, інтернет-, відеоконференцій тощо);

3) адресні консультації шляхом надсилання заінтересованим сторонам документа для з'ясування позиції заінтересованих сторін щодо суті проєкту, зокрема, у частині впливу на інтереси таких сторін.

У свою чергу, електронні консультації визначаються проєктом обов'язковою формою публічних консультацій. Встановлено й строк проведення публічних консультацій, який, у будь-якому разі, не може становити менше 15 робочих днів (якщо інше не встановлено законом або міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України).

Місцем проведення таких консультацій визначено онлайн-платформу, держателем якої повинен бути орган державної виконавчої влади. Важливо відзначити, що законопроектом передбачається неможливість проведення публічних консультацій щодо актів, які розробляються з питань запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, ліквідації їх наслідків, інших питань, пов'язаних з виникненням загрози життю, здоров'ю, свободі, безпеці людини (ст. 15 проєкту).

Крім того, за недотримання вимог Закону передбачена відповідальність. Так, розгляд проєктів щодо яких не було проведено публічних консультацій, відкладається до їх проведення, крім випадків, установлених ст. 15. Порушення вимог щодо проведення публічних консультацій можуть бути підставою для перегляду прийнятого акту та у разі необхідності його перегляду або скасування.

Незважаючи на в цілому прогнозований позитивний ефект від можливого прийняття цього проєкту, варто констатувати, що він містить й низку недоліків. Утім, законопроект можна сприймати як намагання на законодавчому рівні розширити можливості участі заінтересованих суб'єктів у процесі розробки і прийняття рішень органами державної влади та місцевого самоврядування, забезпечити прямий та зворотний зв'язок у відносинах «владний суб'єкт – громадянин», забезпечення процесу формування ініціативного і відповідального суспільства, а також цифровізації всіх сфер суспільного життя.

При цьому, вважаємо за потрібне привернути увагу до проблеми розробки єдиних рекомендацій, правил, посібників тощо для органів та посадових осіб місцевого самоврядування, а також поширення інформації про права та обов'язки членів громади у сфері використання електронних форм взаємодії.

Адже в контексті проваджуваних реформ, триваючої збройної агресії РФ проти України, проблем, пов'язаних із збереженням демократичних засад під час воєнного стану, ефективність та результативність вирішення питань прозорості та відкритості, налагодження прямих і зворотних зв'язків між владою і громадянами, контролю за діяльністю владних суб'єктів може бути суттєво підвищена завдяки упорядкуванню електронних форм взаємодії.

4. Проблемні аспекти формування та реалізації інноваційно-орієнтованої муніципально-правової політики в Україні під час дії воєнного стану. В Україні триває перманентне реформування всіх сфер державного і суспільного життя, продовжується пошук власної моделі державного і

муніципального управління, відбувається зміна парадигми, оновлення підходів до взаємодії влади і громадян.

Ці зміни можуть сприяти утвердженню в державі нового рівня організації і здійснення державного і муніципального управління, трансформації характеру взаємовідносин влади і громадян, зокрема, завдяки перегляду її основного призначення на користь концепції сервісної держави, подальшої тотальної цифровізації державного і суспільного життя, зменшення відриву так званої політичної еліти від пересічних громадян, від імені та в інтересах яких вона повинна діяти, а також сприянню формуванню технічного підкованого ініціативного та відповідального суспільства.

Водночас, занадто швидкі і кардинальні зміни, їх недостатня систематизованість та наукове обґрунтування можуть зменшити (в окремих випадках нівелювати) позитивний ефект від прийняття та реалізації відповідних законодавчих актів, а також упровадження планів заходів конкретних концепцій, стратегій та програм.

Як науковці, так і практики звертають особливу увагу на проблеми, що постали перед Україною, а також можливі шляхи їх вирішення. Йдеться, насамперед, про проблеми, пов'язані з:

1) тимчасовою окупацією територій, що має наслідком не лише гуманітарну катастрофу, а унеможлиблює нормальне економічне функціонування окремих територій, держави загалом;

2) вимушеним переселенням не лише до інших регіонів, а й до інших країн світу, що й досі триває;

3) триваючим масовим руйнуванням, а часто й повним знищенням об'єктів інфраструктури;

4) значне зниження економічної потужності, зокрема й через втрату транзитних можливостей держави (тимчасова окупація, блокування агресором портів тощо);

5) деіндустріалізацію міст східних і південних регіонів, що має наслідком значні економічні втрати для держави загалом¹⁶⁸.

Загалом, сучасна інноваційно-орієнтована муніципально-правова політика в Україні, враховуючи особливості правового режиму воєнного стану, а також об'єктивно обумовлені специфічні виклики та потреби суспільства і держави в цей період, включає такі аспекти:

1) необхідність адаптації політико-правового середовища до умов воєнного стану. Йдеться про розробку гнучких та ефективних механізмів реагування в умовах воєнного стану як органами державної влади, так і органами місцевого самоврядування, а також військовими державними адміністраціями. Адже в цілях безпеки та здійснення ефективного управління і контролю (відновлення контролю на територіях) можуть оперативного (у спрощеному порядку) вводитися у дію необхідні рішення, якими передбачаються відповідні механізми, конкретні заходи тощо¹⁶⁹;

2) необхідність забезпечення правових можливостей реалізації прав та безпеки громадян. Йдеться про розробку нових, а також перегляд чинних нормативно-правових актів, які гарантують захист прав та безпеку громадян в умовах воєнного стану, а також впровадження та адаптація таких положень на місцевому рівні. Інноваційно-орієнтований підхід може передбачати зміну пріоритетів на користь забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців, а також інших осіб, що постраждали від воєнних дій¹⁷⁰;

¹⁶⁸ Про відновлення та регіональний розвиток після війни. Вилучено з: <https://www.csi.org.ua/news/pro-vidnovlennya-ta-regionalnyj-rozvytok-pislya-vijny/>

¹⁶⁹ Петришина М. О. Особливості взаємодії органів місцевого самоврядування з органами державної влади в умовах воєнного стану й відбудови України / Серьогіна С. Г., Петришина М. О. *Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: монографія*. Нац. акад. прав. наук України. Харків, Право. 2023. 902 с. (підр. 1.8. С. 129 – 145). [українською].

¹⁷⁰ Petryshyn O. O. (2023). Population Loss Through Migration and Internal Displacement as a Risk Factor for Stronghold Territorial Communities in Post-Invasion Ukraine. *Studia Regionalne i Lokalne*. Nr. 1(91)2023. p. 92 – 104. Scopus. doi: 10.7366/1509499519106. [in english].

3) необхідність розробки та заохочення гуманітарних та соціальних ініціатив. Йдеться про сприяння впровадженню інноваційно-орієнтованих програм та проєктів, спрямованих на відновлення та підтримку територій і громадян, що постраждали від воєнних дій (зокрема, інноваційні підходи до відновлення інфраструктури, відбудови / розбудови житла тощо);

4) необхідність впровадження та повсюдного використання цифрових технологій для управління та контролю над кризовими ситуаціями. Йдеться про використання інформаційно-комунікаційних технологій з метою координації під час таких кризових ситуацій, що може включати створення електронних систем сповіщення, обміну інформацією, контролю тощо;

5) необхідність перегляду (створення) правових механізмів зміцнення взаємодії між владою та громадянським суспільством. Йдеться про сприяння відкритому діалогу та співпраці між органами влади, громадянами та неприбутковими організаціями з метою спільного вирішення проблем в умовах воєнного стану.

Слід підкреслити, що в умовах правового режиму воєнного стану в Україні не може бути належним чином дотримано всіх умов, необхідних для комплексного та послідовного впровадження інноваційно-орієнтованої муніципально-правової політики. Водночас, створення інфраструктурної, ресурсної, організаційно-правової бази для повоєнного послідовного впровадження кроків інноваційно-орієнтованої муніципально-правової політики здійснюються в основному або, у тому числі, завдяки процесам муніципального управління, що здійснюється, зокрема, за посередництвом інституту місцевого самоврядування.

5. Основні актори формування та реалізації муніципально-правової політики в Україні: їх роль та значення. Незважаючи на провідну роль держави у формуванні та реалізації муніципально-правової політики, роль і значення місцевого самоврядування у цьому процесі не слід недооцінювати. Місцеве самоврядування сьогодні набуває статусу одного з ключових акторів (та / або агентів) формування та реалізації інноваційно-орієнтованої

муніципально-правової політики під час дії воєнного стану, а також у період повоєнного відновлення.

Роль місцевого самоврядування полягає, зокрема, у стратегічному плануванні, координації гуманітарної допомоги, гарантуванні прав громадян та безпеки, активній участі у відновленні житлового фонду, критично важливих об'єктів інфраструктури та соціальної інфраструктури.

Крім того, створення та підтримання належних умов для формування та реалізації інноваційно-орієнтованої муніципально-правової політики відкриває нові можливості для формування ініціативного відповідального та активного громадянського суспільства, адже реальні потреби і виклики можуть і повинні вирішуватися саме на місцевому рівні.

Так, уже згадувана вище концепція доброго урядування (good governance) передбачає ефективну та прозору взаємодію між органами державної влади і місцевого самоврядування та громадянами, забезпечення прав людини та демократичних принципів, а також економічного та соціального розвитку¹⁷¹. В Україні удосконалення нормативно-правового регулювання є одним з ключових аспектів забезпечення концепції good governance. Нормативно-правове регулювання повинно бути ефективним, прозорим та забезпечувати права та інтереси громадян, а також стимулювати розвиток економіки та підвищення якості життя, а сьогодні ще й оперативного та ефективного вирішення питань у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України.

Одним з прикладів удосконалення нормативно-правового регулювання у цій сфері в Україні є реформування державного управління. Зокрема, створення Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури, яке координує політику розвитку територій, забезпечує прозорість та

¹⁷¹ Бережна, К. В. (2020). Принцип належного урядування та його вплив на стандарти реалізації прав громадян в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2020. С. 279 – 281. [українською].

ефективність процесів прийняття рішень у сфері розвитку інфраструктури, місцевого самоврядування тощо.

Крім того, це стосується й подальшого удосконалення нормативно-правового регулювання у сфері боротьби з корупцією, подальшої роботи у напрямі підвищення прозорості та відкритості діяльності органів публічної влади (удосконалення законодавства у медіа сфері тощо). Отже, в Україні ведеться робота у напрямі вдосконалення нормативно-правового регулювання з метою забезпечення втілення концепції good governance. Це передбачає не лише прийняття нових законів та нормативно-правових актів, а й впровадження їх на практиці та забезпечення контролю за їх дотриманням. Крім того, це потребує зусиль з боку органів публічної влади, громадських організацій та громадян з метою забезпечення ефективного та прозорого управління та розвитку країни.

Концепція е-урядування (e-governance) передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності органів публічної з метою поліпшення якості та ефективності надання послуг населенню та забезпечення прозорості та відкритості діяльності органів публічної влади в державі.

Згідно з положеннями чинного законодавства е-урядування – форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян¹⁷². Удосконалення нормативно-правового регулювання в Україні у цій сфері передбачає не лише прийняття нових законів та нормативних актів, а й їх практичну реалізацію та забезпечення контролю за їх дотриманням. Використання інформаційно-

¹⁷² Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 649-р. від 20.09.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> [українською].

комунікаційних технологій може бути важливим інструментом для забезпечення ефективного впровадження нормативно-правових змін.

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій, крім іншого, дозволяє забезпечити прозорість та відкритість діяльності органів публічної влади, зокрема, шляхом оприлюднення інформації про прийняті нормативно-правових актів та про сам процес підготовки, розгляду та прийняття рішень в онлайн-режимі тощо.

Зважаючи на глибинні зміни у розумінні основного призначення держави, органів та посадових осіб публічної влади (у напрямі сервісної держави), розробляються концепції, стратегії, програми подальшого розвитку цього напрямку діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, а також низка важливих нормативно-правових актів, створено систему центрів надання адміністративних послуг, продовжується тотальна цифровізація державного і суспільного життя.

Проблема ефективності і результативності правового регулювання розвитку інформаційної інфраструктури в Україні загалом, е-урядування та е-демократії зокрема, залишається актуальною та не вирішеною повною мірою. Адже зусилля з вдосконалення впровадження заходів з е-урядування, е-демократії належним чином не впорядковані, а процес – триває.

Політико-правові інструменти, такі як Стратегія реформування державного управління (2022 – 2025 рр.)¹⁷³, Концепція розвитку електронного урядування в Україні (розпорядж. Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р.)¹⁷⁴, Концепція розвитку цифрових компетентностей (розпорядж. Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 167-р.)¹⁷⁵ тощо визначають

¹⁷³ Деякі питання реформування державного управління України: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 831-р. від 21.07.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text> [українською].

¹⁷⁴ Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 649-р. від 20.09.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> [українською].

¹⁷⁵ Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 167-р. від

пріоритетність потреби покращення якості та доступності адміністративних (публічних та інших) послуг, електронних форм взаємодії влади і громадян. Для досягнення цієї мети передбачені інвестиції в цифрові технології, впровадження та удосконалення центрів надання адміністративних послуг, а також здійснення подальшої децентралізації основних адміністративних (публічних та інших) послуг, подальше удосконалення електронної взаємодії влади і громади.

Незважаючи на те, що запровадження концепцій (основних принципів) доброго урядування, е-урядування та е-демократії є ефективним у сферах забезпечення механізмів кібербезпеки, доступу до ІКТ ресурсів, формування стратегічної та регулятивної бази діяльності, значна кількість інших сфер перебуває на початковому етапі розвитку або не забезпечена перспективним підходом до впровадження. Особливе значення означені напрями отримали й під час повномасштабної війни.

Ми вже згадували, що Україна перебуває у перехідному стані протягом достатньо тривалого часу (трансформаційний період). Так, перегляд законодавчих основ здійснення не лише державного, а й муніципального управління, участі у політичному процесі активного громадянського суспільства призводить до необхідності їх аналізу, з'ясування можливостей, а також необхідності врахування і зміни підходів та особливостей їх реалізації в процесі виконання публічно-владних повноважень органами, посадовими особами, членами громади.

Концепція е-урядування тісно пов'язана з таким явищем, як е-демократія, яка відображає можливість кожного і кожної брати участь у формуванні та реалізації муніципально-правової політики, прийнятті рішень органами влади, використовуючи при цьому ІКТ для двостороннього інтерактивного зв'язку між владою та громадянами. У свою чергу, суть е-демократії полягає у використанні ІКТ з метою посилення демократичних

процесів в умовах представницької демократії. Зважаючи на означене, слід констатувати необхідність чіткого і прогресивного правового урегулювання суб'єктів, об'єктів, форм і засобів е-урядування та е-демократії в Україні.

Основні проблеми у сфері впровадження е-урядування та е-демократії свого часу було визначено у Концепції розвитку електронного урядування в Україні та Концепції розвитку електронної демократії. Виходячи з положень документів, удосконалення політики у цій сфері, повинно бути спрямовано на розв'язання таких першочергових проблем, як:

1) недостатній рівень координації, контролю та взаємодії замовників завдань і проєктів у сфері інформатизації та розвитку е-урядування та е-демократії;

2) економічна криза, що призвела до зменшення обсягу фінансування завдань та проєктів у цій сфері;

3) недостатня ефективність та результативність реалізації проєктів у цій сфері;

4) несформованість та недосконалість відповідної нормативно-правової бази, що регулює сферу розвитку е-урядування, е-демократії, а також підзвітності громадянину суб'єктів владних повноважень з використанням сучасних можливостей ІКТ;

5) недостатня якість менеджменту у сфері розробки, впровадження, підтримки функціонування та розвитку ІКТС (бази даних, реєстри тощо) та ресурсів (центри обробки даних тощо) органів влади;

6) несформованість базової інфраструктури е-урядування як техніко-технологічної основи для реалізації проєктів і завдань у цій сфері;

7) відсутність даних щодо доступності використання нових інструментів е-демократії для осіб з інвалідністю, зокрема із сенсорними порушеннями;

8) недостатній рівень інформаційної безпеки та захисту інформації в ІКТС;

- 9) зниження темпів запровадження електронних форм взаємодії між органами влади і громадянами (зокрема, й через триваючу збройну агресію);
- 10) недостатній рівень готовності органів місцевого самоврядування, громадян до запровадження і використання інструментів е-урядування;
- 11) цифрова нерівність у використанні інформаційно-комунікаційних технологій між органами влади на центральному та місцевому рівні;
- 12) недостатній рівень участі громадян та контролю (зокрема, й громадського) у цій сфері.

Важливо розуміти, що на розвиток е-урядування та е-демократії здійснюють вплив процеси не лише державного, а й муніципального управління. В різних країнах і на різних етапах впровадження е-урядування та е-демократії співвідношення цих процесів різняться. У будь-якому разі держава була і є основним актором у формуванні та реалізації державної політики у сфері доброго урядування, е-урядування, е-демократії.

В умовах демократичної, правової державності муніципально-правова політика є головним інструментом впливу на систему суспільних відносин у сфері місцевого самоврядування і полягає в узгодженій діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інституцій громадянського суспільства, територіальних колективів і окремих громадян, що здійснюється зі спільною метою та в порядку, передбаченому чинним законодавством, та орієнтує суспільство на оптимізацію муніципально-правового регулювання.

Відтак, держава, формуючи фреймворк муніципально-правової політики, не лише повинна взаємодіяти з іншими акторами задля досягнення спільної мети, а й стимулювати органи місцевого самоврядування, громадянське суспільство брати у цьому процесі найактивнішу роль і розширювати межі можливого через безпосередню близькість до громадян, представників бізнесу, неурядових організацій та інших заінтересованих суб'єктів.

Муніципально-правова політика як різновид правової політики, являє собою науково обґрунтовану систему цілей, пріоритетів, напрямків, завдань і конкретних заходів щодо створення ефективного механізму муніципально-правового регулювання, щодо розбудови і модернізації місцевого самоврядування в країні. Здійснення такої політики має бути раціональним і послідовним, відповідати засадам конституційного ладу та міжнародним зобов'язанням держави, бути орієнтованим на пріоритет прав людини та забезпечення спроможності територіальних громад.

Попередньо підсумовуючи, слід констатувати, що сьогодні в Україні не може бути дотримано всіх умов, необхідних для комплексного та послідовного впровадження доброго урядування, е-урядування, е-демократії. Однак, створення інфраструктурної, ресурсної, правової складових е-урядування, е-демократії здійснюється в основному та / або, у тому числі, завдяки процесам муніципального управління, що здійснюється за посередництвом інституту місцевого самоврядування.

Відтак, одним з провідних акторів формування та реалізації муніципально-правової політики у сфері запровадження доброго урядування, е-урядування, е-демократії в Україні та рушійною силою її практичного втілення стають органи місцевого самоврядування. При цьому, процес пошуку власної оптимальної моделі організації місцевого самоврядування в Україні не завершено. Про це, свідчить перегляд чинного законодавства у цій сфері, навіть під час дії воєнного стану в Україні.

Упорядкування чинного законодавства у сфері організації і діяльності місцевого самоврядування, їх взаємовідносин з органами державної (зокрема, й виконавчої) влади, перерозподілу повноважень (зокрема, й вирішення питання «підміни» органами державної виконавчої влади виконавчих органів місцевого самоврядування), визначення чітких меж їх діяльності та відповідальності, контролю за діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування здатні вивести державу і суспільство на цілісне і,

що не менш важливо, єдине розуміння місця і ролі місцевого самоврядування в Україні.

З одного боку, таке упорядкування може сприяти вивільненню органів місцевого самоврядування від постійної «боротьби за місце під сонцем» і забезпечити широкі можливості участі у формуванні та реалізації муніципально-правової політики у сфері доброго урядування, е-урядування та е-демократії. З другого боку, це відкриє ширші можливості для громади, сприятиме підвищенню ініціативності, готовності до дій, а також чіткому розумінню власної відповідальності та законних вимог, які вони мають право пред'являти відповідальній владі.

З наведеного очевидно, що правовий режим воєнного стану визначає необхідність адаптації політико-правового середовища, упровадження цифрових технологій для управління кризовими ситуаціями, зміцнення взаємодії між владою та громадянським суспільством.

При цьому, у повоєнний період важливо продовжувати розвивати інноваційно-орієнтовану муніципально-правову політику, зосереджуючись на адаптації до нових умов, захисті прав і безпеці громадян, гуманітарних та соціальних ініціативах, а також використанні цифрових технологій для організації управління та контролю. Органи місцевого самоврядування у цьому процесі відіграють важливу роль. Водночас, необхідно враховувати й наявні виклики та загрози, зокрема, такі, як нестача фінансових та інших ресурсів, незавершеність процесу децентралізації, потреба у перегляді та оновленні правових механізмів зміцнення взаємодії між владою та громадянським суспільством.

При цьому, формування виваженого та оптимального фреймворку муніципально-правової політики в Україні в умовах воєнного стану та у повоєнний період визначається низкою ключових аспектів, що обумовлюють важливість цього процесу.

1) *адаптація до умов правового режиму воєнного стану*, що, зокрема, передбачає упровадження гнучких правових механізмів. Йдеться про те, що у

контексті правового режиму воєнного стану існує необхідність у розробці гнучких та ефективних механізмів реагування. Досить часто саме швидкість реакції органів місцевого самоврядування та відповідних органів державної влади є ключовими для забезпечення ефективного управління та безпеки громадян, об'єктів інфраструктури, житлового фонду тощо;

2) *комплексні та конкретні заходи гарантування прав та безпеки громадян* (не лише найбільш незахищених, постраждалих від війни, а всіх громадян). Йдеться, насамперед, про спільну діяльність усіх суб'єктів (органи влади, представники бізнесу, неурядові неприбуткові організації та ін.), що здатні забезпечити такі заходи шляхом надання тієї чи іншої підтримки, допомоги (створення відповідних програм, проєктів тощо);

3) *гуманітарна катастрофа (криза) та соціальне забезпечення* визначають спрямування значних ресурсів на відновлення. Йдеться про те, що в умовах правового режиму воєнного стану, важливо зосередити увагу на відновленні соціальної інфраструктури, житлового фонду та інших сфер, що постраждали найбільше і є критично важливими. Муніципально-правова політика повинна передбачати конкретні заходи щодо надання гуманітарної допомоги та підтримки для відновлення зруйнованих територій протягом тривалого часу;

4) *співпраця між владою та громадянським суспільством*, що передбачає відкритий діалог, ініціативу та усвідомлену відповідальність всіма суб'єктами. Йдеться, зокрема, про важливість стимулювання відкритого діалогу між органами влади та громадянами, а також посилення механізмів громадської участі в прийнятті рішень щодо відбудови та відновлення, врахування потреб, інтересів та думки громади;

5) *ефективне використання ресурсів*, що передбачає оптимізацію як фінансових, матеріальних, так і інших ресурсів. Йдеться про формування певної рамки муніципально-правової політики, що повинна бути спрямована на ефективне використання обмежених ресурсів у відбудові та відновленні. Це передбачає оптимізацію фінансових, матеріальних ресурсів, а також

людського капіталу для максимально можливого у наявних умовах покращення стану постраждалих територій;

б) децентралізація та формування спроможного місцевого самоврядування, що проявляється, зокрема, в зміцненні ролі муніципальної влади, що може бути реалізована, як через органи та посадових осіб місцевого самоврядування, так і за допомогою форм безпосередньої партисипативної локальної демократії. Йдеться про те, що в контексті воєнного стану подальша оптимальна децентралізація та активна участь місцевих громад у прийнятті рішень є ключовими для ефективного вирішення надскладних проблем;

г) стратегічне планування або систематична, науково обґрунтована, цілеспрямована комплексна діяльність із підготовки до майбутнього, яке настає вже сьогодні. Йдеться, зокрема, про важливість включення стратегічного планування в муніципально-правову політику воєнного часу, спрямовану на повоєнний період. Розробка довгострокових стратегій дозволить країні підготуватися до майбутніх викликів та забезпечити сталість та стійкість в умовах відновлення.

Таким чином, у формуванні та реалізації муніципально-правової політики в Україні ключовими є різні суб'єкти або актори (не лише держава) і це її специфіка. Сучасні тенденції визначають необхідність та неминучість участі місцевого самоврядування, представників громадянського суспільства та територіальних громад у цьому процесі. Дійсно, протягом останніх років держава активно співпрацює з органами місцевого самоврядування для розробки та впровадження ефективних муніципально-правових рішень, намагаючись, при цьому, враховувати інтереси територіальних громад та представників громадянського суспільства для створення справедливого та ефективного правового простору.

Майбутні ролі означених у дослідженні суб'єктів визначаються потребами суспільства та динамікою змін у державному та муніципальному управлінні. Передбачаємо, зростання важливості активної участі громадян та

їхніх представників у формуванні муніципально-правової політики, що сприятиме створенню більш демократичного, відповідального, ініціативного та прозорого суспільства. У цьому контексті органи місцевого самоврядування не лише реалізують різні напрями муніципально-правової політики, а й перетворюються на ініціаторів та «режисерів» інноваційних рішень. Співпраця між органами публічної влади та представниками громадянського суспільства і є тим ключовим елементом успішної муніципально-правової політики в майбутньому.

Крім того, вирішального значення в сфері формування та реалізації муніципально-правової політики у найближчому майбутньому набуватиме науково-дослідницька підтримка. А значить сьогодні вкрай важливо забезпечити належне і достатнє фінансування досліджень, спрямованих на розробку оптимальних стратегій та інструментів для вдосконалення різних напрямів муніципально-правової політики (пам'ятаємо про комплексність самих питань місцевого значення). Може йтися, зокрема, про фінансування наукових програм, проєктів, що спрямовані на вивчення потреб громад та розробку інноваційних методів муніципального управління територіями, створення комфортного та безпечного середовища для всіх і кожного. Забезпечення фінансової підтримки для наукових інститутів, університетів та незалежних дослідницьких організацій сприятиме створенню обґрунтованих рекомендацій та інноваційних підходів до управління та використання місцевих ресурсів. Такий підхід сприятиме вдосконаленню муніципально-правової політики, забезпечуючи більш ефективно та стале місцеве управління в умовах сучасних викликів.

5. Правове регулювання праці при наданні освітніх послуг в галузі інформаційних технологій та його адаптація до потреб цифрової економіки в Україні

Сьогодні вже неможливо уявити сучасний світ без цифрових технологій. Вони «пронизують» усі сфери життєдіяльності людини (освіта, наука, медицина, промисловість, транспорт, сфера обслуговування, екологія й охорона навколишнього середовища тощо). Високорозвинені країни світу, як і країни з перехідною економікою, активно впроваджують цифровізацію у національні економічні системи.¹⁷⁶

Український інститут майбутнього, аналізуючи світові тренди до 2030 року, зазначає, що новітні технології (Big data (BD), хмарні технології, штучний інтелект (AI), роботизація, дрони, кібернетизація людини та інші) зумовлять суттєві зміни у різних галузях економіки: транспорт, логістика, фінтех-індустрія, промисловість, маркетинг, мистецтво тощо. Зокрема в освіті вони впровадять нано-, біо-, інфо- й когнітивну систему навчання, мобільні додатки для навчання, онлайн-освіту, технології для розпізнавання емоцій, візуалізацію, наприклад космосу, мозку або давніх цивілізацій, за допомогою VR і AR.¹⁷⁷

Погоджуємося з академіком НАПН України С. Сисоевою, яка зазначає, що цифрові технології в сучасному світі – це не тільки інструмент, а й середовище існування, що відкриває нові можливості для навчання у зручний час, безперервної освіти, проєктування індивідуальної освітньої траєкторії,

¹⁷⁶ Олена Серета, Алла Юшко. Нові види договорів у сфері праці: гіг-контракти, трудові договори з нефіксованим робочим часом. *Соціально-трудова права і виклики цифровізації*: монографія / кол. авт.; за ред. Я. В. Сімутіної, М. М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2023. С. 253.

¹⁷⁷ Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою: Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/anal%D1%96z-sv%D1%96tovix-trend%D1%96v-do-2030e.html>

перетворення споживачів електронних ресурсів на їх творців тощо. Цифровізація спрямована на підготовку фахівців, які гарантовано будуть затребувані на ринку праці, легко і вільно володітимуть мобільними й інтернет-технологіями, а також орієнтуватимуться на безперервне навчання (підвищення кваліфікації) засобами цифрових технологій.¹⁷⁸

Серед основних проблем, які перешкоджають розвитку в Україні цифрових трендів та трансформації української економіки в цифрову, експерти Українського інституту майбутнього називають нерівний доступ громадян до цифрових технологій і нових можливостей (цифрові розриви).¹⁷⁹

У 2016 році за ініціативою Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, завдяки участі світових лідерів «цифрового» ринку (Cisco, IBM, Intel, Oracle, Deloitte, SAP, Ericsson, MasterCard, Vodafone, Kyivstar, Lifecell, International Data Corporation), вітчизняних консультантів та експертів, а також ГО «ХайТек Офіс», був розроблений «Цифровий порядок денний України – 2020». Концептуальні засади (версія 1.0) – документ, який визначає ключові політики, першочергові сфери, ініціативи та проекти «цифровізації» України на найближчі роки.¹⁸⁰

Дослідниками Цифрової адженди України були поставлені досить амбітні цілі: (1) стимулювати економіку та залучити інвестиції; (2) закласти основу для трансформації секторів економіки в конкурентоспроможні та ефективні («цифрова» економіка, «цифровізація» бізнесу, промисловості); (3) зробити «цифрові» технології доступними; (4) створити нові можливості для реалізації людського капіталу, розвитку інноваційних, креативних і

¹⁷⁸ Сисоева Світлана. Цифровізація освіти: педагогічні пріоритети. *Освіта і суспільство*. 2021. № 10-11. С. 8-9.

¹⁷⁹ Україна 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою: Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#summary>

¹⁸⁰ Цифрова адженда України – 2020. URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>

«цифрових» індустрій та бізнесу; (5) розвинути та захопити світове лідерство щодо експорту «цифрової» продукції та послуг.¹⁸¹

Безперечно, глобалізація і цифровізація суспільства не могла не вплинути на наукову й освітню сфери діяльності, систему освіти, організацію та технології освітнього процесу. Інноваційна модель розвитку виробництва, на яку орієнтується державна політика зайнятості, передбачає створення умов для збільшення обсягу інвестицій у промисловість, забезпечення модернізації виробництва й інфраструктури тощо, які неможливі без трансформації змісту освіти на основі компетентнісного підходу, модернізації професійно-технічної освіти, а також підготовки конкурентоспроможних працівників, здатних задовольнити високі вимоги сучасного ринку праці. А це, в свою чергу, потребує професійного зростання освітян, формування у них цифрових навичок та умінь використовувати їх у професійній діяльності.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р була схвалена Концепція розвитку цифрових компетентностей (далі – Концепція) та затверджено план заходів з її реалізації.¹⁸²

У Загальних положеннях Концепції визначено, що *цифровою компетентністю* є динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, інших особистих якостей у сфері інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність із використанням таких технологій.

Основними проблемами на шляху розвитку цифрових компетентностей, які потребують розв’язання в рамках цієї Концепції, є відсутність, зокрема, системи й опису цифрової компетентності (рамки цифрової компетентності), а також вимог до рівнів володіння цифровими навичками та цифровими компетентностями різних категорій працівників; єдиних підходів до

¹⁸¹ Там само, с. 4.

¹⁸² Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>

визначення цифрових компетентностей у професійних стандартах та єдиних вимог до освітніх програм з розвитку інформаційно-цифрової компетентності фахівців різних професій; єдиних вимог до цифрових компетентностей в системі освіти; вимог до цифрової компетентності в професійних стандартах та ін.

Концепцією передбачено, що формування і розвиток цифрових навичок та цифрових компетентностей в суспільстві може бути досягнуто шляхом:

- здобуття особою цифрової освіти з використанням інформаційних ресурсів, нових освітніх технологій та цифрових освітніх ресурсів, спрямованих на підвищення рівня цифрових навичок та цифрових компетентностей;

- забезпечення безперервного розвитку професійних цифрових компетентностей для фахівців в системі підвищення кваліфікації різних галузей діяльності;

- створення Єдиного державного веб-порталу цифрової освіти «Дія. Цифрова освіта»;

- розроблення заходів щодо впровадження цифрових засобів доведення інформації (телебачення, соціальні мережі, трансляція в Інтернеті тощо).

Варто вказати, що ці напрямки вже активно реалізуються.

У країнах ЄС цифрова компетентність (або цифрова грамотність) визнана однією з 8 ключових компетенцій для повноцінного життя та діяльності.

Об'єднаним дослідницьким центром Європейської Комісії була розроблена й оприлюднена у 2013 році Європейська система цифрової компетентності громадян, відома також як Digital Competence (DigComp). Вона стала орієнтиром для багатьох ініціатив із цифрової компетентності як на загальноєвропейському рівні, та і на рівні держав-членів ЄС.¹⁸³

¹⁸³ Ріна Вуорікарі, Ів Пюні, Стефані Карретеро, Лів ван ден Бранде. DigComp 2.0: Система цифрової компетентності громадян. Етап 1 оновлення: концептуальна еталонна модель. Об'єднаний дослідницький центр Європейської Комісії. Звіт за проектом «Наука для політики».2016. URL: <https://binpo.com.ua/wp-content/uploads/2021/04/DigComp-2.0->

У 2016 році Європейська Комісія презентувала оновлену концептуальну еталонну модель для Системи цифрової компетентності громадян, яка складається з основних 5 блоків компетенцій (1 - Інформація та уміння працювати з даними; 2 - Комунікація та співробітництво; 3 - Створення цифрового контенту; 4 - Безпека; 5 - Розв'язання проблем) та всього 21 компетенції, що входить до цих блоків.

У 2020 році Європейською Комісією затверджено План дій з цифрової освіти на 2021-2027 роки, метою якого було врахування викликів, що зумовлені гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2. Цей План передбачив два пріоритетних напрями:

по-перше, прискорення розвитку ефективних цифрових освітніх екосистем, що потребує наявності розвинутої інфраструктури, зв'язку і цифрового обладнання, ефективного планування та розвитку цифрового потенціалу, включаючи сучасні організаційні можливості, підготовлених наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників, які володіють цифровими компетентностями, високоякісного освітнього наповнення, інструментів і безпечних платформ, що відповідають стандартам приватності й етики та є зручними для користувачів, застосування допоміжних технологій для осіб з інвалідністю;

по-друге, розвиток цифрових умінь і компетентностей для цифрової трансформації, зокрема базових цифрових умінь і компетентностей, починаючи з дошкільного віку, поглиблених цифрових навичок, підготовка більшої кількості фахівців у цій сфері, зокрема з урахуванням гендерного балансу.

[%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0-
%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97-
%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82
%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-
%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD.pdf](#)

У Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р, серед основних завдань, спрямованих на встановлення довіри громадян, держави й бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності закладів вищої освіти, зазначені такі, як-то: створення умов для розвитку інновацій, ефективне впровадження нових знань і технологій за участю закладів вищої освіти; цифрова трансформація процесів управління, регулювання та моніторингу в закладах вищої освіти та ефективне використання цифрових (дистанційних) технологій в освітньому процесі; розроблення стандартизованих цифрових інструментів для вимірювань результатів навчання та перевірки на академічну доброчесність тощо.¹⁸⁴

Початок повномасштабного вторгнення РФ на територію України і введення воєнного стану також підсилює значення цифрової освіти, оскільки виховні й навчальні заклади, а також підприємства, органи влади й місцевого самоврядування, що опинилися на території бойових дій або поряд із ними, вимушені працювати в онлайн режимі, аби зберегти життя людей і, при цьому, забезпечити нормальне існування у складних життєвих обставинах.

Таким чином, можна стверджувати, що актуальним сьогодні є не лише питання підготовки фахівців у різних сферах професійної діяльності, які б володіли необхідними цифровими навичками, а й проблема наявності підготовлених викладачів, оновлених методик викладання з використанням цифрових технологій у навчальному процесі. У випадку незабезпечення умов до створення сучасного цифрового освітнього середовища заклади вищої освіти будуть не здатні задовольнити потреби ринку праці.

Традиційно в Україні для встановлення кваліфікаційних вимог до працівників різних професій у різних галузях економіки, крім законів, розробляються і застосовуються довідники кваліфікаційних характеристик.

¹⁸⁴ Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#top>

Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників є систематизованим за видами економічної діяльності збірником описів професій, які наведено у Класифікаторі професій. Довідник визначає перелік основних робіт, що властиві тій або іншій посаді, та забезпечує єдність у визначенні кваліфікаційних вимог щодо певних посад. Довідник є нормативним документом, обов'язковим з питань управління персоналом на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності та видів економічної діяльності.¹⁸⁵

Сьогодні в Україні розроблено й впроваджено понад 90 галузевих довідників кваліфікаційних характеристик різних професій. Проте науково-педагогічні та педагогічні працівники досі не мають такого документу. У цьому аспекті слід нагадати, що наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 1 червня 2013 року № 665 були затверджені кваліфікаційні характеристики професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів.¹⁸⁶ Однак проіснували вони недовго – трохи більше року, та у зв'язку з прийняттям у 2014 р. нового Закону України «Про вищу освіту» ці характеристики втратили чинність.¹⁸⁷

На наш погляд, потреба у розробці такого нормативного акту не зникла. Кваліфікаційні характеристики посад педагогічних та науково-педагогічних працівників закладів освіти дозволяють створити дієвий механізм розмежування трудових функцій і відповідальності таких працівників, забезпечити єдиний підхід до визначення їх посадових обов'язків і

¹⁸⁵ Про затвердження Випуску 1 «Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 29.12.2004 № 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04#Text>

¹⁸⁶ Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів: наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.06.2013 № 665. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0665729-13#Text>

¹⁸⁷ Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 1 червня 2013 року № 665: наказ Міністерства освіти і науки України від 17.10.2014 № 1183. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1183729-14#Text>

кваліфікаційних вимог, що до них висуваються. Оскільки кваліфікаційні характеристики є нормативними актами, вони можуть слугувати основою для розробки посадових інструкцій, що містять конкретний перелік посадових обов'язків працівників з урахуванням особливостей організації праці та управління, їх прав, відповідальності та компетентності.

У зв'язку з викладеним вважаємо за доцільне розробити й затвердити Довідник кваліфікаційних характеристик професій педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів освіти.

Кожна кваліфікаційна характеристика містить три розділи: «Завдання та обов'язки», «Повинен знати» і «Кваліфікаційні вимоги». У розділі «Завдання та обов'язки», як правило, міститься перелік основних трудових функцій, що можуть бути повністю або частково доручені працівникові певної посади з урахуванням технологічної однорідності та взаємозв'язку робіт, що дозволяють забезпечити оптимальну спеціалізацію за посадами керівника, професіонала та фахівця.

У розділі «Повинен знати» містяться основні вимоги, що висуваються до працівника щодо професійних знань, а також знань законодавчих та інших нормативних правових актів, положень, інструкцій та інших документів, методів і засобів, які працівник повинен застосовувати при виконанні посадових обов'язків.

У розділі «Кваліфікаційні вимоги» визначається необхідний для виконання посадових обов'язків рівень професійної підготовки працівника, що підтверджується документами про освіту, а також вимоги до стажу роботи.

Раніше чинний наказ МОН України від 1 червня 2013 року № 665 передбачав, що у кваліфікаційній характеристиці посади педагогічного або науково-педагогічного працівника навчального закладу мають бути відображені його компетентності. При цьому під компетентністю розуміється якість дій працівника, що забезпечують адекватне й ефективне вирішення професійно важливих предметних завдань, які мають проблемний характер, а

також готовність нести відповідальність за свої дії. Головними складовими компетентності педагогічних і науково-педагогічних працівників були визначені професійна, комунікативна, інноваційна і правова компетентності.¹⁸⁸

Так, *професійною компетентністю* є якість дії працівника, що забезпечує ефективність вирішення професійно-педагогічних проблем і типових професійних завдань, які виникають у реальних ситуаціях педагогічної чи науково-педагогічної діяльності, і залежить від кваліфікації, загальноприйнятих цінностей моралі та етики, володіння освітніми технологіями, технологіями педагогічної діагностики (опитування, індивідуальні та групові інтерв'ю) та психолого-педагогічної корекції, життєвого досвіду, постійного удосконалення та впровадження у практику ідей сучасної педагогіки, методів навчання та викладання навчальних дисциплін і предметів, використання наукової літератури та інших джерел інформації для створення сучасних форм навчання, впровадження оціночно-ціннісної рефлексії.

Інформаційна компетентність – це якість дій працівника, що забезпечують ефективний пошук, структурування інформації, її адаптацію до особливостей педагогічного процесу і дидактичних вимог, формулювання навчальної проблеми різними інформаційно-комунікативними способами, кваліфіковану роботу з різними інформаційними ресурсами, професійними інструментами, готовими програмно-методичними комплексами, що дозволяють проєктувати рішення педагогічних проблем і практичних завдань, використання автоматизованих робочих місць педагогічного та науково-педагогічного працівника в освітньому процесі; регулярну самостійну пізнавальну діяльність, готовність до ведення дистанційної освітньої діяльності, використання комп'ютерних і мультимедійних технологій,

¹⁸⁸ Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів: наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.06.2013 № 665. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0665729-13#Text>

цифрових освітніх ресурсів в освітньому процесі, ведення документації навчального закладу на електронних носіях.

Комунікативна компетентність – якість дії працівника, що забезпечує ефективний прямий та зворотній зв'язок з особою, яка навчається, контакт з учнями (вихованцями, дітьми) різного віку, студентами, батьками (особами, які їх замінюють), колегами, здатність до розробки стратегії, тактики і техніки взаємодії з людьми, організацію їхньої спільної діяльності для досягнення певних суспільно значимих цілей; здатність переконувати, стверджувати свою позицію; володіння державною мовою, грамотним усним та писемним діловим мовленням, ораторським мистецтвом, професійним етикетом, а також навичками публічної презентації результатів роботи, вміннями обирати відповідні форми і методи презентації.

Під *правовою компетентністю* розуміється якість дії працівника, що забезпечує ефективне використання у професійній діяльності законодавчих та інших нормативних документів органів державної влади для вирішення відповідних професійних завдань.

Очевидно, у майбутньому Довіднику кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів освіти необхідно переглянути зміст інформаційної компетентності з огляду на вимоги цифровізації.

Так, науковці З. Рябова та Г. Єльнікова, досліджуючи зміст професійної компетентності педагогічних працівників в умовах цифровізації, виокремили три блоки (три напрями) її розвитку: формування спроможності особистості до ефективної педагогічної діяльності, зокрема в цифровому форматі; формування та розвиток навичок: професійних (Hard skills); універсальних (Soft skills) та цифрових (Digitalskills); формування навичок успішності: професійної діяльності на основі проектного типу мислення як в реальному, так і в освітньому цифровому форматі. Крім того, обґрунтовуючи напрями трансформації професійного зростання педагогів в умовах надання освітніх послуг засобами електронного зв'язку, авторами було виокремлено основну

умову – пролонговане навчання у формі підвищення кваліфікації, що також є інноваційним.¹⁸⁹

На думку С.В. Толочко, «цифрова компетентність педагога» – це сукупність знань, умінь, здібностей та різноманітних показників застосування цифрових технологій для комунікації, колаборації та професійного розвитку, пов'язана з пошуком, створенням і поширенням цифрових ресурсів, керуванням та організацією використання цифрових технологій в освітньому процесі та здійсненні наукових досліджень, індивідуалізації оцінювання; удосконалює інклюзію, персоналізацію та сприяє активному залученню здобувачів освіти; характеризується креативним та відповідальним використанням цифрових технологій для обробки інформації, спілкування, виготовлення контенту, достатку та вирішення проблем.¹⁹⁰

Вважаємо, що при розробці кваліфікаційних характеристик професій педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів освіти необхідно встановити перелік цифрових навичок і компетенцій, які б стали основою для визначення інформаційної (або цифрової) компетентності педагога.

Не менш актуальною є проблема цифровізації закладів освіти в Україні.

14 серпня 2021 р. набув чинності Закон України від 15 липня 2021 р. № 1667-IX «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» (далі – Закон № 1667-IX), який регламентує організаційні, правові та фінансові засади функціонування правового режиму Дія Сіті.¹⁹¹

¹⁸⁹ Рябова З.В., Єльнікова Г.В. Професійне зростання педагогів в умовах цифрової освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Том 80. № 6. С. 381.

¹⁹⁰ Толочко С. В. Концепція та методика формування науково-методичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 356; Толочко С.В. Цифрова компетентність педагогів в умовах цифровізації закладів освіти та дистанційного навчання. *Вісник* № 13 (169). Серія: Педагогічні науки. 2021. С. 30.

¹⁹¹ Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#top>

Дія Сіті – це спеціальний правовий режим для ІТ-індустрії, що запроваджується з метою прискорення розвитку цифрової економіки в Україні шляхом створення сприятливих умов для ведення технологічного та інноваційного бізнесу, розбудови цифрової інфраструктури, залучення інвестицій і талановитих фахівців, стимулювання розробки вітчизняних інноваційних продуктів у сфері інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій, формування економіки знань у суспільстві.

Відповідно до ст. 3 Закону № 1667-ІХ правовий режим Дія Сіті встановлюється на необмежений строк, але не менш як на 25 років з дня внесення до реєстру Дія Сіті запису про першого резидента Дія Сіті. Протягом цього часу держава гарантує резидентам Дія Сіті чинність такого правового режиму та стабільність його умов, визначених цим Законом, законами України, що визначають особливості оподаткування резидентів Дія Сіті, а також додержання прав і законних інтересів резидентів Дія Сіті та залучених ними фахівців.

Постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1445 були затверджені Порядок подання та розгляду заяви про набуття статусу резидента Дія Сіті і Порядок формування та ведення реєстру Дія Сіті.¹⁹²

Резидентами Дія Сіті можуть бути юридичні особи, зареєстровані на території України, незалежно від їх місцезнаходження і місця провадження господарської діяльності, які відповідно до закону добровільно набули цього статусу, й інформація про це міститься у реєстрі Дія Сіті.

Згідно зі ст. 5 Закону № 1667-ІХ суб'єкт господарювання зможе набутти статусу резидента Дія Сіті, якщо відповідатиме усім передбаченим законом вимогам, а саме:

- 1) провадить один або кілька видів діяльності, здійснення яких стимулюється відповідно до цього Закону;

¹⁹² Деякі питання реалізації положень Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»: постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1445. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1445-2021-%D0%BF#Text>

2) розмір середньої місячної винагороди залученим працівникам та гіг-спеціалістам кожного календарного місяця становить не менше, ніж еквівалент 1200 євро за офіційним курсом гривні щодо євро, встановленим Національним банком України;

3) середньооблікова кількість працівників та гіг-спеціалістів юридичної особи (у разі залучення) за підсумками кожного календарного місяця становить не менше дев'яти осіб;

4) сума кваліфікованого доходу юридичної особи, отриманого за перших три календарних місяці, наступні за місяцем, в якому юридичною особою набуто статус резидента Дія Сіті, становить не менш як 90 відсотків суми її загального доходу за такий період, а сума кваліфікованого доходу, отриманого за кожен календарний рік перебування у статусі резидента Дія Сіті, становить не менш як 90 відсотків суми загального доходу юридичної особи за той самий період (за наявності загального доходу);

5) щодо юридичної особи відсутні обставини, передбачені частиною другою цієї статті (зокрема, не можуть бути резидентами Дія Сіті юридичні особи, зареєстровані на території іншої держави, або в статутному капіталі яких 25 % і більше належить державі Україна чи територіальній громаді, неприбуткові організації, юридичні особи, в статутному капіталі яких є частка держави-агресора, та інші).

До видів діяльності, здійснення яких стимулюється державою шляхом створення правового режиму Дія Сіті, закон відносить: (1) розробку й підтримку програмного забезпечення, комп'ютерних ігор; (2) надання «хмарних» послуг та онлайн-сервісів (SaaS тощо); (3) R&D у сфері ІТ та телекому; (4) навчання комп'ютерній грамотності, програмуванню, тестуванню та технічній підтримці ПЗ; (5) маркетингову діяльність щодо програм, розроблених у межах Дія Сіті; (6) кіберспорт, діяльність, пов'язану з

обігом віртуальних активів, кібербезпеку, розробку та впровадження робототехніки.¹⁹³

Чим же привабливий режим Дія Сіті для суб'єктів господарювання? Перш за все пільговим оподаткуванням договорів з гіг-спеціалістами, а також можливістю укладення гіг-контрактів – особливого виду договорів, за допомогою яких резиденти Дія Сіті залучають до роботи потрібних їм фахівців.

Закон № 1667-ІХ визначає, що гіг-контракт – *це цивільно-правовий договір*, за яким гіг-спеціаліст зобов'язується виконувати роботи та/або надавати послуги відповідно до завдань резидента Дія Сіті як замовника, а резидент Дія Сіті зобов'язується оплачувати виконані роботи та/або надані послуги і забезпечувати гіг-спеціалісту належні умови для виконання робіт та/або надання послуг, а також соціальні гарантії, передбачені розділом V цього Закону.

Однак дослідження і порівняльний аналіз норм Закону № 1667-ІХ, що регламентують зміст гіг-контракту (статті 17–24), із положеннями трудового законодавства дозволяють зробити висновок про двоїсту юридичну природу цього договору, оскільки він містить в собі і трудо-правові ознаки, і цивільно-правові.¹⁹⁴

Тож гіг-контракт за своєю юридичною природою є певним гібридом, оскільки поєднує у собі здебільшого елементи трудового договору з елементами цивільно-правового договору, пов'язаного з працею.¹⁹⁵

Одним із видів господарської діяльності, при здійсненні якої згідно з законом може застосовуватися режим Дія Сіті, є *освітня діяльність* у галузі

¹⁹³ Ukraine IT Report 2021. URL: <https://itukraine.org.ua/results-of-a-national-study-of-the-it-industry.html>

¹⁹⁴ Олена Серета, Алла Юшко. Нові види договорів у сфері праці: гіг-контракти, трудові договори з нефіксованим робочим часом. *Соціально-трудова права і виклики цифровізації*: монографія / кол. авт.; за ред. Я. В. Сімутіної, М. М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2023. С. 258.

¹⁹⁵ Там само, с. 262.

інформаційних технологій, зокрема надання вищої, фахової передвищої та професійно-технічної освіти за такими спеціальностями як комп'ютерні науки, інформаційні системи та технології, комп'ютерна інженерія, кібербезпека, наука про дані, а також надання інших видів освіти, а саме: навчання комп'ютерній грамоті (цифровій грамотності), що включає послуги з навчання цифровій грамотності, розробленню, модифікації, тестуванню та технічній підтримці програмного забезпечення, у тому числі комп'ютерні ігри, навчання бізнес аналізу (для цілей розроблення, модифікації, тестування та технічної підтримки програмного забезпечення), побудові графічних інтерфейсів, організації процесів з контролю якості, системному адмініструванню, проєктному менеджменту, розробці документації (пункт 4 част. 4 ст. 5 Закону № 1667-IX).

Станом на 29 грудня 2023 року резидентами Дія Сіті є 807 компаній,¹⁹⁶ які надають послуги у сфері інформаційних технологій, реклами, дизайну тощо, однак серед них нема жодного закладу освіти. На наш погляд, це можна пояснити неможливістю навчальних закладів виконати обов'язкові вимоги, передбачені законом для набуття статусу резидента Дія Сіті, що, в свою чергу, не дозволяє їм скористатися перевагами спеціальних умов оподаткування, встановлених для таких суб'єктів господарювання.

По-перше, вітчизняні заклади освіти неспроможні забезпечити той розмір щомісячної середньої заробітної плати своїм працівникам, котрий вимагає Закон № 1667-IX (не менше, ніж еквівалент 1200 євро за офіційним курсом гривні щодо євро, встановленим НБУ).

По-друге, значна кількість закладів освіти в Україні функціонують як державні чи комунальні навчальні заклади і мають статус неприбуткових установ та організацій, що є обставиною, яка взагалі виключає можливість реєстрації резидентом Дія Сіті.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Реєстр Дія.City. URL: <https://city.diia.gov.ua/registry/resident>

¹⁹⁷ Юшко А.М. Правовий режим Дія Сіті в освітній діяльності: проблеми реалізації. *Інноваційний процес: перспективи євроінтеграції*: Збірник наукових праць НДІ ПЗІР НАПрН України, за матеріалами Круглого столу з нагоди 30-ї річниці з дня заснування

А втім, навіть якщо припустити, що недержавний заклад освіти здобув статус резидента Дія Сіті, чи зможе він послуговуватися його пільгами чи перевагами?

Національне законодавство встановлює досить високі вимоги до суб'єктів здійснення освітньої діяльності. Так, наприклад, відповідно до ст. 24 Закону України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII «Про вищу освіту» освітня діяльність у сфері вищої освіти провадиться закладами вищої освіти, закладами фахової передвищої освіти (з підготовки фахівців ступенів молодшого бакалавра та бакалавра) та науковими установами (з підготовки фахівців ступенів магістра та/або доктора філософії) на підставі ліцензій, що видаються центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки, відповідно до закону.¹⁹⁸

Згідно з п. 23 Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187, всі особи, залучені здобувачем ліцензії (ліцензіатом) до провадження освітньої діяльності, діють за відповідними трудовими договорами (угодами). Здобувач ліцензії (ліцензіат) забезпечує наявність трудових договорів (контрактів) у письмовій формі з усіма керівниками, педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками.¹⁹⁹

Тобто залучення до роботи працівників закладів освіти має відбуватися лише шляхом укладення з ними трудових договорів (контрактів), і це є однією з обов'язкових вимог, встановлених законодавством, для отримання ліцензії на провадження освітньої діяльності.

Національної академії правових наук України (м. Харків, 24 березня 2023 року) / за ред. С.В. Глібка, І.В. Подрез-Ряполової. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2023. С. 50-59. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/conf_24.03.2023.pdf

¹⁹⁸ Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

¹⁹⁹ Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1187 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24.03.2021 № 365). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF#Text>

Стаття 25 Закону України «Про вищу освіту» передбачає акредитацію освітніх програм навчальних закладів.

Відповідно до п. 2 Положення про акредитацію закладів вищої освіти і спеціальностей у закладах вищої освіти та вищих професійних училищах, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2001 р. № 978, акредитація закладу вищої освіти – це державне визнання його статусу (рівня акредитації). Акредитація напряму підготовки, спеціальності у закладі освіти (відокремленому підрозділі закладу освіти) за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем – це державне визнання відповідності рівня підготовки (перепідготовки) фахівців державним вимогам до напряму підготовки, спеціальності та закладу вищої освіти, затвердженим МОН. З метою визначення відповідності діяльності закладу освіти щодо підготовки (перепідготовки) фахівців з вищою освітою за напрямами підготовки, спеціальностями, які зазначені в ліцензії, державним вимогам проводиться акредитаційна експертиза.²⁰⁰

Одним із документів, який має подаватися закладом освіти на акредитацію, є звіт про свою діяльність за напрямом підготовки, спеціальністю, що акредитується, в якому підтверджується відповідність кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення ліцензійним умовам надання освітніх послуг у сфері вищої освіти, а також відповідність якісних характеристик підготовки фахівців державним вимогам тощо.

Згідно з п. 1.3. наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13 червня 2012 р. № 689 «Про затвердження Державних вимог до акредитації напряму підготовки, спеціальності та вищого навчального закладу» чисельність науково-педагогічних (педагогічних) працівників, що обслуговують спеціальність і працюють у навчальному закладі *за основним*

²⁰⁰ Про затвердження Положення про акредитацію закладів вищої освіти і спеціальностей у закладах вищої освіти та вищих професійних училищах: постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.2001 № 978. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-2001-%D0%BF#Text>

місцем роботи, які займаються вдосконаленням навчально-методичного забезпечення, науковими дослідженнями, підготовкою підручників та навчальних посібників, є одним із критеріїв, що визначають мінімальні нормативи забезпечення вищих навчальних закладів науково-педагогічними та педагогічними кадрами, матеріально-технічною, навчально-методичною, інформаційною базою, якісні характеристики надання освітніх послуг, вимоги до освітньої і наукової діяльності вищого навчального закладу, і виконання яких є підставою для прийняття рішення про акредитацію напряму підготовки, спеціальності та вищого навчального закладу.²⁰¹

Таким чином, працевлаштування працівників закладів освіти шляхом укладання з ними саме трудових договорів (контрактів) є однією з необхідних умов для отримання ліцензії на провадження освітньої діяльності, а також враховується в процесі акредитації освітніх програм.

Закон № 1667-IX зберіг для осіб, залучених до роботи резидентами Дія Сіті, всі ті податкові переваги, які встановлені законом при використанні ФОП-моделі співробітництва.

Так, відповідно до пп. 170.14^{1.2} Податкового кодексу України, винагорода гіг-спеціаліста та заробітна плата особи, що перебуває із резидентом Дія Сіті в трудових відносинах, оподатковується за зниженою ставкою (5 %) податку на доходи фізичних осіб.²⁰² Положення щодо зниженої ставки ПДФО застосовують до загального (річного) оподаткованого доходу у вигляді заробітної плати чи винагороди, що нараховують (виплачують, надають) платнику податку у зв'язку з трудовими відносинами чи у зв'язку з виконанням гіг-контракту, розмір якого *не перевищує* еквівалент 240 тисяч євро за календарний рік за офіційним курсом гривні щодо євро, встановленим

²⁰¹ Про затвердження Державних вимог до акредитації напряму підготовки, спеціальності та вищого навчального закладу: наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13.06.2012 № 689. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1108-12#Text>

²⁰² Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

Національним банком України станом на 1 січня звітного податкового року (пп. 140.14-1.3 ПКУ).

У зв'язку з викладеним можна зробити висновок про те, що оскільки закладам освіти недоцільно залучати до роботи спеціалістів за гіг-контрактами, то передбачені Законом № 1667-IX спеціальні умови оподаткування можуть бути застосовані тільки до працівників, які працюють за трудовими договорами.

На наш погляд, необхідно переглянути вимоги для набуття статусу резидента Дія Сіті щодо суб'єктів господарювання, які здійснюють освітню діяльність у галузі інформаційних технологій, а також змінити підходи до розуміння гіг-контрактів як цивільно-правових договорів. Це дозволило б заохотити до сфери ІТ-послуг більше освітніх компаній, що сприяло б розвитку економіки України.

На підставі викладеного можна зробити такі **висновки**:

З метою створення сучасного цифрового освітнього середовища, визначення професійної компетентності педагога вважаємо за доцільне розробити й затвердити Довідник кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів освіти. При розробці кваліфікаційних характеристик професій педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів освіти необхідно встановити перелік цифрових навичок і компетенцій, які б розкрили суть інформаційної (або цифрової) компетентності педагога.

Реалізація режиму Дія Сіті для суб'єктів господарювання, які здійснюють освітню діяльність у галузі інформаційних технологій, потребує законодавчого перегляду вимог для набуття статусу резидента Дія Сіті. Крім того, визнання гіг-контракту за своєю юридичною природою трудовим договором, а не цивільно-правовим, дозволило б вирішити питання його широкого застосування між закладами освіти та їх працівниками.

6. СПРАВЕДЛИВА ОПЛАТА ПРАЦІ ДЛЯ НАУКОВЦІВ – МОЖЛИВІСТЬ ЗУПИНИТИ ПРОЦЕС ВІДТОКУ НАУКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ЛЮДСЬКОГО РЕСУРСУ ЗА КОРДОН

В умовах євроінтеграційних перетворень в Україні праця залишається основним джерелом доходів для населення, а тому питання оплати праці є важливими для парадигми постіндустріального розвитку всіх економічних систем. Не випадково Конституція України, визначивши загальне право на працю як можливість кожного заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ч. 1 ст. 43), на розвиток цього права надала кожному громадянину право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ч. 4 ст. 43), і право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48)²⁰³.

Наразі в державі, на жаль, усталилася політика низької заробітної плати, що негативно впливає на зростання продуктивності праці. Відтак оплата праці майже не виконує своєї ключової функції – відтворення затраченої енергії людських ресурсів і мотивації трудівників до продуктивної праці. Станом на сьогодні в умовах активних законотворчих перспектив трудового законодавства України в аспекті їх євроінтеграції назріли питання розроблення й впровадження в життя ефективних систем оплати праці, які мають бути націлені на розв'язання завдань розвитку вітчизняної економіки, забезпечення поєднання економічних і соціальних інтересів та цілей окремих співробітників і керівників підприємств. Це потребує застосування нових підходів організації оплати праці з урахуванням специфіки діяльності

²⁰³ Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.

підприємств і накопиченого досвіду вітчизняних і зарубіжних компаній, а також науковців у питаннях оплати праці²⁰⁴.

Питанням оплати праці у галузі трудового права приділяли увагу такі науковці, як М. Бару, Н. Болотіна, В. Бурак, Ю. Бурнягіна, Ю. Верес, Н. Гетьманцева, К. Довбиш, В. Жернаков, Т. Коляда, Ю. Марченко, О. Процевський, Я. Сімутіна та ін. Проте, незважаючи на існування чималої кількості теоретичних і емпіричних напрацювань цих та інших правознавців у сфері оплати праці, не всі аспекти зазначеної проблеми розроблені достатньою мірою. Так, маловивченим залишається питання щодо оплати праці такого спеціального суб'єкта трудового права як науковці, зокрема гідної, справедливої оплати праці, як можливості зупинити процес відтоку наукового потенціалу як людського ресурсу за кордон.

Винятково важлива роль оплати праці в механізмі функціонування ринкової економіки зумовлена тим, що вона має виконувати декілька функцій – відтворювальну і стимулюючу. Саме про них йдеться у Законі України «Про оплату праці», який «визначає економічні, правові та організаційні засади оплати праці працівників, які перебувають у трудових відносинах, на підставі трудового договору з підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та господарювання... а також з окремими громадянами та сфери державного і договірної регулювання оплати праці і спрямований на забезпечення відтворювальної і стимулюючої функцій заробітної плати».²⁰⁵ У пункті 2.2 мотивувальної частини Рішення у справі щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 233 Кодексу законів про працю України від 15.10.2013 №9-рп/2013 уточнює ці положення вищий орган конституційного правосуддя: «винагорода за виконану працівником роботу є джерелом його існування та має забезпечувати для нього достатній, гідний життєвий рівень. Це визначає обов'язок держави створювати належні умови для реалізації громадянами права на працю, оптимізації балансу інтересів сторін трудових відносин, зокрема, шляхом державного регулювання оплати праці; держава передбачає заходи, спрямовані на забезпечення реальної заробітної плати, тобто грошової винагороди

²⁰⁴ Марченко Ю. І. Оптимізація оплати праці в умовах євроінтеграційних змін трудового законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : б. в., 2020. 20 с.

²⁰⁵ Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.

за виконану роботу як еквівалента вартості споживчих товарів і послуг²⁰⁶. Як справедливо зазначав О. І. Процевський, право на працю, її оплату, на належні, безпечні та здорові умови праці, які згідно з Основним Законом становлять правовий статус громадянина, є суб'єктивними правами. Оскільки ці суб'єктивні права існують у нерозривному зв'язку з юридичними обов'язками, покладеними на роботодавця, державу і працівника, до механізму правового регулювання включається весь юридичний інструментарій соціальної галузі, якою є трудове право.²⁰⁷

Право на гідну, справедливу оплату праці також регламентується міжнародними документами Так, за частинами 1 та 3 ст. 23 Загальної декларації прав людини²⁰⁸ кожний працюючий має право на (а) справедливі і сприятливі умови праці і (б) справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людині існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення. Її логічне продовження ч. 1 ст. 25, яка декларує права кожної людини на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який потрібний для підтримки здоров'я та добробуту її сім'ї. Відповідно до ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права²⁰⁹ (ратифікований Українською РСР 19 жовтня 1973 р.²¹⁰), визнане державами-ратифікантами право кожного на справедливі й сприятливі умови праці включає, в тому числі винагороду, що забезпечувала б як мінімум усім трудящим: а) справедливу зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці, причому, зокрема, жінкам повинні гарантуватись умови праці, не гірші від тих, якими користуються чоловіки, з рівною платою за рівну працю; б) задовільне існування для них самих та їх сімей. Стаття 4

²⁰⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Дзьоби Юрія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 233 Кодексу законів про працю України від 15.10.2013 № 9-рп/2013. Офіційний вісник України. 2013. № 84. Ст. 3118.

²⁰⁷ Процевський О. І. Методологічні засади трудового права : монографія. Харків : ХНАДУ, 2014. С. 67.

²⁰⁸ Загальна декларація прав людини : прийнята резолюцією 217 А (III) ГА ООН від 10.12.1948. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015

²⁰⁹ Міжнародний пакт ООН про економічні, соціальні і культурні права 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

²¹⁰ Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : указ Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.1973 №2148-VIII II. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2148-08>

Європейської соціальної хартії (переглянута)²¹¹ (ратифікована Україною 14 вересня 2006 р.²¹²) проголошує право на справедливу винагороду, з метою забезпечення ефективного здійснення якого держави зобов'язуються: а) визнати право працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм та їх сім'ям достатній життєвий рівень; б) визнати право працівників на підвищену ставку винагороди за роботу в надурочний час з урахуванням винятків, передбачених для окремих випадків; в) визнати право працюючих чоловіків і жінок на рівну винагороду за працю рівної цінності; г) визнати право всіх працівників на розумний строк попередження про звільнення з роботи; д) дозволити відрахування із заробітної плати тільки на умовах і в розмірах, передбачених національними законами або правилами чи встановлених колективними договорами або арбітражними рішеннями. Здійснення цих прав досягається шляхом вільного укладання колективних договорів, запровадження встановленого законодавством механізму визначення заробітної плати або вжиття інших заходів, що відповідають національним умовам. Таким чином, у міжнародних документах прямо чи опосередковано закріплене право працівників на гідне існування, що має забезпечуватися рівнем заробітної плати.

Механізм державного регулювання оплати праці в країнах ЄС ґрунтується на співвідношенні таких складників, як-то: (а) середня заробітна плата (ринок робочої сили), (б) розміри тарифних ставок, окладів, доплат і надбавок (колективні договори), (в) форми й системи оплати праці (зокрема, колективно-договірне регламентування на галузевому рівні), (г) загальний порядок індексації доходів, (д) податкова політика (державне регулювання), (е) мінімальна заробітна плата, граничні розміри її зростання в період інфляції.²¹³ Тобто країни Європейського Союзу відмовилися від адміністративних і централізованих планових механізмів та методів установаження заробітної плати, чим відкрили широку дорогу соціальному діалогу. Питання заробітної плати в них зазвичай вирішуються за допомогою

²¹¹ Європейська соціальна хартія (переглянута): Хартія Ради Європи від 03.05.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 51. Ст. 2096.

²¹² Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої) : Закон України від 14.09.2006 № 137-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 43. Ст. 418.

²¹³ Бажан І. І. Організаційно-економічний механізм державного регулювання ефективного використання трудового потенціалу України: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.02.03. Київ, 2004. 18 с.

колективних переговорів або ж індивідуально на рівні підприємства. На підприємствах країн ЄС сьогодні спостерігаємо тенденцію до індивідуального встановлення заробітної плати, що зводиться до наступного, як-то: (а) регламентація процедури врахування цих заслуг, (б) урахування заслуг працівників, а не їх стажу при визначенні персональних надбавок; (в) відмова від індексації зарплати у зв'язку зі зростанням цін; (г) неоднакове підвищення заробітної плати в межах запропонованого приросту загального її фонду; (д) визначення певного розміру мінімального річного заробітку кожному працівникові з урахуванням усіх винагород.

У межах індивідуального підходу до оплати праці виділяють три групи працюючих: (а) усі інші трудівники з мінімальними творчими функціями; на підставі колективного договору вони одержують тверду зарплату і премії за перевиконання планів; (б) представники творчої праці, які вміють приймати нестандартні рішення, впливаючі на ефективність роботи підприємства; їх оплата праці складається з окладу й відсотків від її розміру; (в) трудівники, які мають особливі здібності до праці, володіють інтелектуальною власністю; їх винагороди визначаються індивідуальним контрактом²¹⁴.

В Україні практично створено законодавчо-правову базу впорядкування оплати праці згідно з міжнародними трудовими нормами. Водночас механізми її державного й колективно-договірного регулювання оплати праці ще не спрацьовують у повному обсязі. До того ж на їх функціонування негативно впливає недосконалість реформування грошово-кредитної й податкової системи, явне відставання у формуванні нових суб'єктів господарювання, у створенні повноцінної системи соціального партнерства тощо.²¹⁵

²¹⁴ Марченко Ю. І. Оптимізація оплати праці в умовах євроінтеграційних змін трудового законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : б. в., 2020. 179 с.

²¹⁵ Про Концепцію дальшого реформування оплати праці в Україні : Указ Президента України від 25.12.2000 № 1375/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 52. Ст. 2257.

До проблем, що стосуються оплати праці в євроінтеграційних умовах розвитку економіки України Е. М. Лібанова й О. М. Палій відносять низьку заробітну плату й виплату заробітних плат «у конвертах». Існування цих проблем вони пояснюють такими причинами, як-от: низька ефективність економіки; непослідовність і незбалансованість соціально-економічних реформ; нерозвиненість ринкового середовища і громадських інститутів; відсутність системної політики оплати праці; заміна державних організаційних функцій і механізмів розподільчими; корупція на всіх рівнях управління; брак дієвих механізмів (зокрема страхових) захисту найманих працівників; низький рівень правової культури, у тому числі, відсутність законослухняності в суспільстві; несприятливі умови ведення бізнесу, передусім малого й середнього; поширеність так званих споживацьких та утриманських настроїв.²¹⁶ Як зазначають А. Г. Семенов і Г. О. Закаблук, раціональна організація оплати праці повинна ґрунтуватися на таких принципах, як-от: – забезпечення відповідності заробітної плати вартості робочої сили; – залежність рівня оплати праці від її кількісних і якісних характеристик, а також від підсумкових результатів роботи підприємства; – урахування трудового внеску кожного окремого працівника у формування загальних результатів; – удосконалення існуючої тарифної системи і процесу нормування праці; – гарантування відповідальності керівників усіх рівнів за дотримання чинного законодавства про працю; – координація індивідуальних і колективних інтересів при формуванні фонду оплати праці.²¹⁷

Значну роль у розв'язанні розглядуваних питань відіграє встановлення дієвих механізмів у системі оплати праці, які мають забезпечувати соціальну й економічну справедливість у трудових правовідносинах. Справедливість як ключова умова гідного ставлення до працівника передбачає: а) справедливі і

²¹⁶ Лібанова Е. М., Палій О. М. Ринок праці та соціальний захист : навч. посіб. Київ : Основи, 2004. С. 121.

²¹⁷ Семенов А. Г., Закаблук Г.О. Удосконалення організації оплати праці в акціонерних товариствах. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Економічні науки.* 2012. Вип. 22. Ч.ІІ. С. 55.

сприятливі умови праці; б) справедливу і задовільну винагороду за неї; в) гідне існування працівника та членів його сім'ї; г) можливість об'єднання з метою захисту своїх соціально-економічних інтересів.²¹⁸ Так, згідно з п. 4.1 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України по справі про призначення судом більш м'якого покарання від 02.11.2004 №15-рп/2004: «справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. У сфері реалізації права справедливість виявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення».²¹⁹

Принцип соціальної справедливості будучи однією із загально визнаних цінностей сучасної демократичної суспільної свідомості, що зафіксовано в преамбулі Міжнародного пакту ООН про економічні, соціальні і культурні права, зорієнтований на утвердження рівності соціальних прав кожної особи, скасування необґрунтованих привілеїв, відповідність розміру доходу людини витратам праці та капіталу, захист соціальних та економічних прав і свобод громадян, захист окремих осіб, соціальних верств і прошарків населення, які потрапили в скрутну життєву ситуацію. Відповідно до Декларації МОП основних принципів та прав у світі праці (1988)²²⁰ соціальна справедливість має найбільшу значущість у забезпеченні умов загального й міцного миру. Вона передбачає активну участь людей в економічному житті суспільства, а

²¹⁸ Марченко Ю. І. Справедливість – провідний принцип інституту оплати праці. *Соціальне право*. 2020. № 1. С. 137–142.

²¹⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 №15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. №45. Ст. 2975.

²²⁰ Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці : ухвал. Міжнародною конференцією праці 18.06.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_260

також адекватну соціально-економічну підтримку тих, хто ще не встиг стати учасниками виробничих відносин (діти, підлітки, учні); хто не може брати участь у виробничому процесі з об'єктивних причин (інваліди, вагітні, багатодітні матері і т.п.); хто вибув із сфери виробництва (або був витіснений з неї) за віком, у зв'язку з втратою працездатності тощо. Це принцип, який реально пронизує всі сфери людської діяльності, бо є в змістовному плані нормативно-правовою основою легітимації органів державної і політичної влади. Він виступає базисом соціокультурної динаміки і діяльності соціальних інститутів, формування і становлення соціальних зв'язків і відносин у суспільстві, одним із факторів ідеології, що базується на необхідності «нерівноправних» взаємин між індивідами. Реалізація цього принципу в суспільстві означає, що при цьому здійснюється справедливий: розподіл діяльності; розподіл доходів; розподіл праці; розподіл соціальних благ (прав, можливостей, влади); розподіл винагород, визнань; розподіл рівня та якості життя; розподіл інформації та культурних цінностей. Тобто справедливість є загально визнаною цінністю сучасного демократичного суспільства.

Конституція України, визнавши державу демократичною, соціальною та правовою, спрямувала свою діяльність на справедливу політику зайнятості, гідну оплату праці, справедливе оподаткування, соціальний захист. При цьому Основний Закон категорією «справедливість» не оперує, обмежуючись тільки нормою, за якою бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами (ч. 1 ст. 95). Кодекс законів про працю України також не містить прямо закріпленого принципу справедливості. Проте зазначений принцип лежить в основі втілення конституційного права на заробітну плату в нормах Кодексу, зокрема: гарантування права на оплату праці не нижче встановленого державою мінімального розміру (ст. 2); гарантуванні оплати праці на рівні не нижче, ніж середній заробіток за попередньою роботою у випадках тимчасового

переведення працівника на іншу роботу (ст. 33); визначення критеріїв для розміру заробітної плати (ст. 94); гарантування мінімальної заробітної плати та її індексації (ст. 95); гарантування можливості застосування різних систем оплати праці (статті 96–98); гарантування оплати праці сумісникам (ст. 100¹) та при суміщенні посад (ст. 105)²²¹ та ін.

Перед трудовим законодавством за нинішніх умов стоїть завдання зробити правове регулювання праці соціально справедливим, адекватно відображаючим реалії суспільного життя, одночасно зберігши соціальне призначення трудового права, максимально захистивши інтереси працівника як найбільш уразливої сторони трудового договору. Ця мета може бути досягнута лише за умови високої внутрішньої організації системи трудового права, несуперечливості закладеного в її підґрунтя нормативно-правового матеріалу, ефективного поєднання норм цієї галузі права з приписами інших галузей.²²²

У правовому регулюванні оплати праці справедливість, на думку М. О. Пижової, має розглядатися як: 1) ціннісна орієнтація (справедливість у такому разі встановлює відповідність винагороди зробленій праці, тобто не пов'язана у такому випадку із вирішенням загальних соціальних проблем, а скоріше локальних. Водночас, на думку вченої, ключовим у формуванні відчуття справедливості є не розмір заробітної плати, а суб'єктивна оцінка працівника. Саме працівники доволі часто пов'язують відчуття справедливості із пропорційністю між особистим трудовим внеском, кваліфікацією, кінцевим результатом роботи та розміром заробітної плати); 2) елемент виробничої ситуації корпоративної культури колективу працівників (справедливість є важливим елементом корпоративної культури, в основі яких трудова етика, мотивування, відчуття відповідальності чи байдужості до результату праці; ставлення до робочого місця; якісні

²²¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08/page5>

²²² Ярошенко О. М. Теоретичні та практичні проблеми джерел трудо- вого права України : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. С. 342.

характеристики трудової діяльності, шкідливі звички, планування професійної кар'єри); 3) фактор для мотивації працівників (відчуття справедливості оплати праці у працівників більше, чим вищий рівень задоволення від праці та заробітної плати).²²³

Вважаємо принцип справедливості є сутнісною засадою права на заробітну плату, що проявляється в її змістовних компонентах та структурі оплати праці.

На думку А. В. Закусило, за сучасних євроінтеграційних умов ефективний механізм регулювання оплати праці має передбачати вирішення двоєдиного завдання, а саме забезпечити: (а) роботодавцеві – оптимальні результати виробництва й реалізації продукції, що нададуть змогу закріпити ринкові позиції та сформувати позитивний фінансовий результат після відшкодування всіх витрат, у тому числі й на оплату праці; (б) найманому працівникові – своєчасну оплату праці й гідний рівень життя, що відповідатимуть кількісним і якісним результатам його праці, а також вартості відповідних послуг працівників на регіональному ринку праці.²²⁴

І сьогодні одним із нагальних питань у науковій сфері, що потребує вирішення відповідно до Концепції Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 322-р.²²⁵ є гідні умови праці для науковців, включаючи справедливу оплату їх праці. Оскільки не реалізація повною мірою вченими через недостатнє фінансування свого наукового потенціалу в Україні призводить до відпливу науковців за кордон та до суттєвого зниження конкурентоспроможності наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, що

²²³ Пижова М. О. Категорія справедливості в контексті оплати праці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 158–159. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2020/39.pdf

²²⁴ Закусило А. В. Напрями удосконалення формування фонду оплати праці на підприємстві. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/93.pdf>

²²⁵ Концепція Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року : схвал. розпорядженням Каб. Міністрів України від 14.04.2021 № 322-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2021-p#Text>

в підсумку негативно впливає на використання наукового потенціалу підприємствами та уповільнює розвиток національної економіки й погіршує якість життя її громадян, робить неможливою розбудову суспільства, що базується на знаннях.

Протягом усіх років незалежності України спостерігалася тенденція негативних кількісних та якісних змін науково кадрового потенціалу, яка значною мірою обумовлена скороченням бюджетного фінансування фундаментальних досліджень та відсутністю попиту на прикладні дослідження й розробки з боку підприємств, які самі опинилися в складному становищі. Тому науку стали полишати найбільш активні, творчі вчені. І сьогодні в Україні продовжується падіння престижності роботи в науковій сфері, неухильне зниження частки фінансування науки, заробітної плати. Низький рівень забезпечення матеріально-технічної бази наукових установ за останні роки призводить до виїзду вітчизняного наукового потенціалу в інші країни, де рівень розвитку дослідницьких інфраструктур значно вищий за вітчизняний.

Зокрема, серед факторів, що впливають на відтік кадрів з наукової сфери в інші країни (інтелектуальна еміграція) та в інші сфери діяльності (зміна професії), виокремлюють фактори, що виштовхують (*push factors*) і фактори, що притягують (*pull factors*). До факторів, що виштовхують українських молодих учених з науки до (1) інших країн та (2) інших сфер діяльності, віднесено такі, як: фінансова незабезпеченість (низький рівень фінансування вітчизняної науки позначається не лише на зарплатах учених, а й на інфраструктурі та ресурсах для проведення досліджень); соціальна незабезпеченість та незахищеність, проблема з житлом; брак інфраструктури, реактивів для проведення досліджень; обмеження мобільності; відсутність «соціальних ліфтів», можливостей для кар'єрного зростання. До факторів, що притягують українських молодих учених з наукової сфери до (1) інших країн та (2) інших сфер діяльності, віднесено такі, як: глобалізація науки та пов'язані із цим програми залучення талановитої молоді на навчання та

наукові стажування у закордонних університетах та наукових центрах; розширення можливостей працевлаштування у міжнародних організаціях та транснаціональних компаніях в Україні; вища оплата праці та краще соціальне забезпечення при роботі на державних чи приватних підприємствах, компаніях; розвиток ІТ-сектора, який привабливими умовами праці притягує значну частину освіченої молоді, в т.ч. науковців з фізико-математичною освітою; розвиток сектору малих та середніх підприємств (самозайнятість як альтернатива роботи за наймом).²²⁶

Отже, низька привабливість наукової кар'єри для молоді протягом багатьох років поступово погіршила якість людського потенціалу в сфері наукових досліджень, розробок та інновацій, і призвела до постійного скорочення чисельності науковців та частки молодих учених. Хибні пріоритети в науковій кар'єрі (виконання формальних вимог для отримання звань і ступенів), незалежність рівня оплати праці від фактичних результатів роботи призвели до розквіту імітації науки, порушень академічної доброчесності, які в деяких галузях стали системним і масовим явищем. Наукова спільнота має слабку самоорганізацію, нестача можливостей отримання вченими незалежного фінансування робить їх надто залежними від адміністрації всіх рівнів. Низька заробітна плата та дуже незначне фінансування наукового співробітництва, стажувань, участі у конференціях має наслідком низьку академічну мобільність і слабкі горизонтальні зв'язки, що робить український ринок праці в науковій сфері дуже локальним. Також проблеми дослідницької інфраструктури, зокрема застаріла та недостатня дослідницька інфраструктура (від будівель до обладнання) сильно обмежує можливості розвитку сфери наукових досліджень, розробок та інновацій, а її модернізація потребує значних коштів. Відсутні детальні дані про стан

²²⁶ Жабін С. О., Ісакова Н. Б., Скороход О. М. Проблеми молодих вчених України та рекомендації щодо їхнього вирішення. URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Problemy-molodyh-vchenyh-Ukrayiny-ta-rekomendatsiyi-shhodyih-nogo-vyrishennya.pdf?fbclid=IwAR0OPqjUJ3hqGT-1PFN8jExnoKtCGs8JdxguMsovjzKIR0uUzCHs_8pj3Pw

наявної дослідницької інфраструктури, не розроблено ані стратегії розвитку інфраструктури, підкріпленої ресурсами, ні механізмів колективного використання та управління дослідницькою інфраструктурою. Також відсутні механізми стимулювання якості досліджень: результати державної атестації фактично не впливають на рівень фінансування, індивідуальні рівні заробітної плати науковців базуються на ступенях та званнях, а не на наукових досягненнях. Розподіл фінансування між науковими установами, який здійснюють головні розпорядники бюджетних коштів, є непрозорим, здійснюється переважно за «історичним» принципом і не залежить від наукових досягнень. Переважна частина фінансування є базовим, а відомчі конкурси в умовах обмежених ресурсів фактично є заміником інституційного фінансування. Лише незначна частина державного фінансування наукових досліджень витрачається на потреби забезпечення дослідницької діяльності (обладнання, матеріали тощо), а основна частина спрямована на заробітну плату та оплату комунальних послуг.

Тому пріоритетними напрямками наукової політики повинно бути вироблення, прийняття та реалізація рішень, спрямованих на збереження і розвиток кадрового потенціалу науки, забезпечення його життєдіяльності, встановлення порядку і процедур, що визначають найбільш ефективно використання людських ресурсів.²²⁷

Одним із головних факторів, що впливають на відтік кадрів із наукової сфери слід назвати гідну справедливую оплату праці. Хоча ст. 2 КЗпП України закріпила як принцип трудового права України право кожного працівника на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру. Держава надає мінімальному розміру оплати праці значення соціального стандарту, функція якого полягає в тому, щоб забезпечити відповідно до зобов'язань, взятих на себе за Міжнародним

²²⁷ Попович О. С., Костиця О. П. Прогнозні оцінки еволюції вікової структури і чисельності дослідників в Україні в найближче десятиріччя. *Наука та наукознавство*. 2017. №1. С. 48–59.

пактом про економічні, соціальні і культурні права, реалізацію кожним працівником права на гідний життєвий рівень.²²⁸ Інститут заробітної плати – основний у забезпеченні права на гідне життя працівників та членів їх сімей. Справедливість заробітної плати, яка забезпечує гідне людини та її сім'ї життя, не нижча за встановлений законом мінімальний розмір оплати праці, держава розглядає як один із основних принципів регулювання трудових відносин та інших, безпосередньо пов'язаних з ними, відносин.

На жаль приходиться констатувати, що і сьогодні рівень оплати праці фахівців вищої кваліфікаційної категорії в бюджетній сфері, зокрема наукових працівників, не відповідає критеріям гідної та справедливої оцінки рівня їх освіти й досвіду. Як зазначає Т. Ю. Тонконог, незважаючи на тривале реформування в Україні оплати праці працівників бюджетної сфери, все ж і донині ситуація з оплатою праці осіб, працюючих в організаціях охорони здоров'я, освіти, науки, культури, мистецтва тощо залишається критичною. Серед головних недоліків оплати праці в бюджетних галузях слід назвати: низькі ставки й оклади працівників цієї сфери, незначна міжпосадова диференціація їх заробітної плати, неадекватне оцінювання праці провідних спеціалістів, існування 2-х паралельних систем оплати праці. Існуюча зараз соціально-економічна ситуація ускладнюється невиплатою й затримкою виплати зарплати цим працівникам. Простежується також тенденція різкого відставання рівня оплати праці осіб бюджетних галузей від рівня заробітної плати працівників позабюджетного сектору економіки, що негативно впливає на престиж професії медика, педагога, соціального, культурно-освітнього працівника та ін. Усе це призводить до відтоку кадрів в інші сфери економічної діяльності (причому за наявності відповідної освіти), а також до їх старіння.²²⁹

²²⁸ Гетьманцева Н. Д., Козуб І. Г. Трудове право України (Особлива частина) : навч. посіб. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2014. С. 287.

²²⁹ Тонконог Т. Ю. Особливості системи оплати праці працівників бюджетної сфери та напрямки її удосконалення. *Право і безпека*. 2010. № 2 (34). С. 171.

У свою чергу Г. В. Монастирська, основними проблемами оплати праці співробітників наукових установ НАН України, які потребують першочергового вирішення, називає такі: надзвичайно низький рівень заробітних плат, причому низький не лише у світовому, а й у вітчизняному вимірі; безсистемний характер конструкції схем посадових окладів; компресія схем посадових окладів і, як наслідок, посилення «зрівнялівки»; відсутність мотивації для молоді займатися науковою діяльністю; нерівність в оплаті праці за різними ознаками: величезна диференціація заробітків не тільки в різних наукових установах, а й усередині цих установ; неупорядкованість застосування стимулюючих виплат; відсутність чіткого зв'язку заробітної плати науковця з результатами його праці; непрозорість системи оплати праці в більшості наукових установ, яка є підґрунтям для численних домислів про необ'єктивність політики оплати праці.²³⁰

І як наслідок, науковці змушені виїздити за кордон або взагалі полишати науку і переходити в інші сфери економіки. І якщо спочатку з України масово від'їжджали вчені найвищої кваліфікації, то нині залишає країну перспективна молодь. Хоча наукові кадри та знання є основоположними чинниками сталого розвитку науково-технічного потенціалу держави. Так, у країнах, що реалізують інноваційно-технологічний тип розвитку, знання стають головним нематеріальним активом, впливають на зростання обсягів виробництва, підвищення якості продукції та послуг, забезпечення конкурентоспроможності країни та прискорення соціального прогресу.²³¹ Висоякісна освіта та підготовка, включаючи науку, технології, інженерію та математику (STEM) – стратегія національної безпеки США.²³²

²³⁰ Монастирська Г. В. Система оплати праці в НАН України: стратегія і особливості реформування. *Вісник Національної академії наук України*. 2019. № 10. С. 57.

²³¹ Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін.; Київ : НАН України, 2015. 336 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Інноваційна-Україна-2020++.pdf>

²³² National Security Strategy. October, 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy->

Сьогодні війна проти російського агресора додала низку нових викликів – скорочення і без того недостатнього фінансування, руйнування дослідницької інфраструктури, розпад наукових колективів, відтік мізків. Водночас визначальним для розвитку наукової сфери все ж залишається подолання описаних вище проблем, які сформувалися досить давно і лише загострилися після початку повномасштабного вторгнення. Виклики післявоєнного відновлення та виклики, пов'язаних з курсом на членство України в ЄС вимагають системного перегляду державної політики у сфері наукових досліджень, розробок та інновацій. Реформа сфери НДРІ має стати однією з основних складових загальної реформи економіки та суспільної сфери країни з орієнтацією на розвиток наукоємних виробництв та послуг. Дослідження, розробки та інновації слід сприймати як основу сталого розвитку економіки України, при цьому ключове значення має збереження і розвиток людського капіталу. Оскільки, в умовах посилення глобалізаційних викликів головною продуктивною силою суспільства і швидкого соціально-економічного відродження країн виступає людський капітал, який стає могутньою невід'ємною складовою будь-якої моделі інноваційного розвитку. З огляду на це традиційні фактори економічного прогресу потрібно розглядати лише у взаємозв'язку з людським капіталом. Їх органічний взаємозв'язок виступає запорукою зростання конкурентоспроможності країни, підвищення ефективності суспільного виробництва та виступає однією з ключових умов формування економіки знань. Концепція людського капіталу розглядає інвестиції в людину як джерело економічного зростання не менш важливе, ніж традиційні капіталовкладення в технічний розвиток. Багато дослідників вважає людський капітал найціннішим ресурсом постіндустріального суспільства. Він визначає темпи НТП, темпи економічного зростання, є передумовою нарощування

конкурентоспроможності національної економіки²³³. Водночас, в Україні спостерігається незбалансованість розвитку людського капіталу. Люди, що мають високий рівень кваліфікації, через безробіття готові працевлаштуватись на низькооплачувану роботу, що негативно впливає на їх подальший професійний розвиток та неефективне використання людського капіталу. Збільшення інвестицій у людський капітал і підтримка їх на високому рівні є стратегічно необхідною умовою входження України в число розвинутих країн світу²³⁴.

Значну роль у розв'язанні вказаних проблем повинно бути встановлення дієвих механізмів у системі оплати праці, які мають забезпечувати соціальну й економічну справедливість у трудових правовідносинах. Тобто справедливі й сприятливі умови праці та справедливу й задовільну винагороду за неї, а також гідне існування працівника та членів його сім'ї. Тому сьогодні пріоритетними напрямками наукової політики повинно бути вироблення, прийняття та реалізація рішень, спрямованих на збереження і розвиток кадрового потенціалу науки, забезпечення його життєдіяльності, встановлення порядку і процедур, що визначають найбільш ефективно використання людських ресурсів. Концепція гідної праці, одним із основних складників якої є гідна, справедлива оплата праці повинна стати основою соціально-економічної політики України, її одним із основних напрямів.

На думку Я. Мельника, в основу побудови галузевих систем оплати праці повинні бути покладено такі постулати: забезпечення прямої залежності розміру заробітної плати від кваліфікації працівників, складності виконуваних робіт, умов праці, рівня освіти і тривалості стажу за фахом за галузями бюджетної сфери; поетапне наближення мінімальної тарифної

²³³ Ларіна Я., Брацлавська О. Розвиток людського капіталу в умовах глобалізації : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2012. С. 13.

²³⁴ Левчук О. В. Інвестиції в людський капітал як визначальний фактор розвитку сучасної економіки. *Ефективна економіка*. 2013. №1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1712>

ставки і мінімального окладу до величини мінімальної заробітної плати за регіонами країни; систематизація й уніфікація стимулюючих виплат до основної тарифної оплати, досягнення принципово єдиних підходів до їх застосування в окремих галузях бюджетної сфери; використання системи заохочення за високі результати і якість виконання роботи, заснованої переважно на застосуванні індивідуальних доплат і надбавок стимулюючого характеру, що встановлюються до оплати за тарифом, а також разового преміювання за особливі досягнення у праці; орієнтація на використання при формуванні коштів на оплату праці в організаціях бюджетної сфери поряд з асигнуваннями з бюджету доходів бюджетної установи, отриманих від підприємницької та іншої діяльності, що приносить дохід, з благодійних та спонсорських фондів підтримки бюджетної сфери.²³⁵

У свою чергу Н. Потриваєва й І. Савченко, яких ми підтримуємо, вважають, що для покращення організації заробітної плати на підприємстві необхідно розробити напрямки мотивації працівників. Це можуть бути системи оплати праці включаючи різні надбавки, премії, підвищення заробітної плати за досягнуті кінцеві результати, покращення умов праці, регулювання робочого часу, оскільки загальне підвищення рівня заробітної плати не стимулює належним чином підвищення продуктивності праці. Враховуючи те, що підвищення оплати праці в останній час виявляється не дійсним у результаті частоті зміни економічної ситуації в країні, а якщо і відбувається, то не досить помітно. Прийняті в сучасних умовах системи оплати праці не на підвищенні продуктивності праці, не забезпечують ефективного стимулювання її, тому заохочують працівників підвищувати свій моральний та професіональний рівень, а це впливає на ефективність господарської діяльності підприємства.²³⁶

²³⁵ Мельник Я. О. Правове регулювання оплати праці в державному секторі економіки : дис. ... д-ра філософії за спец. 081 «Право» ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2022. С. 72–73.

²³⁶ Потриваєва Н. В., Савченко І. В. Стан та перспектива обліку розрахунків з оплати праці: теоретичний аспект. *Економічний форум*. 2014. № 1. С. 93–98.

Справедливою видається думка й Н. Гончарової про те, що концептуальні підходи стосовно головних напрямів удосконалення оплати праці бюджетних працівників повинні передбачати низку заходів, зокрема: розробку та вдосконалення нормативно-правового забезпечення, механізмів її стимулювання, системи інституціональних перетворень для адекватного правового регулювання, створення системи підтримки працівників бюджетної сфери.²³⁷

Слід констатувати, що на сьогоднішній день, на жаль, у цьому напрямку, поки що нічого не відбувається, навіть не виконуються законодавчі приписи, зокрема ст. 36 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»²³⁸, яка закріплює, що «оплата праці наукового працівника повинна забезпечувати достатні матеріальні умови для його ефективної самостійної творчої діяльності, підвищення престижності професії наукового працівника, стимулювати залучення талановитої молоді до наукової і науково-технічної діяльності та підвищення кваліфікації наукових працівників. Держава гарантує встановлення ставок (окладів) науковим працівникам державних наукових установ (закладів вищої освіти), виходячи з розрахунку посадового окладу молодшого наукового співробітника на рівні не нижче одинадцяти прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено законом на 1 січня 2020 року». Сьогодні розмір заробітної плати молодшого наукового співробітника становить 8628 грн, а після відрахувань податків, молодий учений отримує менше 7 тис. грн., а виходячи з наведеного положення розмір заробітної плати молодшого наукового співробітника мав би становити трохи більше 23 тис. грн до відрахування податків та 18,6 тис. грн після.

²³⁷ Сімутіна Я. В. Проблеми правового регулювання заробітної плати у проекті Трудового кодексу України. *Держава і право*. 2004. Вип. 25. С. 379.

²³⁸ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. Ст. 25.

Також нинішнім Урядом прийнято постанову від 20.12.2022 № 1411²³⁹, якою до 31 грудня 2023 р. призупинено дію постанови Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 822 «Про оплату праці педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників закладів і установ освіти і науки», зокрема постановою призупиняється норма про те, що з 1 січня 2023 року мінімальний розмір посадового окладу (ставки заробітної плати) педагогічного працівника становить 4 розміри прожиткового мінімуму для працездатних осіб (слід зазначити, що постановою від 10.07.2019 № 822 було передбачено підняти зарплати педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників з 1 січня 2020 року з поступовим підвищенням у наступні роки).

Водночас престиж наукових професій істотно впав не тільки через низький рівень оплати праці, працівники наукових установ не мають також практично ніяких пільг та матеріальних заохочень, поширених в інших галузях економіки, зокрема таких форм стимулювання, як компенсаційний (соціальний) пакет, медичне страхування або преференції при одержанні житла та інші бонуси. А нещодавно науковців позбавили єдиного матеріального стимулу – підвищеної наукової пенсії. Так, відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» умовами для призначення пенсії є: досягнення певного віку, наявність наукового (для чоловіків – 20 років, для жінок – 15 років) та страхового стажу (для чоловіків – 35 (до 2011 року – 25), для жінок 30 (до 2011 року – 20)). Пенсії науковим (науково-педагогічним) працівникам призначаються в розмірі 60% (до 2011 року – 80%) суми заробітної плати такого працівника, на яку відповідно до законодавства нараховується збір на обов'язкове державне пенсійне страхування. Вважаємо такі зміни необґрунтованими. У 2023 році після березневої індексації так і залишилися без підвищення виплат пенсії

²³⁹ Про зупинення дії постанови Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 822 : постанова Каб. Міністрів України від 20.12.2022 № 1411. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1411-2022-%D0%BF#Text>

науковців. Хоча законодавчо встановлено, що держава встановлює для наукових (науково-педагогічних) працівників, які мають необхідний стаж наукової роботи, пенсії на рівні, що забезпечує престижність наукової праці та стимулює систематичне оновлення наукових кадрів.

Водночас Міністр освіти та науки Оксен Лісовий зазначає, що всі педагогічні працівники мають мати гідний рівень оплати праці своєї надважкої та відповідальної діяльності. «Як громадянин, а не міністр, я скажу, що такі низькі зарплати – це приниження. Ми повинні виходити з такої позиції, як гідність людини. Ми повинні вийти на гідну оплату праці. Якщо ми хочемо виховувати громадянина, то ми повинні зробити так, щоб і педагог відчував себе гідною людиною. Тому оплата праці – дуже важлива. Оскільки справедлива заробітна плата – важлива складова трансформації системи освіти. Гідні умови праці, безпечне освітнє середовище і якісний навчальний процес – наші пріоритети у розвитку системи, у центрі якої має бути людина», – наголосив очільник МОН.²⁴⁰

Яку ж зарплату слід вважати гідною? Як зазначають опитані кадровим порталом HeadHunter респонденти, такий її рівень перебуває в межах 20–100 тис. грн на місяць і вище (різні категорії працюючих назвали різні цифри). Головним критерієм гідної заробітної плати вважають її відповідність розширеному відтворенню робочої сили. Гідна зарплата в регіонах України, яка забезпечувала б таке відтворення, перебуває в межах 30–50 тис. грн на місяць. Тобто легальну зарплату, щоб її можна було вважати гідною, треба підняти вдсятеро. Однак швидко зробити це неможливо з низки причин, зокрема через низьку продуктивність праці, тотальну корупцію, тінізацію економіки, політичну й економічну кризу тощо.

І сьогодні, як ми вже зазначали, дуже проблематичним виглядає знецінення наукової праці. За всі роки незалежності українська наука

²⁴⁰ Повинні вийти на гідну оплату праці – Лісовий про зарплатню вчителів. URL: <https://vseosvita.ua/news/povynni-vyity-na-hidnu-oplatu-pratsi-lisovyi-pro-zarplatniu-vchyteliv-88646.html>

фінансувалася за залишковим принципом та ніколи не розглядалася як важливий державний пріоритет. Витрати держави на діяльність одного українського вченого в десятки разів менші, ніж у розвинених країнах. Наприклад, порівняно зі США – у 70 разів, Південною Кореєю – у 34 рази. Таке ставлення до науки має дуже серйозні негативні наслідки. За останні роки кількість науковців значно скоротилася (у тому числі через так званий вплив мізків), питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт знизилася і т.д.

Водночас в Україні немає шансів домогтися гідної оплати праці без переходу до економіки, яка ґрунтується на інноваційних технологіях. Як показує світовий досвід, саме інновації та інвестування в них, а не капітал сам по собі служать головною рушійною силою в підвищенні реальних зарплат. Без зростання інвестицій у фундаментальну науку, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи не слід сподіватися на підйом економіки, забезпечення виробництва товарів із більшою доданою вартістю.²⁴¹ Тобто на збалансоване зростання реальної зарплати найбільшою мірою впливають нові знання, інновації та інвестиції.

Ми розуміємо, що становище країни сьогодні досить важке у зв'язку з війною, але й у такий нелегкий час має бути створена правильна система керування країною, де особливу увагу слід приділити також науковій сфері, забезпечивши справедливу гідну оплату праці для вчених. Зокрема, оплата праці наукового працівника повинна забезпечувати достатні матеріальні умови для його ефективної самостійної творчої діяльності, підвищення престижності професії наукового працівника, стимулювати залучення талановитої молоді до наукової і науково-технічної діяльності та підвищення кваліфікації наукових працівників. Усі науково-педагогічні працівники мають мати гідний рівень оплати праці своєї надважкої та відповідальної діяльності. Оскільки політика низької заробітної плати, зокрема в науковій сфері веде до

²⁴¹ Як розірвати порочне коло низьких заробітних плат. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/yak-rozirvati-porochne-kolo-nizkih-zarobitnih-plat-.html>

пошуку працівниками роботи в інших видах економічної діяльності з вищим рівнем оплати праці та міграції за кордон. При цьому вченому, науковцю треба платити за знання та стимулювати їх капіталізацію (впровадження). Дати ясно зрозуміти, що його знання, досвід, компетенції безсумнівно будуть винагородженні, якщо будуть доведені до практики. Гідна оплати праці повинна мотивувати працівників до творчої активності, прояву ділових і особистісних якостей, формувати адекватне сприйняття мотиваційних заходів.

І сьогодні найактуальнішими для науки цілями повинні бути, по-перше, збереження кваліфікованих кадрів; по-друге, залучення перспективної молоді; по-третє, стимулювання продуктивності праці науковців завдяки застосуванню адекватної системи винагороди за ефективну працю. При цьому слід дотримуватися таких принципів побудови системи оплати праці науковців: відповідність вимогам нормативної бази, передусім щодо рівня соціальних гарантій в оплаті праці; врахування ситуації на ринку праці; забезпечення логічності й чіткості схем посадових окладів (тарифних сіток) через обрання раціонального принципу їх конструкції; оптимізація співвідношення основної (базової) і додаткової заробітної плати в загальному заробітку; обґрунтованість діапазону тарифної сітки (співвідношення мінімального й максимального окладу); використання порогу відчутності матеріального стимулу; врахування специфіки наукової сфери.²⁴²

На підставі викладеного, пропонуємо наступні пропозиції по вдосконаленню оплати праці у науковій сфері:

– оптимізація співвідношення основної і додаткової заробітної плати в загальному заробітку, тобто розмір додаткової частини заробітної плати має становити не менш як 30-60% основної заробітної плати, інакше вона втрачає свою стимулюючу силу;

²⁴² Монастирська Г. В. Система оплати праці в НАН України: стратегія і особливості реформування. *Вісник НАН України*. 2019. № 10. С. 57.

- забезпечення стабільного фінансування наукових проєктів та наукових установ, що дозволить збільшити обсяги наукових досліджень і, як результат, можливість збільшити оплату науковців;

- співпраця з приватним сектором, оскільки розвиток партнерства з приватними компаніями та індустрією може сприяти створенню нових можливостей для наукових досліджень та залученню талановитих кадрів;

- реалізувати заплановане у програмі МОН “Освіта 4.0” наближення до показників європейського рівня, з середньою заробітною платою науковця не менше 1000-1500 євро на місяць.

- переглянути систему нарахування заробітної плати для молодих науковців, щоб надати їм підтримку та мотивацію, зокрема підвищити рівень стартових зарплат;

- впровадити гнучку систему оплати праці, яка має корелюватися з досягненням певних результатів науковими працівниками, тобто запровадити механізм оплати праці за результатами роботи.

Тобто необхідно оновити систему оплати праці вчених, яка повинна бути конкурентною, багатоканальною, сприяти залученню у галузь найкращих фахівців (зокрема молодих учених) та сприяти їхньому поверненню в Україну. І тоді кадровий науковий потенціал буде спроможним здійснювати проведення якісних досліджень високого рівня і забезпечить створення конкурентоспроможних наукових розробок.

Також вважаємо за необхідне законодавчо визначити критерії гідної праці у науці. Зокрема, пропонуємо внести зміни до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», доповнивши окремою статтею, де передбачити основні критерії гідної праці у науковій сфері. Зокрема, критеріями визнання праці гідною мають стати такі постулати, коли виконувана праця: гарантує безпечні умови виконання науковим працівником своєї трудової функції, дослідницька інфраструктура та матеріально-технічна база наукових установ і закладів вищої освіти знаходиться у належному стані; включає можливість професійного й

особистого розвитку працівника як за державний кошт, так і за кошт роботодавця, можливість працювати за кордоном, кар'єрне зростання, відсутність дискримінації, перспективи зростання, самореалізація; передбачає оплату, яка відповідає професійному рівню науковця; а також соціальну захищеність (можливість впливати на умови праці й трудові відносини, можливість захищати свої права за допомогою спеціалізованих організацій, документальне оформлення трудових відносин, свобода трудової діяльності, свобода вибору сфери діяльності/роботи/зайнятості, дотримання трудового законодавства, стабільність зайнятості).

Також вважаємо за необхідне розробити та схвалити Концепцію впровадження критеріїв гідної праці у науковій сфері, що сприятиме формуванню ідеологічної «людиноцентристської призми», крізь яку будуть осмислюватись усі процеси щодо вдосконалення чинного законодавства у частині положень, якими врегульовується праця науковців, її справедлива оплата, не допускатиметься подальше зниження її стандартів, що відбувається сьогодні. Її основними завданнями повинно стати: визначення найважливіших засад і стратегічних напрямів функціонування правового механізму забезпечення гідної праці науковців України; удосконалення законодавства в частині створення та забезпечення функціонування правового механізму забезпечення гідної праці науковців України, справедливої її оплати; запобігання виникненню негативних соціально-економічних наслідків, пов'язаних з функціонуванням правового механізму забезпечення гідної праці науковців України.

Якщо в Україні не будуть прийняті відповідні заходи, то і надалі до країн ЄС і США продовжиться трудова міграція працівників з України, і передусім – «витік мізків», від'їзд висококваліфікованих фахівців, які створюватимуть і впроваджуватимуть інновації, але не для вітчизняної економіки, а для забезпечення конкурентоспроможних ринків цих країн. При цьому наука й освіта мають іти пліч-о-пліч, а наша система освіти орієнтуватися на найновіші наукові результати, винаходи та відкриття,

використовувати їх в освітньому процесі. Інтеграція освіти з наукою має відбуватися ще з початкової школи, а природнича освіта та стимулювання до дослідницької діяльності впродовж усієї освітньої траєкторії. Оскільки, освіта – це ключ до успіху кожної нації, основа прогресу та розвитку, фундамент майбутнього. Як зазначає Оксен Лісовий, «ми побудуємо систему освіти і науки, яка розвиватиметься з нашою країною і розвиватиме її».²⁴³

²⁴³ Візія майбутнього освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/viziya>

7. Система заходів державної підтримки молодих вчених в умовах розвитку науково- дослідницьких інфраструктур в Україні

Військова агресія російської федерації, яка триває вже понад два роки, відчутно вплинула на всі сфери українського суспільства. Ця теза стосується і науково-дослідної галузі держави, зокрема, її науково-дослідного та інноваційного потенціалу. Уряд намагається як утримати попередні позиції і досягнення у науковій сфері, так і віднайти нові організаційні підходи до забезпечення правових, організаційних та фінансових засад функціонування і розвитку сфери наукової і науково-технічної діяльності. Це зумовлюється тим, що рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їх духовного та інтелектуального зростання, про що зазначається у преамбулі Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року № 848-VIII²⁴⁴. Війна ще більше загострила проблеми національної економіки, зокрема, високий рівень безробіття, низькі доходи населення, соціальну незахищеність вразливих категорій працівників, якими є і молоді спеціалісти, а також молоді вчені.

Молоді спеціалісти, як слушно зазначається у літературі, виступають значним трудовим потенціалом, тими людьми, які здатні вплинути на економічний розвиток держави, проте для цього необхідною є підтримка держави, забезпечення гарантованої реалізації прав, які для них регламентовані, зокрема у сфері праці²⁴⁵. Це твердження справедливе і для молодих вчених.

²⁴⁴ Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#top>.

²⁴⁵ Стадніченко С. В. Особливості правового регулювання працевлаштування молодих спеціалістів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 4. С. 168–174. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.30>.

Молоді вчені, по-перше, є кадровим та інтелектуальним резервом як науки, так і суспільства в цілому, вони є фахівцями високого рівня і мають високі компетенції в галузях своїх знань, мають можливість не тільки просто добре виконувати певні набори функцій, але, що є найціннішим і найголовнішим, вони можуть генерувати нові ідеї, пропонувати нові нестандартні шляхи рішення тих чи інших проблем. По-друге, сьогодні Україна потребує розробки якісних стратегій і планів по відновленню країни після війни і видається, що активне залучення молодих науковців до багатьох сфер життя суспільства може надати цьому процесу потужний поштовх, бо саме молоді люди здатні швидко і якісно навчатися новому, здатні орієнтуватися в ситуаціях і обставинах, які швидко і постійно змінюються, позитивно сприймають інновації, повинні стати стратегічним ресурсом розвитку і відновлення нашої країни²⁴⁶.

Таким чином, питання всебічної підтримки молодих вчених, захисту їх трудових і соціальних прав під час здійснення наукової і науково-технічної діяльності набуває більшої актуальності. На підставі цього, визначено дослідження стану правового регулювання захисту трудових і соціальних прав молодих вчених в дослідницьких інфраструктурах, вивчення проблем, з якими стикаються молоді вчені в Україні, та визначення форм підтримки молодих вчених як суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, які надаються державою та міжнародними організаціями.

Серед провідних досліджень і публікацій вітчизняних та іноземних дослідників доречно виділити: О.М. Ярошенко, Н. М. Вапнярчук^{247,248},

²⁴⁶ Огієнко І. В. Молоді вчені як суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності. Правове забезпечення науково-дослідницької інфраструктури в Україні (теоретико-правовий аспект) монографія / [Н. М. Вапнярчук, А.П. Гетьман О. С. Головащенко та ін.]; за ред. А. М. Любчич та І. В. Огієнко. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. С. 132–150.

²⁴⁷ Ярошенко О. М., Вапнярчук Н. М. Гідні умови праці для науковців – один із пріоритетних напрямків державної політики у сфері науки. Право та інновації. 2022. № 2 (38). С. 42–48. DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2022-2\(38\)-5](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2022-2(38)-5).

²⁴⁸ Вапнярчук Н. М., Ярошенко О. М. Гідні умови праці для науковців – один із пріоритетних напрямків державної політики у сфері науки. Правове забезпечення

В.П. Кохан²⁴⁹, І.Б. Жилияєв²⁵⁰, Н. Coates²⁵¹, G. A. Nesvetailov²⁵², свідчить, що проблема забезпечення науково-дослідної сфери молодими кадрами притаманна не лише Україні, а й зарубіжним країнам. Отже, віднайти шляхи вирішення збереження інтелектуального потенціалу держави, підвищити конкурентоспроможність науково-дослідної сфери, зокрема, за допомогою дослідницьких інфраструктур, є вкрай важливим завданням сьогодення в умовах воєнного стану.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну спричинило велику кількість руйнувань різних інфраструктур. На жаль, не стали виключеннями і дослідницька інфраструктура, наукові установи та заклади вищої освіти України, що в свою чергу змусило науковців та науково-педагогічних працівників змінити місце свого проживання, зруйнувало багато наукових та педагогічних колективів або унеможливило їх працю, а також призупинило чи повністю зупинило реалізацію різних дослідницьких проєктів.

Проведене в 2022 році дослідження в рамках проєкту *Ukrainian Science Reload*, в якому взяли участь 2173 науковці, серед них було 32,9% чоловіків та 67,1% жінок, а найбільш чисельними представниками були вікові групи 31-40 років (29,3%) та 41-50 років (30,5%) дозволяє стверджувати, що більшість українських дослідників залишаються в Україні, виїхали за її межі

науково-дослідницької інфраструктури в Україні (теоретико-правовий аспект): монографія / [Н. М. Вапнярчук, А.П. Гетьман О. С. Головащенко та ін.]; за ред. А. М. Любич та І. В. Огієнко. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. С. 111–131.

²⁴⁹ Кохан В. П. Підготовка наукових кадрів із дослідницької інфраструктури в Україні і світі. Правове регулювання євроінтеграційних суспільних відносин в Україні: Матеріали VII Міжвузівської науково-теоретичної конференції до Дня юриста України (м. Київ, 20 жовтня 2023 р.). Київ: КТГГ, 2023. С. 143–145.

²⁵⁰ Жилияєв І.Б. Інституціоналізація підтримки українських дослідників – молодих вчених: досвід та проблеми. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 3. С. 265–269. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.48>.

²⁵¹ Coates Н. Editorial: Eight Tactics for Engineering Consequential Higher Education Policy Research Papers. *Policy Reviews in Higher Education*. 2019. Vol. 3, No. 1. P. 1–3. URL: <https://doi.org/10.1080/17460263.2019.1565635>.

²⁵² Nesvetailov G. A. The aging of research personnel. *Knowledge, Technology & Policy*. 1997. No. 9(4). pp. 86–102. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/BF02912438>.

лише 15%, а 38% респондентів змінили місце проживання в межах України. Майже 73% опитаних зазначили, що не мають можливості повноцінно займатись науковою діяльністю, серед причин називались: неспроможність виконувати роботу через відсутність можливості потрапити на робоче місце, технічні причини (відсутність доступу або перебої з Інтернетом, зв'язком, відключення світла), психологічний стан опитаних тощо. Більша частина респондентів (83,8%) зазначили, що їх матеріальне становище, порівняно з довоєнним часом, погіршилося²⁵³.

Однією з найбільш постраждалих за кількістю зруйнованих, пошкоджених та втрачених об'єктів інфраструктури внаслідок війни стала сфера освіти.

Прямі задокументовані збитки від руйнувань закладів освіти складають \$6,95 млрд. Загалом внаслідок бойових дій зруйновано вже щонайменше 810 та пошкоджено 1639 об'єктів освітньої інфраструктури. Щодо об'єктів наукової інфраструктури, то на момент підготовки цього звіту наявні лише обмежені дані щодо пошкоджень, так, за попередніми підрахунками, знищено, пошкоджено та вилучено на потреби Збройних Сил України 117 об'єктів рухомого та нерухомого майна 34-х інститутів та інших закладів НАН України. Попередня загальна оцінка втрат, лише за науковими закладами НАН України складає \$7,8 млн.²⁵⁴.

За даними Міністерства освіти та науки України, станом на 20 січня 2023 року внаслідок війни постраждав 3051 освітній закладів, з них 420 були зруйновані, крім цього війна в багатьох регіонах зупинила навчальний процес в освітніх закладах, державні видатки були скорочені і спрямовані на більш

²⁵³ Проект UAScience.Reload. Результати опитування «Українські науковці в часи війни». 2022. URL: <https://www.uascience-reload.org/wpcontent/uploads/2022/07/UAS.R-Presentation-100-Days-Ukrainian-June2022.pdf>.

²⁵⁴ Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на 1 вересня 2022 року Звіт охоплює період з 24 лютого по 1 вересня 2022 року. URL: https://kse.ua/wpcontent/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.docx.pdf.

термінові потреби держави (передусім оборону, ліквідацію наслідків руйнувань, та збільшені потреби у соціальному захисті).

Значно зруйновані установи у Київській та Харківській областях, які є великими університетськими центрами, великими науковими дослідницькими центрами, часто це були унікальні об'єкти і на їх відновлення потрібно мільярди доларів.

Від початку війни постраждала і наукова інфраструктура. Зокрема, 68 наукових установ частково пошкоджено, 2 зруйновано повністю, немає інформації про стан 9 таких установ, що розташовані на окупованій території. Також пошкоджено близько 15% дослідницької інфраструктури закладів вищої освіти та наукових установ²⁵⁵.

Відбудову дослідницької інфраструктури, наукових установ та закладів вищої освіти необхідно розглядати як комплексне рішення, така відбудова має включати в себе не тільки фізичне відновлення пошкодженого, але й інші трансформаційні зміни, які б дозволили вивести науку і освіту у флагами економічного відновлення і зростання нашої держави. І тут необхідно наголосити, що ці процеси мають відбуватися вже сьогодні, не відкладаючи прийняття цих рішень на потім, бо існує реальна загроза втрати найціннішого - людського капіталу, а саме науковців та науково-педагогічних працівників, спробувати мінімізувати вже наявні втрати від виїзду за кордон або їх переміщення до інших галузей економіки, оскільки найкраща дослідницька інфраструктура не дасть результату, якщо нікому буде проводити на ній дослідження.

На сьогодні немає точних даних про стан існуючої дослідницької інфраструктури, яка в багатьох випадках є застарілою, відсутні механізми управління і стратегія розвитку дослідницької інфраструктури. Безперечно

²⁵⁵ Наука у воєнний час. Веб-сайт Міністерства освіти та науки України. 21 травня 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/nauka-u-voyennij-chasvidbuvsya-onlajn-zahid-shodo-innovacijnogo-i-tehnologichnogo-rozvitku-dlyazdobuttya-peremogi-ta-vidnovlennya-ukrayini>.

будь-які зміни і модернізація потребують значних фінансових вкладень, що в умовах триваючої війни видається майже неможливим.

Необхідно змінити підходи і до фінансування науки, перейти до розуміння того, що таке фінансування – це довгострокові інвестиції, розробити систему стимулів для таких інвестицій, внести необхідні зміни до законодавства, для того щоб максимально залучати бізнес і приватний сектор до співпраці, оскільки сьогодні така взаємодія є достатньо складною через певні законодавчі обмеження. Всі розуміють, що будь-які інновації неможливі без освіти та науки. Найкращі в світі дослідницькі університети – приватні американські. Недержавне фінансування досліджень має величезне значення, гранти корпорацій і благодійних фондів фактично траншують вподобання бізнеса і суспільства і допомагають обирати перспективні напрямки досліджень. Втім, приватні університети отримують чимало грошей і з федерального бюджету – National Science Foundation, National Institutes of Health і т.д. Ці організації розподіляють кошти на конкурентній основі: проекти оцінюють компетентні незалежні експерти. Тому головне питання ефективності фінансування досліджень навіть не в тому, хто виділяє кошти, а як ці кошти розподіляються.

Але діяти в цьому напрямку необхідно вже зараз, відкладення цих процесів у часі, очікування закінчення війни, для того щоб розпочати відновлення може призвести до негативних наслідків для науки і освіти в цілому.

Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачає, серед іншого, і інтеграцію України до Європейського дослідницького простору через підтримку реформування та реорганізації системи управління науковою сферою та наукових установ, участі у рамкових програмах Європейського Союзу з досліджень та інновацій, а також проведення спільних досліджень і реалізації міжнародних наукових програм. Інтеграція до Європейського дослідницького простору для дослідників з України дає можливість поглибити співпрацю з європейською науковою

спільнотою. Робота по реалізації Угоди безперервно тривала, так, у 2021 році було затверджено оновлену дорожню карту інтеграції України до європейського дослідницького простору, яка має на меті регулювання процесів і системну підтримку науки та інновацій²⁵⁶. В 2022 році ця робота продовжилась і в планах була реалізація значної кількості проєктів та ініціатив, але все змінило повномасштабне російське вторгнення.

Тим не менш, військові дії, пов'язані з цим ризики, втрати та руйнації, мали і інший ефект – в таких неприродних і складних умовах для суспільства в цілому і для окремої людини зокрема, більшість процесів в державі пришвидшилося і рішення, на прийняття яких в звичайних умовах пішло б значно більше часу, приймаються більш оперативно і, як наслідок, за результатами 2022 року на шляху до євроінтеграції сфери освіти і науки України відбулись зміни і ми отримали доволі значні результати. Цьому сприяла також зацікавленість і допомога з боку наукової спільноти Європейського Союзу, яка буквально з перших днів після вторгнення надавала і продовжує надавати всебічну допомогу науковцям з України.

Так, за даними Міністерства освіти і науки, серед іншого, в 2022 році Україна приєдналася до Європейської організації публічного права – міжнародної організації, метою якої є поширення знань у галузі публічного права та просування європейських цінностей через публічне право, стала 39-м повноправним членом Асоціації COST. Крім цього, станом на кінець 2022 року виконано 40 відсотків індикаторів Дорожньої карти інтеграції науковоінноваційної системи до Європейського дослідницького простору та затверджено національний план щодо відкритої науки, що відповідає найкращим практикам країн ЄС. Також ратифіковано Угоду про участь України в програмах Європейського Союзу «Горизонт Європа» та «Євратом», що забезпечило доступ українських учених та інноваторів до фінансових

²⁵⁶ Про затвердження дорожньої карти з інтеграції науковоінноваційної системи України до європейського дослідницького простору: Наказ Міністерства освіти та науки від 10.02.2021 р. №167 URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/02/12/edp-nakaz.pdf>.

ресурсів програм та в довгостроковій перспективі сприятиме активній інтеграції України до Європейського дослідницького простору, підписано угоду про продовження реалізації проєкту «Фінська підтримка реформи української школи» за підтримки ЄС та Фінляндії у 2023 році²⁵⁷. Також Україна є учасницею Європейського простору вищої освіти, виступає стороною відповідних міжнародних угод та активно реформує сферу вищої освіти відповідно до загальноєвропейської рамки. В даній сфері для подолання наслідків війни і мінімізації втрат експерти пропонують зосередитись на здійсненні ефективних заходів для усвідомленого вибору вищої освіти, побудови системи ефективного контролю якості навчання, надання більшої фінансової автономії університетам і покращення системи управління та оптимізації мережі університетів²⁵⁸.

В ситуації сьогодення, під час триваючого повномасштабного російського вторгнення на територію нашої держави, перед нами постають нові виклики та різного роду труднощі, що, в свою чергу, змінює парадигму і на перший план, на жаль, виходить питання збереження освіти та науки замість їх подальшого активного розвитку і продовження тих процесів, які відбувалися і були спрямовані на інтеграцію освіти та науки в європейський простір. Порахувати втрати від зруйнованої дослідницької та освітньої інфраструктури доволі складно, але можливо, а ось порахувати збитки від втрачених можливостей, а також втрат людського капіталу в освітній і науковій сферах майже неможливо, тим більше, що кожного дня ці втрати, на жаль, збільшуються.

Всі трансформаційні процеси, які відбуваються в системі освіти і науки України в процесі європейської інтеграції мають здійснюватись з

²⁵⁷ Головні досягнення МОН у сфері європейської інтеграції в 2022 році. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/golovni-dosyagnennya-mon-u-sferiyeuropejskoyi-integraciyi-u-2022-roci>.

²⁵⁸ Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с. URL: <https://osvitanalytika.kubg.edu.ua/wpcontent/uploads/2023/03/HigherEd-in-Times-of-War.pdf>.

думкою про необхідність збереження основного надбання – наукових кадрів, оскільки швидко відновити кадровий потенціал в науковій сфері неможливо, а на сьогодні ризик втрати наукових шкіл та колективів, які дають результати високого рівня є значним. Перед всім народом України і науковцями зокрема зараз багато викликів і проблем, пов'язаних з економічним відновленням, повоєнною відбудовою зруйнованої інфраструктури, створення високотехнологічних виробництв, які мають забезпечити обороноздатність і безпеку країни як сьогодні, так і в майбутньому, тому вважаємо, що вищезазначеним питанням має бути приділена максимальна увага.

Виклики, з якими стикнулася наша держава за останні декілька років, і, як наслідок, зміна економічних умов в державі, не могли не мати свого відбитку і на системі освіти і науки в нашій країні. З одного боку, частина змін і трансформацій вже відбувалася і тільки прискорилося в останні роки, з іншого система освіти і науки була змушена швидко і ефективно реагувати на нові, досі не бачені кризові явища, які мали як внутрішньодержавні причини, так і ризики зовнішні, пов'язані з глобалізаційними зрушеннями в багатьох сферах економіки, і з часом, хоча процес ще триває, можна дійти вже певних висновків і сказати, що в цілому система змогла адаптуватись до сучасних реалій і продовжує працювати.

Серед багатьох інших необхідно виокремити ряд найважливіших тенденцій в розвитку освіти та науки в Україні, які є найбільш впливовими як за кількістю змін, так і глибиною тих наслідків, які за ними стають.

По-перше, це всеохоплююча цифрова трансформація освіти і науки, куди входить не тільки використання різноманітних онлайн-платформ для навчання на всіх освітніх рівнях, відкритий доступ до навчальних матеріалів та даних, а також впровадження віртуальної та розширеної реальності в

освітній процес, поширення нових форм навчання, виокремлення в дистанційному двох форм – синхронне та асинхронне, а також змішане²⁵⁹.

Нестабільність у зоні ведення активних бойових дій призводить до впровадження дистанційного навчання як єдиного способу забезпечення доступу до освіти для школярів і студентів у цих районах. Зростання потреб ринку праці у висококваліфікованих кадрах вимагає зміни підходів до навчання та викладання. Освітні заклади все більше переходять від традиційних методів викладання до активних, студентоцентрованих підходів, таких як проблемне навчання, проектна методика та практичне навчання в реальних умовах.

Війна вже спричинила масові переміщення людей, включаючи дітей, як в середині країни, так і за її межами, що потребують освітньої та психологічної підтримки та адаптації до нових умов. Уряд постійно працює над реформою освітньої системи, спрямованої на підвищення якості освіти та її доступності для всіх верств населення і попри всі загрози продовжує впроваджувати в життя всі напрацювання попередніх років, не зупиняючи реформ²⁶⁰. Це включає перегляд програм, модернізацію та відбудову освітньої та наукової інфраструктури та підвищення кваліфікації вчителів та викладачів.

Відбудову дослідницької інфраструктури, наукових установ та закладів вищої освіти необхідно розглядати як комплексне рішення, така відбудова має включати в себе не тільки фізичне відновлення пошкодженого, але й інші трансформаційні зміни, які б дозволили вивести науку і освіту у флагмани економічного відновлення і зростання нашої держави. І тут необхідно наголосити, що ці процеси мають відбуватися вже сьогодні, не

²⁵⁹ Шевчук В.Я. Формування інноваційної моделі сталого розвитку України в посткризовий період / Економічний часопис. – 2010. – № 1–2 URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45383/02Shevchuk.pdf?sequence=1>.

²⁶⁰ Наука у воєнний час. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/nauka-uvoyennij-chas-vidbuvsya-onlajn-zahid-shodo-innovacijnogo-itehnologichnogo-rozvitku-dlya-zdobuttya-peremogi-ta-vidnovlennya-ukrayini>.

відкладаючи прийняття цих рішень на потім, бо існує реальна загроза втрати найціннішого - людського капіталу, а саме науковців та науково-педагогічних працівників, спробувати мінімізувати вже наявні втрати від виїзду за кордон або їх переміщення до інших галузей економіки, оскільки найкраща дослідницька інфраструктура не дасть результату, якщо нікому буде проводити на ній дослідження.

Постіндустріальне суспільство, що формується, вимагає нової структури сфери професійної освіти, і багато в чому ця обставина пояснюється зростанням якості та продуктивності праці завдяки більш високому рівню кваліфікації кадрів, використанню високопродуктивних обчислювальних систем, застосуванню автоматизованих робото технічних комплексів, новітньої апаратури, що дає змогу більшою мірою орієнтувати систему професійної освіти на підготовку кадрів, орієнтованих на задоволення потреб людини.

На сьогодні немає точних даних про стан існуючої дослідницької інфраструктури, яка в багатьох випадках є застарілою, відсутні механізми управління і стратегія розвитку дослідницької інфраструктури. Безперечно будь-які зміни і модернізація потребують значних фінансових вкладень, що в умовах триваючої війни видається майже неможливим.

По-друге, Україна все більше інтегрується у міжнародну освітню та наукову спільноту, що включає активний обмін студентами та викладачами, участь у міжнародних дослідницьких проектах та програмах мобільності. Значний вплив спричинили військові дії і на мобільність викладачів та науковців, які були змушені залишити свої місця роботи та житло через загрозу безпеки або зміну соціального середовища.

Останнім рік постійно йде дискусія про те, що під час війни українським науковцям відкрилися широкі можливості міжнародної допомоги. Дійсно, широкі можливості і щире бажання допомогти колегам, які опинились в надскладних обставинах, важко переоцінити. Але ця допомога переважно стосується тільки тих науковців, які виїхали за кордон, а це, за

різними даними, не більше 15 відсотків, всі інші залишились в Україні²⁶¹. Крім того, серед тих хто виїхав, не всі можуть скористатися цими можливостями – на заваді стають і проблеми з мовою країни перебування, і доволі високі вимоги до осіб, які претендують на зайняття цих посад.

Також, необхідно зазначити, що велика кількість зарубіжних грантів та програм, які спрямовані на підтримку українських молодих вчених мають завжди дві сторони медалі: з одного боку, ситуація, коли наші молоді вчені виїжджають на постійне проживання до іншої країни призводить до зниження інтелектуального потенціалу нашої країни, але, з іншого боку, участь у таких програмах є на сьогодні майже єдиним засобом забезпечення певного рівня життя і можливості продуктивної наукової діяльності для наших молодих вчених. І якщо в найближчий час ситуація не зрушиться з місця, то міграційні настрої серед наукової молоді тільки загостряться.

Загальносвітовий тренд у науці полягає в зростанні інтердисциплінарних досліджень, що сприяє появі нових інновацій та відкриттів і українські вчені активно беруть участь у міждисциплінарних проектах та програмах. Війна змінила пріоритети і в тематиці наукових досліджень і розробок, зростає відсоток досліджень у галузі безпеки, гуманітарних та соціальних наук, спрямованих на аналіз причин конфлікту, вивчення його наслідків та розробку стратегій миру та відновлення.

Динаміка науково-технічного та інноваційного розвитку економіки значною мірою впливає на структуру професій і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка кадрів: морально застарівають попередні професії та спеціальності та виникають нові. Тому безперервна наукова та інноваційна діяльність в освіті, професійна підготовка та перепідготовка кадрів повинні мати випереджальний характер, ґрунтуючись на прогнозах науковоінноваційного розвитку.

²⁶¹ Щодо підтримки українських науковців міжнародним співтовариством URL: https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2022/04/22040200_5442191-1419.pdf.

В умовах повоєнного відновлення країни освіта і наука мають стати основними факторами зміни в економіці, саме стан науки і освіти, їх здатність забезпечити новими розробками і, що не менш важливо, кваліфікованими кадрами, буде залежати рівень і якість життя населення, подальша доля країни, швидкість її відновлення та роль і місце в світі і тут знову гостро постає питання відновлення і посилення фінансування даних галузей²⁶².

Ці тенденції відображають складні виклики, з якими стикається освітній та науковий сектор в умовах війни, а також можливості для розвитку та вдосконалення системи освіти та науки для підтримки національної стабільності та розвитку, а також необхідність розробки вже сьогодні реальних планів і програм відновлення освітньої і наукової інфраструктури, розробка програм, які будуть спрямовані на заохочення до повернення в країну людей, які виїхали, особливо дітей і молоді, оскільки людський капітал є основою розвитку як науки, так і основою для ефективних економічних зрушень.

На розгляд Верховної Ради України подано проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України в сфері соціальних відпусток» (реєстр. № 9018 від 15.02.2023 р.). В пояснювальній записці до даного законопроекту зазначено, що його підготовлено, в тому числі, і з метою адаптування положень національного законодавства про працю до законодавства і стандартів Європейського Союзу у соціально-трудої сфері.

Проєктом Закону, що розглядається, передбачається вдосконалення чинного законодавства в соціальній сфері, зокрема, пропонується надати визначення поняття «одинок матір», «одинокий батько»; забезпечити надання за бажанням матері, батька дитини відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Пропонується, що така

²⁶² План відновлення України. Освіта та наука. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadskeobgovorennya/2022/08/19/НО.projekt.Plan.u.vidnovl.Osv.i.nauky19.08.2022.pdf>.

відпустки може бути використана батьками одночасно, при цьому з загального трирічного строку, тривалість одночасного перебування у відпустці обох батьків не може бути більшою 4 місяців. Також законопроектом передбачено положення, що, якщо дитина потребує домашнього догляду, матері, батьку дитини в обов'язковому порядку надається відпустка без збереження заробітної плати тривалістю, зазначеною у медичному висновку, але не більш як до досягнення дитиною восьмирічного віку²⁶³.

Проаналізувавши законопроект, зазначаємо, що погоджуємося з думкою про доцільність закріплення саме в Кодексі законів про працю визначення термінів «одинок мати», «одинокий батько», оскільки їх визначення є тільки в Порядку надання відпустки при народженні дитини, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 07.07.2021 року №693²⁶⁴. Однак зауважимо, що пропозиція долучити ці визначення саме до змісту статті 51 Кодексу законів про працю видається не дуже вдалою, на наш погляд ці визначення необхідно додати до Глави V Кодексу²⁶⁵.

Стаття 5 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок передбачає, що держави-учасниці вживають усіх відповідних заходів з метою:

-зміни соціальних й культурних моделей поведінки чоловіків і жінок, які ґрунтуються на ідеї неповноцінності чи переваги однієї зі статей або стереотипності ролі чоловіків і жінок;

- забезпечення правильного розуміння в сімейному вихованні материнства як соціальної функції і визнання спільної відповідальності

²⁶³ Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері соціальних відпусток» (реєстр. № 9018 від 15.02.2023 р.) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=75618.

²⁶⁴ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання відпустки при народженні дитини» від 07.07.2021 №693. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-poryadku-nadannya-vidpustki-pri-narodzhenni-ditini-i070721-693>.

²⁶⁵ Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

чоловіків і жінок за виховання й розвиток своїх дітей за умови, що в усіх випадках інтереси дітей є переважними²⁶⁶.

Крім того стаття 5 Директиви 2019/1158 встановлює мінімальні вимоги, спрямовані на досягнення рівності між чоловіками і жінками з точки зору можливостей на ринку праці та ставлення на роботі, шляхом сприяння узгодженню службових і сімейних обов'язків для працівників, які є батьками або опікунами²⁶⁷. Зважаючи на це, положення законопроекту щодо забезпечення надання за бажанням матері, батька дитини відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, і також можливості одночасного використання такої відпустки батьками (при цьому з загального трирічного строку, тривалість одночасного перебування у відпустці обох батьків не може бути більшою 4 місяців) є такими, що будуть сприяти досягненню гендерної рівності і зменшення упередженості роботодавців по відношенню до жінок за рахунок розподілу обов'язків по догляду за дітьми між жінками і чоловіками. Разом з тим, необхідно зазначити, що більш активному залученню батьків у догляд за дітьми в державах ЄС сприяє саме оплачуваність такої відпустки, в той час як в Україні, оплачуваною є тільки відпустка по вагітності і пологах, тому досить складно уявити практичну реалізацію положення про одночасну неоплачувану відпустку обох батьків.

Запропонована редакція пункту 3 статті 25 Закону України «Про відпустки»²⁶⁸ передбачає, що у разі, якщо дитина потребує домашнього догляду, матері, батьку дитини в обов'язковому порядку надається відпустка без збереження заробітної плати тривалістю, зазначеною у медичному висновку, але не більш як до досягнення дитиною восьмирічного віку. На сьогоднішній день законодавство обмежує тривалість цієї відпустки

²⁶⁶ Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.

²⁶⁷ Директива 2019/1158 Європейського Парламенту і Ради від 20 червня 2019 року про збалансованість службових та сімейних обов'язків для батьків і опікунів та скасування Директиви Ради 2010/18/ЄС. Official Journal L 188, 12.07.2019, p. 79 – 93.

²⁶⁸ Закон України «Про відпустки» від 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр#Text>.

досягненням дитиною шестирічного віку. Зауважимо, що це соціальна відпустка без збереження заробітної плати і за цей період за працівника не сплачується єдиний соціальний внесок в установленому законом порядку і, як наслідок, перебування у такій відпустці не зараховується до страхового стажу, що в подальшому може призвести до проблем з пенсійним забезпеченням даного працівника. З іншого боку, за працівником на час відпустки зберігається його робоче місце, і у роботодавця виникає необхідність всі ці роки вирішувати питання заміни відсутнього працівника. Тому вважаємо за доцільне залишити без змін граничний вік дитини, що є підставою для надання даного виду відпусток, а саме досягнення дитиною шестирічного віку.

Основним нормативно-правовим актом, який регламентує права і обов'язки молодих вчених під час здійснення ними наукової і науково-технічної діяльності, зокрема, у дослідницьких інфраструктурах, є вже згаданий Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року № 848-VIII²⁶⁹. Відповідно до визначення, наведеного в статті 1 цього Закону, молодий вчений – це вчений віком до 35 років включно, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, або вчений віком до 40 років включно, який має науковий ступінь доктора наук²⁷⁰.

Як вбачається, основи статусу молодого українського вченого сформовано за критерієм виділення максимального віку (окрім освітніх та кваліфікаційних ознак). Таким чином, чинне законодавство виділяє дві категорії молодих вчених:

- 1) магістр віком до 35 років;
- 2) доктор наук віком до 40 років.

Загалом же у сучасному світі сформувались різні системи підтримки молодих дослідників. Існує три підходи законодавчого встановлення статусу

²⁶⁹ Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#top>.

²⁷⁰ Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#top>.

молодого вченого за критеріями: 1) віку; 2) критерію ідентифікації за етапами розвитку наукової кар'єри; 3) гібридний за віком та етапом наукової кар'єри²⁷¹.

З урахуванням іноземного досвіду Міністерством освіти і науки України у 2021 році було розроблені зміни до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», якими передбачені зміни критерію ідентифікації молодих вчених, – з існуючого критерію за віком на критерій за етапами розвитку наукової кар'єри²⁷². На сьогодні ці зміни не були ухвалені, отже поки єдиним критерієм віднесення вченого до категорії «молодий вчений» є встановлення максимального віку. Зауважимо, проте, що запровадження нових підходів у визначенні поняття «молодий вчений», зокрема, прив'язка до етапу в кар'єрі, може стати поштовхом до розвитку престижності наукової праці, мотивації науковців будувати кар'єру у дослідницьких інфраструктурах.

Окрім теоретичних проблем правового статусу молодих вчених, ця категорія працівників стикається з низкою перешкод, передусім, у матеріально-фінансовій та соціальній сферах наукового життя, а також із престижністю наукової праці як такої.

До проблем матеріально-фінансового характеру належать низький розмір стипендій та заробітних плат молодих вчених, житлові проблеми, проблеми пов'язані з постійним недофінансуванням наукових досліджень і складність, а часто і неможливість, отримання необхідного обладнання. Основні проблеми настають у перші роки (десятиліття) перебування в науковій сфері; за різними оцінками, від 30 до 50% молодих людей ідуть із науки в більш фінансово привабливі сфери економіки.

²⁷¹ Жилияев І.Б. Інституціоналізація підтримки українських дослідників – молодих вчених: досвід та проблеми. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. No 3. С. 265–269. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.48>.

²⁷² План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2021 рік: Постанова Верховної Ради України від 02.02.2021 р. No 1165-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1165-20#Text>

Варто наголосити на тому, що гарантований державою розмір заробітної плати науковим працівникам не виконується. Так, згідно з абз. 1 част. 2 ст. 36 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» держава гарантує встановлення ставок (окладів) науковим працівникам державних наукових установ (закладів вищої освіти), виходячи з розрахунку посадового окладу молодшого наукового співробітника на рівні не нижче одинадцяти прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено законом на 1 січня 2020 року²⁷³.

Приміром, на період з 01.01.2020 до 30.06.2020 прожитковий мінімум для працездатних осіб становив 2 102,00 грн.²⁷⁴. З огляду на це, посадовий оклад молодшого наукового співробітника мав відповідати розміру не нижче 23 122, 00 грн. у відповідний період. Проте фактичний рівень оплати праці наукового працівника у державних наукових установах відповідає встановленому державою мінімуму заробітної плати, який отримує некваліфікований працівник з найнижчим кваліфікаційним розрядом.

До спектру проблем, пов'язаних безпосередньо зі значенням соціальної ролі молодого вченого в суспільстві, можна віднести такі проблеми, як підвищення престижності наукової діяльності серед молоді, залучення в науку молодих кадрів, високі міграційні настрої і, як наслідок, проблема зупинення відтоку мізків або заходи з мінімізації цього відтоку, що відбувається як за кордон, так і всередині країни, і пов'язаний з переходом молодих вчених на роботу у бізнес-структури. Крім цього, до цієї групи необхідно віднести проблеми, пов'язані з затребуваністю розробок молодих вчених всередині країни, можливості їх практичної реалізації, а також

²⁷³ Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. No 848-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#top>.

²⁷⁴ Пенсії та соцзабезпечення. Прожитковий мінімум 2020. Liga Zakon. 18 листопада 2019 р. URL : https://buh.ligazakon.net/aktualno/7267_prozhitkoviy-mnmum-2020. 2020.

обмежені можливості міжнародної співпраці, що має деструктивний вплив на взаємодію з дослідниками з інших країн²⁷⁵.

Ще одна група проблем, які перешкоджають молодим вченим активно будувати наукову кар'єру, на думку Н.М. Вапнярчук та О.М. Ярошенка, є недосконалість законодавства (зокрема чинного Кодексу законів про працю, який не містить норм про гідні умови праці), брак дослідницької інфраструктури, відсутність можливостей для кар'єрного зростання, слабка взаємодія із бізнесом, відсутність державної політики, направленої на підтримку популяризації науки²⁷⁶.

Отже, нагальною проблемою сучасної наукової сфери є реформування національної політики з метою підвищення престижності наукової праці і залучення молодих фахівців до роботи у наукових проєктах, дослідницьких інфраструктурах. Як слушно зазначають Н.М. Вапнярчук та О.М. Ярошенко вирішення цієї проблеми потребує системного підходу та тісно пов'язане із вирішенням загальних проблем розвитку у сфері науки, технологій, освіти та інновацій України. Для цього необхідна як активна участь держави, так і залучення бізнесу, зацікавлених громадських організацій та об'єднань²⁷⁷.

²⁷⁵ Огієнко І. В. Молоді вчені як суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності. Правове забезпечення науково-дослідницької інфраструктури в Україні (теоретико-правовий аспект) монографія / [Н. М. Вапнярчук, А.П. Гетьман О. С. Головащенко та ін.]; за ред. А. М. Любчич та І. В. Огієнко. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. С. 132–150.

²⁷⁶ Вапнярчук Н. М., Ярошенко О. М. Гідні умови праці для науковців – один із пріоритетних напрямків державної політики у сфері науки. Правове забезпечення науково-дослідницької інфраструктури в Україні (теоретико-правовий аспект): монографія / [Н. М. Вапнярчук, А.П. Гетьман О. С. Головащенко та ін.]; за ред. А. М. Любчич та І. В. Огієнко. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. С. 111–131.

²⁷⁷ Вапнярчук Н. М., Ярошенко О. М. Гідні умови праці для науковців – один із пріоритетних напрямків державної політики у сфері науки. Правове забезпечення науково-дослідницької інфраструктури в Україні (теоретико-правовий аспект): монографія / [Н. М. Вапнярчук, А.П. Гетьман О. С. Головащенко та ін.]; за ред. А. М. Любчич та І. В. Огієнко. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. С. 111–131.

На сьогодні з боку держави застосовуються такі форми підтримки молодих вчених:

- запровадження стипендій, премій, грантів тощо для молодих вчених на рівні органів державної влади (Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України);

- грантова підтримка проєктів молодих вчених Національним фондом досліджень. Крім того, на рівні академій наук та окремих наукових установ і закладів вищої освіти також можуть запроваджуватися відповідні стипендії, премії, гранти для молодих вчених; популяризація науки, розвитку інновацій та активного залучення молоді до проведення перспективних досліджень;

- сприяння залученню молодих учених до участі у міжнародних конкурсах наукових робіт, оголошених в межах різних наукових програм, наприклад, Рамкової програми Рамкова програма Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» (2021-2027 рр.)²⁷⁸;

- міжнародне співробітництво в контексті побудови Європейського простору вищої освіти і наукових досліджень, що дозволяє молодим науковцям бути в епіцентрі європейського і світового інформаційного простору, представляти та лобіювати інтереси української наукової молоді на європейському і світовому просторі, а також сприяння налагодженню контактів з національними асоціаціями молодих науковців та іншими академічними партнерами різних країн.

Слід відмітити один з позитивних моментів у вирішенні соціальних проблем молодих вчених, серед яких особливо гостро стоїть питання забезпечення житлом, яким є ухвалення Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення житлом вчених Національної академії наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2021р. № 1015, в якому зазначено, що у

²⁷⁸ Горизонт Європа. Про програму. Національний портал міжнародного науково-технічного співробітництва. URL: <https://ms.nauka.gov.ua/pro-portal/gorizont-yevropa/>.

першочерговому порядку службове житло надається молодим вченим²⁷⁹. Однак за відсутності достатнього рівня фінансування ці положення залишаються декларативними і не будуть мати практичної реалізації, особливо під час війни.

Проведений аналіз проблем, з якими стикаються молоді вчені під час здійснення наукової і науково-технічної сфери, і форм матеріальної і соціальної підтримки, які наразі пропонуються державою для цієї категорії працівників, свідчить про недостатність матеріального і соціального захисту молодих вчених, невідповідність наукової праці умовам гідної праці (відповідній оплаті праці, адекватному соціальному захисту тощо), що змушує молодих вчених шукати додаткові джерела доходу або залишати наукову діяльність на користь іншої краще оплачуваної роботи.

Вирішенням зазначених проблем мають стати удосконалення законодавства у сфері науки в частині встановлення правового статусу молодих вчених, зокрема, варто змінити критерій ідентифікації молодих вчених з існуючого критерію за віком – на критерій за етапами розвитку наукової кар'єри, і відповідно внести зміни у поняття молодого вченого у Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. Другим важливим кроком на шляху до забезпечення прав молодих вчених є підвищення стандартів їх матеріального та соціального статусу, виконання тих норм, які вже передбачені чинним законодавством щодо молодих вчених у сфері соціального захисту.

²⁷⁹ Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення житлом вчених Національної академії наук: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.09.2021 р. No 1015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1015-2021-%D0%BF#Text>.

Перелік публікацій авторів:

1. Alla Yushko. Employment contracts with unfixed working hours: prospects and risks of their application in Ukraine. Актуальні питання розбудови науково-дослідницької інфраструктури у воєнний та повоєнний періоди: Збірник наукових праць НДІ ПЗІР НАПрН України, за матеріалами Інтернет-конференції (м. Харків, 28 лютого 2023 року) / за ред. С. В. Глібка, К. В. Єфремової. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2023. С. 135-137. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/conf_28.02.23.pdf
2. Вапнярчук Н. М. Гідні умови та оплата праці інтелектуального потенціалу країни – запорука розвитку освіти і науки. Соціальне право. 2022. № 2. С. 39-45. URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/999> - стаття вийшла тільки в 2023 р. та не вийшла до звіту 2022 року.
3. Вапнярчук Н. М. Забезпечення гідних умов та оплати праці для науковців – шлях до відродження престижу науки. Право та інновації. 2023. № 4 (44). С. 34–39. DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-4\(44\)-5](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-4(44)-5).
4. Вапнярчук Н. М. Щодо забезпечення гідної оплати праці наукового потенціалу України. Соціально-правова політика України в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови : матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 10 листоп. 2023 р.) / за ред. Д.І. Сірохи, С.М. Черноус, І.С. Сахарук; уклад. М.О. Денисюк. Київ : «Видавництво Людмила», 2023. С. 52–55.
5. Вапнярчук Н. М., Ярошенко О.М. Щодо забезпечення гідної оплати праці у науковій сфері. Захист прав людини в умовах воєнного стану: збірник матеріалів наук.-практ. конф. (31 січня 2023 року, Харків) Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2023. С. 5-9.
6. Вапнярчук Н.М. Гідна оплата праці вченого – запорука збереження кадрового потенціалу науки. Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки індустрії 4.0: III круглий стіл (м.

Харків, 25 травня 2023 р.). С. 44-48.

7. Вапнярчук Н.М. Справедлива винагорода для вченого як складова гідних умов праці. Актуальні проблеми приватного та публічного права : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 94-річчю з дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О.І. (31 берез. 2023 ро.). Харків, 2023. ТОВ «Видавництво Точка», віддруковано у ТОВ «Друкарня Мадрид» через ФОП Гобельовська Л.П. С. 118-121.

8. Головащенко О.С. До питання вектору наукового розвитку України та сучасні виклики. II-а науково-практична конференція «Економічна безпека: міжнародний і національний рівень». 21.04.2023 р. м. Харків, НДІ ПЗІР. С. 13-17.

9. Головащенко О.С. До питання довгострокової стійкості дослідницьких інфраструктур в умовах сьогодення. Збірник наукових праць НДІ ПЗІР НАПрН України : Цифрові трансформації України 2023: виклики та реалії : за матеріалами IV Круглого столу (м. Харків, 29 вересня 2023 року) / за ред. С. В. Глібка та ін. – Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2023. С. 396-401.

10. Головащенко О.С. До питання довгострокової стійкості дослідницьких інфраструктур в умовах сьогодення. Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики: збірник матеріалів III Міжнародної конференції (м. Кропивницький, 06 жовтня 2023 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 415-418.

11. Головащенко О.С. До питання правової основи дослідницьких інфраструктур в Україні. Круглий стіл «Інноваційний процес: перспективи євроінтеграції». НДІ ПЗІР НАПрНУ, 24.03.2023.р. м. Харків. С. 78-83.

12. Головащенко О.С. До питання різновидів дослідницьких інфраструктур. Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки індустрії 4.0: III круглий стіл (м. Харків, 25 травня 2023

p.). С. 49-53.

13. Головащенко О.С. Проблема забезпечення довгострокової стійкості дослідницьких інфраструктур в умовах сьогодення. Право та інновації. 2023. № 3 (43). С. 26-31.

14. Головащенко О.С. Семенова М.В. До питання повноважень посадових осіб органів місцевого самоврядування у сфері благоустрою міста. «Актуальні питання розбудови науково-дослідницької інфраструктури у воєнний та повоєнний періоди» за матеріалами Інтернет-конференції (м. Харків, 28 лютого 2023 року) / за ред. С. В. Глібка, К. В. Єфремової. – Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2023. С. 31-40.

15. Ковач Я.В. Щодо оптимізації процесу розробки локальних нормативно-правових актів місцевого самоврядування. Актуальні проблеми сучасної науки та освіти: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції: м. Львів, 9-10 жовтня 2023 року. – Львів: Львівський науковий форум, 2023. С.66-68.

16. Ковач Я.В. Щодо регулювання локальними нормативно-правовими актами місцевого самоврядування сфери наукової діяльності. Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0: матеріали ІІІ Круглого столу, прив'язч. 30-й річниці НАПрН України. (Харків, 25 травн. 2023 р.). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2023. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/kovach_tezi.pdf

17. Кохан В.П. Види і форми академічної мобільності дослідників в Україні та Європейському Союзі. ІV Круглий стіл «Цифрові трансформації України 2023: виклики та реалії» (29 вересня 2023 р., м. Харків). С. 103-108. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/conf_29.09.23.pdf.

18. Кохан В.П. Європейський консорціум дослідницьких інфраструктур: правова форма дослідницьких інфраструктур в Європейському Союзі. Право та інновації. 2023. № 1 (41). С. 28-34. URL: <https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/945>

19. Кохан В.П. Підготовлено і опубліковано статтю «Мобільність дослідників в Європейському Союзі та Україні». Право та інновації. 2023. № 3 (43). С. 31-38.

20. Любчич А. М., Кохан В. П., 6.2.1. Упровадження в правову систему України досвіду ЄС у сферв розвитку дослідницьких інфраструктур. Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: монографія / ред. кол.: В. А. Журавель (співголова), Н. С. Кузнєцова (співголова), О. М. Бандурка та ін.; Нац. акад. прав. Наук України. – Харків: Право, 2023. С. 748-763.

21. Любчич А.М. Відкрита наука: затребуваність та перспективи. Право та інновації. 2023. № 3 (43). С. 19-25.

22. Любчич А.М. Науково-дослідницька інфраструктура як інструмент наукової інтеграції: деякі аспекти досвіду ЄС для України. Право та інновації. 2023. № 4(44). С. 7-13.

23. Огієнко І.В. Правове забезпечення захисту прав молодих вчених в дослідницьких інфраструктурах. Право та інновації. № 4(44). 2023. С. 95-102.

24. Петришина М. О. Інноваційна складова муніципально-правової політики: проблеми формування та перспективи подальшого розвитку. Право та інновації, № 4 / 2024. С. 63 – 68. URL: <https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/1065>.

25. Петришина М. О. Інноваційні компоненти муніципально-правової політики в Україні. Юридичний науковий електронний журнал, № 11 / 2023. С. 100 – 102. URL: http://lsej.org.ua/11_2023/21.pdf.

26. Ярошенко О.М., Вапнярчук Н.М. Принцип справедливості – ключовий принцип в оплаті праці наукових працівників. Право та інновації. 2023. № 2 (42). С. 86-92. DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-2\(42\)-11](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-2(42)-11).

Наукове видання

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-
ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНФРАСТРУКТУР:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД, ТЕНДЕНЦІЇ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

**Колективна монографія
за редакцією А.М. Любчич, І.В. Огієнко**

Комп'ютерна макетування: А.Г. Якшиної

Адреса редакційної колегії:
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України 61002,
Харків, вул. Чернишевська, 80
Тел.: (057) 700-06-64
E-mail: ndipzir@gmail.com
Сайт: ndipzir.org.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4814 від 17.12.2014 р.